

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць. **Головний редактор** В. Горовий, д-р іст. наук, проф., заст. гендиректора НБУВ. **Редакційна колегія:** М. Закіров (заст. голов. ред.), д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу, Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова. **Адреса редакції:** НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviar.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 1 2019

ЗМІСТ

Коротко про головне

Президент України П. Порошенко зазначив, що вступ до ЄС і НАТО – це високий рівень безпеки та високі соціальні стандарти життя українців.....3

Аналітика

Політичні акценти

Тарасенко Н.

Старт президентської кампанії в Україні: заяви, об'єднання та перші реєстрації кандидатів у оцінках експертів.....4

Дем'яненко М.

Черговий рік роботи Верховної Ради України: експерти й політики про діяльність українського парламенту в 2018 р.....18

Потіха А.

Підсумки роботи Президента України та його команди у 2018 р. у оцінках експертів і політиків.....27

Рудь І.

Придністровський конфлікт: основні причини й сучасний стан протистояння.....34

Примітки на полях

Жангожа Р.

Внутрирегиональная геополитическая ситуация в постсоветской Центральной Азии	39
---	----

До нових стандартів самоврядування

Пальчук В.

Зміст службової діяльності старости	45
--	----

Економічний ракурс

Кулицький С.

Економіка України у 2019 р.: загрози, ризики, прогнози	56
---	----

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України	70
Сучасні дослідження та розробки академічної науки	78
Корпоративне співробітництво	86
Діяльність науково-дослідних установ	88
Кадрова політика НАН України	91
Здобутки української археології	92
Наука і влада	94

До уваги держслужбовця

Мацкевич Л., Штих П., Шумілова А.

Надбання української національної культури як складова світової культури (Реферативний огляд довідкових видань відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ).....	97
---	----

Коротко про головне

Президент України П. Порошенко зазначив, що вступ до ЄС і НАТО – це високий рівень безпеки та високі соціальні стандарти життя українців

Президент України П. Порошенко наголошує на важливості закріплення в Конституції стратегічного курсу України на вступ до Європейського Союзу й НАТО та очікує остаточного рішення парламенту з цього питання вже в лютому. Про це глава держави заявив на зустрічі з представниками бізнесу та громадськості Ківерцівського району Волинської області. «Я дуже дякую, що і Верховна Рада підтримала звернення українського Президента щодо змін до Конституції і закріплення в українській Конституції вимоги, зобов'язання для всіх гілок влади – для українського Президента, для українського Прем'єра, для українського уряду, для українського парламенту робити все можливе для забезпечення вступу України в ЄС і НАТО», – сказав Президент України П. Порошенко.

Президент підкреслив важливість закріплення цього курсу як незворотного. «І ніхто більше не має можливості затягнути нас у Російську імперію чи щось подібне нове на кшталт Радянського Союзу», – сказав він. Глава держави подякував Верховній Раді за підтримку двічі конституційною більшістю рішень про спрямування до Конституційного Суду законопроекту змін до Конституції та прийняття в першому читанні відповідного законопроекту. «І дуже сподіваюсь, що на початку лютого парламент продовжить цю надзвичайно важливу місію і ці зміни до Конституції будуть остаточно прийняті», – сказав він.

«Я хотів би підкреслити, що це не є декларацією, як дехто каже про томос, і зараз зміни до Конституції. Це не є піар. Це дуже важливе політичне рішення – української влади і українського народу», – наголосив Президент.

За словами Президента України П. Порошенка, це демонстрація нашої єдності й незмінності політики всередині та ззовні країни. «І ми знаємо, що треба робити: досягнення миру, економічне зростання і підвищення соціальних стандартів уже в найближчий час – це є абсолютна реальність», – сказав він.

Президент зазначив: «НАТО – це про безпеку кожного громадянина. Не лише захист суверенітету, територіальної цілісності і незалежності нашої держави, не лише захист кожного клаптика української землі на фронті, а й безпека всередині держави. Щоб кожна людина, коли виходить на вулицю, відчувала себе безпечно. Бо реформа сектору оборони і безпеки включає в себе все це.

І Європейський Союз. А про що Європейський Союз? Про рівень життя, про те, щоб зростали до рівня європейських країн стандарти життя українців.

І проведені реформи, і зростання економіки дає всі підстави для того, щоб ми рішуче рухались вперед і захистили рівень життя українців» *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2019. – 15.01).*

Аналітика

Політичні акценти

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Старт президентської кампанії в Україні: заяви, об'єднання та перші реєстрації кандидатів в оцінках експертів

В Україні 31 грудня офіційно стартувала президентська передвиборна кампанія. Незважаючи на те що старт перегонів прийшовся на новорічні свята, уже перші дні кампанії засвідчили, що виборчий процес розпочався, і підтвердили припущення, що президентська кампанія буде активною, технологічною та напруженою.

У перший день перегонів ЦВК прийняла рішення про ліквідацію виборчих дільниць на території Російської Федерації. Українських виборчих дільниць у РФ було лише п'ять – у дипломатичних представництвах України в Москві, Санкт-Петербурзі, Ростові-на-Дону, Єкатеринбурзі та Новосибірську. Натомість ЦВК розширила межі своїх дільниць на територіях посольств України в Грузії, Казахстані та Фінляндії. Відповідно, тепер за цими дільницями закріплено не лише межі цих держав, а й ряду областей РФ.

Ця новина викликала обурення серед ряду кандидатів, яких вважають «проросійськими», а один з таких – В. Рабінович – пригрозив подати на ЦВК до суду. «За різними оцінками, сотні тисяч наших громадян перебувають у Росії. Хто на заробітках, хто з інших причин. І ось влада позбавляє їх права голосу. Це неконституційно і протизаконно. Це – частина майбутніх маніпуляцій на виборах. Я подаю в суд на це рішення», – написав на своїй сторінці у Facebook В. Рабінович.

Однак насправді кількість громадян України, які голосували на виборчих дільницях у Росії на виборах у попередні роки, була незначною. Наприклад, на виборах до Верховної Ради у 2014 р. на дільниці в Москві проголосувало лише 536 українців, а всього по Росії – трохи більше 1 тис. виборців. При цьому на парламентських виборах-2014 у Москві перемогла далеко непроросійська партія «Самопоміч».

Першим кандидатом на посаду Президента, який подав необхідні для реєстрації документи до ЦВК 31 грудня, став самовисуванець І. Шевченко – экс-міністр екології та природних ресурсів у постмайданівському уряді А. Яценюка. Відкриті інформаційні джерела подають про нього різнопланову інформацію. Так, політолог К. Сазонов на своїй сторінці в мережі Facebook

нагадує, що журналісти програми «Гроші» ще у 2015 р. провели розслідування, за результатами якого виявили, що колишній міністр екології мав тісні стосунки з экс-«регіоналом», якого звинувачують у привласненні прибутку «Укргазвидобування», а нині нардепом-утікачем О. Онищенком. І. Шевченко нібито, будучи очільником Мінприроди, лобював інтереси О. Онищенка, висловив думку політолог (URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=20732>).

У 2015 р. одразу після звільнення І. Шевченка з посади міністра Генпрокуратура відкрила справу проти нього за підозрою в корупції. Його звинувачували в тому, що під час перебування на посаді міністра І. Шевченко нібито неодноразово покидав територію України на чартерних літаках, які належали О. Онищенку, що, на думку прокуратури, вказувало на конфлікт інтересів і було порушенням ст. 28 Закону України «Про запобігання корупції». Утім, у березні 2016 р. суд закрити справу проти І. Шевченка.

Іншої думки про І. Шевченка автори статті про нього у вітчизняній «Вікіпедії». Там, навпаки, І. Шевченко виступає вже в ролі антикорупціонера. «Одразу після призначення Шевченко звільнив усіх заступників міністра, начальників департаментів і керівників Держекоінспекції та Держгеонадр, причетних до корупції, ліквідував у міністерстві всі корупційні схеми, повернув у держвласність понад 20 родовищ нафти й газу, вкрадених спільниками Януковича», – ідеться в статті «Вікіпедії» (URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Шевченко_Ігор_Анатолійович_\(міністр\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Шевченко_Ігор_Анатолійович_(міністр))).

Під кінець 2018 р. І. Шевченко потрапив у черговий скандал. Екс-міністр узяв участь у праймеріз, організованому партією «Сила людей», і навіть виграв внутрішньопартійні вибори, проте згодом був виключений з переліку потенційних кандидатів на пост Президента від партії. Офіційна причина полягає в нібито порушенні І. Шевченком статутних документів партії, які передбачають, що учасник праймеріз як рекламу може використовувати лише дебати та особисті зустрічі із членами партії – водночас І. Шевченко розвісив бігборди зі своїм зображенням.

У ЗМІ про І. Шевченка також говорять, що він у певному сенсі вже «виграв» ці вибори, принаймні тим, що, подавши першим документи до ЦВК, не змішався з юрбою, тепер він обґрунтовано називає себе «першим», а його програму, на відміну від інших, хоча б хтось прочитає. З першою оприлюдненою програмою тепер можна порівнювати наступні. І. Шевченко у своїй програмі обіцяє українцям газ і вугілля за собівартістю, безкоштовну медицину й освіту, бізнесу – скасування ПДВ і помірні ставки податків. Має наміри зробити паузу у відносинах з ЄС і НАТО. Росії обіцяє бетонну стіну та лінію оборони на кордоні.

У разі перемоги першим указом І. Шевченка буде призначення нових людей на посади, за які відповідає Президент. Про це він заявив під час радіодебатів кандидатів у Президенти на Радіо НВ. «Генеральний прокурор,

голова СБУ, міністр оборони і міністр закордонних справ – це ключові люди для того, щоб, по-перше, навести лад у країні, тобто закон і порядок, і, по-друге, зміцнити обороноздатність країни. У тому числі більш ефективно працювати з точки зору розв’язання російської проблеми через дипломатичні канали. Звичайно, я не можу сказати, що в мене є на кожному посаді люди, але є кадровий ресурс, з якого я можу черпати», – заявив І. Шевченко (URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/programi-ta-inshe-shcho-obicyayut-ukrajincyam-kandidati-u-prezidenti-50001356.html>).

Не приніс документи до ЦВК, але в перший день президентської кампанії заявив про свої наміри балотуватися актор і телеведучий В. Зеленський. За кілька хвилин до початку нового року телеканал «1+1», на якому виходить авторське шоу В. Зеленського «Вечірній квартал», показав звернення гумориста замість привітання Президента П. Порошенка. Актор оголосив, що йде в Президенти, чим викликав в одних телеглядачів захоплення, а в інших – спалах обурення. Багатьох людей шокувало навіть не те, що В. Зеленський йде у Президенти, а саме час появи його звернення. Усю новорічну ніч політично активні громадяни у Facebook обговорювали цей несподіваний хід, тож незалежно від тональності коментарів В. Зеленському вдалося змусити країну говорити про себе. У перші дні 2019 р. саме його ім’я було на слуху, у той час як інших політиків майже не згадували.

До речі, технологію заволодіння увагою В. Зеленський успішно почав використовувати ще напередодні Нового року, коли студія «Квартал 95» дала багато святкових концертів у різних українських містах. 27 грудня у широкий прокат вийшла романтична комедія «Я, ти, він, вона» з В. Зеленським у головній ролі. Стрічка за перший вікенд прокату встановила абсолютний рекорд в українському кіно по касових зборах. Таким чином, В. Зеленський отримав постійне нагадування про себе та візуальну присутність перед очима виборців, хай навіть у розважальних програмах (URL: https://24tv.ua/ru/ochikujut_miljoni_jakoju_bude_peredviborcha_kampanija_zelen_sko_n1093735).

Прихильники нинішнього Президента сприйняли виступ В. Зеленського як публічний демарш І. Коломойського, якому належить канал, проти П. Порошенка. Та й безпосередньо висунення В. Зеленського вони вважають помстою олігарха за націоналізований ПриватБанк. Очевидно, що В. Зеленський, оголошуючи про участь у президентських виборах замість Новорічного привітання Президента країни, виступав лише в ролі актора, можливо навіть автора ідеї, але подібний фокус міг собі дозволити лише І. Коломойський, як власник каналу, який і раніше неодноразово висловлював своє негативне ставлення до діючого Президента (URL: <https://www.dw.com/uk/коментар-двоє-у-президентському-човні-не-рахуючи-зеленського/a-46943302>).

Без сумніву, олігарх і надалі просуватиме В. Зеленського через власний канал та інші підконтрольні йому ЗМІ. У березні має стартувати показ

третього сезону фільму «Слуга народу», що стане потужною рекламою цього кандидата на останньому етапі кампанії. У роль В. Голобородька В. Зеленський вжився добре, його позиція «народного президента» до смаку глядачам. В. Голобородько має й профіль у соцмережах, де вигаданий президент з обличчям В. Зеленського критикує дії інших кандидатів і отримує здебільшого схвальні відгуки (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29687924.html>).

Аналітик із брюссельського Європейського політичного центру А. Поль констатує, що зв'язок В. Зеленського з олігархом І. Коломойським ставить цього кандидата під великий знак питання, а також засвідчує, що роль олігархів і їхнього фінансування кандидатів на цих президентських виборах залишається дуже потужною. Це одна з найнегативніших речей сьогоднішньої української політики, вважає А. Поль (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29700084.html>).

Наступним несподіваним, але знову ж таки ефектним кроком В. Зеленського стало його звернення до своїх прихильників через мережу Facebook з пропозицією написати в коментарях пункти для його передвиборної програми, оголосивши акцію «напишемо президентську програму разом». «Мені здається, старі політики живуть за простим принципом: “Ні в кого нічого не запитали, багато пообіцяли, нічого не зробили”. Я зроблю по-іншому: ми напишемо мою програму разом із тобою. Ми напишемо разом із людьми, усією країною, потім знайдемо шляхи розв'язання всіх проблем, а потім втілимо їх у життя. Крок номер один: напиши, будь ласка, п'ять основних проблем України, які хвилюють саме тебе. Напиши, почнемо з цього», – закликав В. Зеленський своїх підписників на Facebook.

За добу під постом залишили майже 700 коментарів. Серед пропозицій громадян передбачувано переважали вимоги встановлення миру, зниження тарифів на газ і комунальні послуги, підвищення пенсій, зменшення зарплат чиновникам і депутатам, а окремі підписники зажадали введення смертної кари та федералізації. Таким чином В. Зеленський знову створив інформаційний привід, який забезпечив йому присутність у всіх новинах і обговорення в соцмережах.

Утім, на думку політолога Ю. Романенка, такий крок став першою серйозною помилкою В. Зеленського. Адже виходить, що артист не зовсім знає, що робитиме на посаді Президента, і не має конкретної програми реформ. Народу ж потрібен лідер, готовий запропонувати йому прості й чіткі відповіді на всі запитання.

Голова Центру політичних досліджень «Пента» В. Фесенко наголошує, що звернення В. Зеленського до українців написати йому програму насправді не потрібно сприймати буквально, бо це лише проект комунікації зі своїми прихильниками. Таким чином формується зворотний зв'язок, водночас цікаві, а тим паче популярні ідеї та пропозиції будуть використані в

офіційній програмі В. Зеленського (URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/chomu-ukrajintsi-virjat-u-prezidenta-zelenskoho-2516720.html>).

Політолог переконаний, що до подібних прийомів комунікації з виборцями інші кандидати в Президенти не вдаватимуться, бо так, як у В. Зеленського, скопіювати не вдасться – на те він і творча особистість. Загалом, на думку В. Фесенка, зарано робити прогнози щодо результату В. Зеленського на президентських виборах. «Головна особливість цього кандидата в тому, що він веде нестандартну політичну кампанію, і це правильно – йому треба відрізнятись. Але йому однаково доведеться зіштовхнутися з атаками, а також запитаннями, які йому в різних формах ставитимуть: щодо позиції по Донбасу, зовнішньої політики, відносин з Росією і т. п. Поки В. Зеленський – це terra incognita. Навколо нього є міф, створений серіалом “Слуга народу” і очікуваннями виборців, але сам по собі він terra incognita. Поки питання того, яким він може бути політиком, відкрите. І я думаю, що найближчі 2,5 місяці ми будемо знайомитися з новим Зеленським – кандидатом у Президенти. Слабке місце В. Зеленського в тому (і соціологи це знають), що серед його прихильників домінує молодь. А їхня електоральна активність, як правило, значно менша, ніж в інших верств населення», – підсумовує експерт.

Участь В. Зеленського в президентських виборах створює проблеми і П. Порошенку, і Ю. Тимошенко, тому що і перший, і друга, вийшовши із В. Зеленським у другий тур, можуть йому програти. Питання лише в тому, чи має намір актор або ті, хто за ним стоїть, до кінця боротися за президентську булаву, ставить питання політичний оглядач С. Руденко. Не виключено, що в разі виходу до другого туру В. Зеленський зніме свою кандидатуру на користь Ю. Тимошенко, яку також активно підтримує І. Коломойський. У такому випадку В. Зеленський, скоріше за все, поведе свою партію «Слуга народу» на парламентські вибори, які повинні відбутися в жовтні (URL: <https://www.dw.com/uk/коментар-двоє-у-президентському-човні-не-рахуючи-зеленського/a-46943302>).

У рейтингах В. Зеленський – найближчий конкурент Ю. Тимошенко, і в ряді областей підбирається до її першого місця. За останніми даними Фонду «Демініціативи», В. Зеленський виграє у П. Порошенка в разі виходу їх до другого туру 22 проти 17 %, навіть може виграти у Ю. Тимошенко в другому турі з мінімальним рахунком 21–20 % (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/12/28/7202500>). Тож багато хто з експертів прогнозує програш діючого Президента шоу-мену. Інші застерігають, що в кандидата-коміка немає жодного уявлення ні про будову держмашини, ні політичної команди.

Утім, як нагадує видання «Українська правда», у Європі вже були прецеденти приходу в політику подібних кандидатів. У 2010 р. комедійний актор Й. Гнарр став мером Рейк'явіка, а в далекому 1980 р. зусиллями Charlie Hebdo в президентську гонку у Франції включився комік Колюш з лозунгом

«Єдиний кандидат, якому немає сенсу брехати» (URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2019/01/10/7203393>).

Образ В. Голобородька, створений В. Зеленським, теж не є чимось новим. У 2013 р. в Італії зняли фільм *Benvenuto Presidente!* («Ласкаво просимо, президенте!»). Головний герой фільму Пепіно, він же Д. Галібарді, жив собі спокійним життям бібліотекаря в гірському селі та ловив рибу, поки внаслідок інтриг депутатів у італійському парламенті його не обрали президентом країни. Щоб виправити ситуацію, Пепіно везуть у Рим і просять оголосити про відставку, але він залишається керувати країною, а всі підступи політиків та спроби добути компромат на нестандартного президента тільки йдуть йому на користь.

Перші кадри італійського фільму змушують запідозрити, що творці «Слуги народу», який вийшов на два роки пізніше, могли його використати як джерело натхнення. Але далі сюжетні лінії розходяться: італійський «простий президент» сам подає у відставку, український аналог іде на перевибори.

За п'ять років до виходу фільму в тій же Італії Д. П'єро (Беппе) Грілло заснував політичний рух «5 зірок», що переміг на минулих парламентських виборах. Саме з Грілло нині найчастіше порівнюють В. Зеленського. Італієць – найближчий до українських реалій, і, скоріше за все, саме його досвід вивчали та копіювали.

В. Зеленський, оголосивши набір команди через сайт і соціальні мережі, також був у цьому не новий. Той же Грілло почав так робити з 2005 р., збираючи через Інтернет свою команду, скликаючи на партійні зустрічі й мітинги.

Після В. Зеленського в новорічні свята ініціативу в телевізійному просторі впевнено перехопив діючий Президент П. Порошенко. Надання томосу українській церкві, до якого глава держави, безперечно, доклав багато зусиль, стало головною подією першого тижня нового року. П. Порошенко ще не заявив про те, чи братиме участь у президентських виборах, але в перший тиждень виборчої кампанії йому, власне, не довелося вживати якихось додаткових заходів для рекламування себе як кандидата. Він і так перебував у центрі уваги у зв'язку із завершенням процесу створення Православної церкви України.

Натомість один із фаворитів президентських перегонів – Ю. Тимошенко – новорічні й Різдвяні свята в інформаційному просторі прогнала. Хоч вона була і на Софійській площі, і в церкві, і теж записала відеозвернення до українців, усе ж поступилася П. Порошенку та В. Зеленському в медіа-просторі та соціальних мережах. Але, зважаючи на те що це лише початок офіційної кампанії, варто очікувати від Ю. Тимошенко активного використання своїх козирів у найближчій перспективі. Вона зазвичай концентрується на чисельних поїздках по регіонах і зустрічах з людьми (URL: https://24tv.ua/ru/politicheskaja_kuhnja_tag5537).

Також 3 січня подали документи до ЦВК юрист і правозахисник з Броварів В. Ратуш, якому ЦВК пізніше відмовила в реєстрації кандидатом через неправильно підготований пакет документів; лідер Соціал-демократичної партії народний депутат від БПП С. Каплін; экс-голова Аграрної партії, самовисуванець В. Скоцик; голова партії «Громадсько-політичний рух В. Наливайченка “Справедливість”» В. Наливайченко; лідер партії «Самопоміч» міський голова Львова А. Садовий.

У програмах зареєстрованих кандидатів переважає пропозиція змін. В. Скоцик, зокрема, виступає за недопущення закриття навчальних закладів у містах і селах, обіцяє розбудувати державне й недержавне пенсійне страхування. Вважає, що треба здійснити осучаснення та оновлення Конституції, узгодити взаємовідносини в трикутнику президент – Верховна Рада – Кабінет Міністрів.

Першим рішенням на посаді Президента в разі перемоги В. Скоцика став би указ про зміну виборчої системи до наступних парламентських виборів на пропорційну з відкритими списками. Про це він розповів у рамках дебатів кандидатів у Президенти в програмі «Печерські пагорби» на Радіо НВ. Він також пообіцяв реформувати Верховну Раду так, щоб вона складалася із двох палат. При чому до сенату мають увійти моральні авторитети нації, однак висувати їх усе одно мають політичні партії.

«Дві палати – нижня, палату представників, на 125 депутатів і верхня, палата сенату, на 75 senatorів. Таким чином, ми істотно зменшуємо кількість людей, які прийматимуть участь у законодавчих органах влади, не витрачаючи при цьому ефективність і кошти державного бюджету, і даємо можливість уникнути того олігархічного впливу, який сьогодні здійснюють через чинну виборчу систему на формування законодавчого органу нашої держави», – наголосив В. Скоцик.

А. Садовий пропонує підвищити зарплату солдатів української армії до 1 тис. дол., заборонити володіння стратегічними об'єктами громадянам Росії та офшорним компаніям, планує відновити аеропорти в усіх регіонах і скоротити кількість народних депутатів до 300.

В. Наливайченко стверджує, що має покроковий план відновлення миру й деокупації частини Донбасу та Криму. Виступає за Україну у ЄС і НАТО. Обіцяє створити резервну добровольчу армію та легалізувати вогнепальну зброю. Молоді гарантує доступні кредити на житло і відкриття власного бізнесу.

С. Каплін обіцяє підвищити мінімальну пенсію до 5 тис. грн, зарплату – до 10 тис. грн. Обіцянка про зниження ціни на газ у чотири рази теж закріплена в програмі. Студентам гарантує перше робоче місце. Має наміри скоротити кількість народних депутатів до 100 і створити народний конституційний орган – національні збори громадян.

Утім, на думку політолога В. Фесенка, передвиборні програми кандидатів у Президенти в залученні симпатій виборців стоять далеко не на першому місці. Більше значення має суб'єктивний чинник – особистість

кандидата. У кожного також є своя фішка, яку він розіграє. Якщо кандидат не виділяється серед свого табору виборців, додав експерт, тоді його рейтинги є нижчими.

«Хто до кого достукається, від цього залежить дуже багато. Тимошенко зараз потужно використовує теми, пов'язані з тарифами, незадоволенням підвищенням тарифів і обіцянкою знизити ціну на газ. Зеленського підтримуватимуть виборці, які не довіряють політикам, проте, оскільки він так чи інакше сприймається у політичному контексті, чому сприяв “Слуга народу”, його сприймають як альтернативу політикам. Це головний чинник, який дає йому підтримку», – зазначив В. Фесенко (URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/programi-ta-inshe-shcho-obicyayut-ukrajincyam-kandidati-u-prezidenti-50001356.html>).

Тобто у випадку В. Зеленського спрацьовує протестна мотивація голосувати, яка вже проявлялася в США, як феномен виборів, зазначає В. Фесенко. «Там істотна частина тих, хто голосував за Трампа, протестували саме проти правлячих еліт і тих кланів, які давно вже при владі. Там була готовність підтримати дуже нестандартну людину, яка принципово відрізняється від інших. Зараз це в інших форматах та щодо іншої особи проявляється і в нас» (URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/chomu-ukrajintsi-virjat-u-prezidenta-zelenskoho-2516720.html>).

На думку політолога П. Олещука, масове висунення кандидатів на пост Президента почнеться в другій половині січня. «Деся після Водохреща і до кінця місяця буде пік висунення, тому що, з одного боку, суспільство вже перейде в робочий режим, з іншого – кандидати також не можуть тягнути до останнього моменту, бо, якщо будуть якісь помилки в процесі висунення, це дасть можливість не допустити когось до виборів. До останнього моменту вони не тягнутимуть, але в період з другої половини січня й до кінця місяця нас очікує парад висунення кандидатів», – зазначив експерт (<http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=83941>).

За його словами, кандидати зволікають з висуненням через новорічні свята. «Країна перебуває у довготривалому марафоні новорічних свят і це би зменшило ефект від висунення кандидатів. Тому ми бачимо, що жоден із основних кандидатів не висунувся офіційно. Очевидно, вони сподіваються на інформаційний резонанс, тому розраховують терміни свого висунення таким чином, щоб воно перетворилося, крім формальної юридичної процедури, ще й на потужний інформаційний привід», – зазначив П. Олещук.

Політолог О. Якубін прогнозує, що «кандидати-важковаговики» висуватимуться ближче до кінця реєстрації. Якби це було сьогодні, то ЦВК отримала б можливість контролювати потоки, які вони витрачають на виборчу кампанію, пояснив він (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/01/09/pogljad/polityka/vybory-prezydenta-2019-vplyne-perebih-vyborchoyi-kampaniyi>).

«Коли кандидат буде зареєстрований, він повинен пояснити, де він взяв гроші, він повинен відзвітувати за те, як витрачає ці кошти. Тому для когось,

можливо, вигідніше притримати свою кандидатуру на один місяць з тим, щоб легше і без головного болю вести виборчу кампанію», – говорить генеральний директор Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України» О. Кошель (URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/ukrainavybiraet-prezidenta-glavnoe-za-9-yanvarya-1204631.html>).

Згідно із законом, кандидат може починати агітацію тільки на наступний день після його реєстрації Центральною виборчою комісією. Однак багато претендентів проводять рекламні кампанії ще з літа. Їхні представники роздають листівки в людних місцях і розміщують банери, тому що ніякого покарання за такий передчасний піар не передбачено.

Є і процедурне пояснення неквапливості фаворитів. Багато кандидатів балотуються як висуванці від партій. Тому перед походом до Центрвиборчкому їм важливо провести масові з'їзди, а на організацію таких заходів потрібен час.

Тим часом перші такі з'їзди вже почали відбуватися. Відбувся 11 січня Форум демократичних сил за участі представників партій «Громадянська позиція», «Хвиля», «Рідна країна», а також громадських організацій, зокрема об'єднань переселенців і учасників АТО, які спільно висунули лідера політичної партії «Громадянська позиція» А. Гриценка кандидатом на пост Президента. На з'їзді були присутні 265 делегатів і понад 70 запрошених осіб, зокрема діючі депутати М. Найєм, С. Заліщук, С. Лещенко, В. Чумак (який є керівником виборчого штабу А. Гриценка), экс-депутат Є. Фірсов, який також приєднався до команди А. Гриценка. Крім того, на з'їзді були політики М. Томенко, М. Катеринчук, В. Огризко, Т. Стецьків, громадський активіст В. Шабунін і экс-міністр фінансів О. Данилюк.

«Попереду важкий іспит. Не хочу бути чорним пророком. Але в найближчі десятиліття відбудуться не лише економічні війни, а й війни за ресурси. І Україна має вистояти», – заявив А. Гриценко під час свого висування (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-46837150>). Він пообіцяв, що як кандидат не «нестиме kota в мішку», а оголосить усіх, хто у випадку його перемоги керуватимуть СБУ, Генпрокуратурою, МЗС, Міноборони та займуть інші посади. «І це не будуть мої куми», – додав лідер «Громадянської позиції». Серед принципів, з якими А. Гриценко йде на вибори, – боротьба з олігархами та корупціонерами, контрактна армія, а також чітка президентська вертикаль. При цьому экс-міністр оборони виступає за те, щоб передати частину повноважень Президента парламенту, «щоб був баланс» (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46757309>).

А. Гриценко запевнив, що в нього немає жодних зобов'язань перед якимись спонсорами, а також офіційно заявив, що йому достатньо одного президентського терміну, щоб виконати обіцянки. Серед яскравих цитат кандидата: «пообрубувати руки» за корупцію і кумівство. Конфлікт на Донбасі та питання Криму А. Гриценко пропонує вирішувати без Мінських домовленостей, через чотиристоронні переговори України, Росії, США та представників Євросоюзу. «Потрібен чотиристоронній формат, де мають

бути США та Європа. Склад можна обговорювати. Чи це будуть і далі Німеччина і Франція, чи офіційні представники ЄС плюс Велика Британія як підписант Будапештського меморандуму» (URL: <https://www.5.ua/polityka/anatoliia-hrytsenka-ofitsiino-vysunuly-kandydatom-u-prezydenty-184547.html>).

Згідно з останніми опитуваннями, А. Гриценко не входить до трійки лідерів на президентських виборах, його випереджають Ю. Тимошенко, П. Порошенко, В. Зеленський і Ю. Бойко. Рейтинг А. Гриценка становить, за різними опитуваннями, 7–8 %. Значно покращити шанси на вихід до другого туру й навіть на перемогу, за висновками експертів, він міг би в разі об'єднання з іншими кандидатами від демократичних сил – лідером партії «Самопоміч», мером Львова А. Садовим і вокалістом гурту «Океан Ельзи» С. Вакарчуком. Участь у виборах кожного з них практично позбавляє їх шансів показати гідний результат у змаганні за пост Президента, натомість висунення одного з політиків може привести до успіху.

Був навіть складений Меморандум про висунення єдиного кандидата на пост Президента України в 2019 р. від демократичних сил. «Можна піти різними колонами, залишатися над сутичкою або навіть відмовчатися. І так, напевно, комфортніше, зручніше і простіше. Але це точно не про країну, це складно пояснити, це навряд чи зрозуміють», – зазначив нардеп М. Найєм, який ратує за підписання Меморандуму (<http://marker.ua/ua/politicheskij-blok/vybory/7027-vybory-2019-dosrochnyj-proval-uslovnyh-demokratov>). Він підкреслює, що в А. Гриценка на сьогодні найбільший рейтинг, у А. Садового є структури, партія, фракція в парламенті, а С. Вакарчук «має велику харизму і не має антирейтингу». «Жоден з них, без підтримки інших двох, не має шансів», – упевнений нардеп.

За задумом укладачів Меморандуму, спільно Київським міжнародним інститутом соціології, Соціологічною групою «Рейтинг» і Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва протягом лютого мало проводитися соціопитування переваг, а 26 лютого А. Гриценко, А. Садовий і С. Вакарчук повинні були за його результатами провести спільну прес-конференцію, висунувши на пост Президента того з них, хто отримає більшу підтримку респондентів.

Голова правління Центру прикладних політичних досліджень «Пента» політолог В. Фесенко також зазначає, що істотно збільшити шанси А. Гриценка може тільки об'єднання з С. Вакарчуком і А. Садовим, але цього немає.

Директор Центру досліджень проблем громадянського суспільства В. Кулик зазначив, що «з інсайдерських джерел відомо, що Садовий і Гриценко навіть переговорний процес затівали, не вірячи в позитивний результат. У штабі Гриценка говорили, що Садовий не договороздатний, що він готовий поглинути “Громадянську позицію”, але не йти з нею на вибори на рівних. Нібито однією з умов об'єднання було входження ГП в політпроект Садового. Якоюсь мірою це було б логічно, тому що, на відміну від ГП, у “Самопоміч” є система регіональних організацій і можливість

мобілізації партійців та прихильників. Навіть незважаючи на розвал ряду фракцій – у міськрадах Києва, Кривого Рогу, Херсона. У “Громадянської позиції” таких осередків узагалі немає».

За словами В. Кулика, об’єднання допомогло б «Самопомочі» наростити м’язи, а ГП – провести за списком до парламенту майбутнього скликання ряд людей А. Гриценка. Але цього не сталося. «І не тільки через позицію Садового. Гриценко теж хворіє на єдиноначальність, – підкреслює експерт. – І такого роду об’єднання він сприймає як “злив” свого проекту під Садового. Тим більше що саме себе Гриценко бачить як людину, яка визначає стратегію й тактику виборчої кампанії. А це було вже нецікаво “Самопомочі”. Ще в Гриценка була спроба заручитися підтримкою “Руху нових сил” экс-президента Грузії М. Саакашвілі, “Народного контролю” Добродомова. Але, знову ж таки, безрезультатно».

Щоправда, відбулося приєднання до команди А. Гриценка дрібніших гравців, які заявили про президентські амбіції. Першим став В. Чумак, який одразу після своєї заяви про намір балотуватися на пост Президента подавав знаки, що готовий підтримати більш сильного кандидата. У підсумку він був призначений начальником передвиборчого штабу А. Гриценка. Потім приєдналися інші кандидати, які не мають особливих перспектив на президентських виборах, – М. Томенко та М. Катеринчук, які, за словами В. Кулика, отримують від цього об’єднання більше, ніж А. Гриценко. Адже вони залишаються на інформаційному плаву. До того ж не зливають свої проекти в один на момент президентської кампанії. А після не факт, що їм буде цікавий А. Гриценко, як найкращий майданчик для парламентських виборів.

Висування А. Садового, очевидно, поставило хрест на ідеї узгодження єдиного кандидата від демократичної опозиції. Шанси львівського мера на вихід у другий тур нікчемні, проте його похід у владу істотно ускладнює завдання А. Гриценку, який усе ще може вийти в другий тур.

Своє рішення самостійно боротися за пост глави держави А. Садовий пояснив так: «Ми всі розуміємо, що кампанії часто ламають всі рейтинги. Тому я налаштований йти і перемагати. Президент України має бути один». При цьому лідер «Самопомочі» не виключив, що може об’єднатися з іншими демократичними силами перед виборами у Верховну Раду. З «Демальянсом» відповідний меморандум «Самопоміч» уже уклала. Причому йдеться про спільну участь у президентських і парламентських виборах 2019 р., а також місцевих виборах 2020 р.

Щодо А. Гриценка і С. Вакарчука, то лідер «Самопомочі» запевняє, що в нього з ними «досить хороші відносини». Але, схоже, не настільки, щоб А. Садовий переступив через свої амбіції на угоду А. Гриценку.

Щодо С. Вакарчука, який ніяк не може визначитися, чи бере він участь у виборчій кампанії, то А. Садовий мріє переконати його бути більш активним у політиці, щоб використовувати енергію музиканта на благо

держави. З лідером рейтингів Ю. Тимошенко глава «Самопоміч» об'єднуватися не має наміру.

«Садовий на сьогодні вибрав кращий для себе варіант: об'єднатися з партіями, які не мають амбіцій, але готовими беззастережно його підтримати. Той же “Демальянс” – це силіконове щось, що існує в соцмережах, – підкреслює директор Центру досліджень проблем громадянського суспільства В. Кулик. – Президентська кампанія для нього – підготовка партійної системи “Самопоміч” до осінньої битви за парламент. Такий собі огляд команди, елемент партійного будівництва, технологічне посилення, а також спроба знайти нових лідерів у потенційно важливих містах під місцеві вибори-2020».

За висновком старшого дослідника американського аналітичного центру Atlantic Council Б. Меффорда, який є також директором ТОВ Wooden Horse Strategies, фірми з питань відносин із владою і стратегічних комунікацій у Києві, вибори в Україні 2019 р. можуть бути непередбачуваними, але п'ять речей цього процесу вже відомі точно (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajina-vybory-2019/29702032.html>).

По-перше, жоден відкрито проросійський кандидат не зможе перемогти, що є основною відмінністю від усіх попередніх виборів. На кожних виборах України з часів отримання незалежності до 2012 р. проросійський електорат відігравав значну роль. Ця частина становила майже чверть виборців, і проросійські кандидати перемогли у 1994 і 2010 р. Однак іронія для російського президента В. Путіна полягає в тому, що, анексувавши Крим і окупувавши частину Донбасу, він ліквідував найбільш проросійський сегмент українського електорату. Нині етнічно російське населення електорату України становить приблизно від 10 до 12 %. Як наслідок, провідний проросійський кандидат Ю. Бойко, згідно з опитуваннями, у середньому має лише 10,5 % і посідає четверте місце. Таким чином, проросійським кандидатам в Україні судилося відігравати роль постійної опозиції і вічних невдах.

По-друге, результати опитувань громадської думки можуть виявитися дуже хибними. Українські ЗМІ публікують чи не щоденні опитування, і всі вони демонструють провідну позицію Ю. Тимошенко, за якою на далекому другому місці стоїть відносно нове обличчя, а діючий Президент – на третьому. Проте якщо більшість американських опитувань 2016 р. помилково передбачали перемогу Г. Клінтон, то наскільки ще більш неточними можуть бути українські опитування? Українські соціологи часто викривляють результати відповідно до бажань того, хто платить за ці опитування. Опитування вже є не об'єктивними показниками суспільних настроїв, а радше інструментами впливу на громадську думку та на створення конкретних наративів. Наприклад, громадськості говорять, що Ю. Тимошенко неминуче переможе, тому що вона «на першому місці», але цей наратив не вказує на те, що 80 % українців віддають перевагу іншим

кандидатам. Коли чотири з п'яти надають перевагу комусь іншому, то це не неминучість – це обман.

По-третє, більшість кандидатів на пост Президента фактично ведуть кампанії за завоювання парламенту. Шість кандидатів наразі мають у середньому по 10 % в опитуваннях про президентські вибори – П. Порошенко, Ю. Тимошенко, В. Зеленський, А. Гриценко, О. Ляшко і Ю. Бойко. Але саме Ю. Тимошенко та П. Порошенко – це ті, за ким треба пильно спостерігати. Інші четверо проводять агітацію за місця на парламентських виборах, а участь у президентських виборах є лише методом заздальгідь підвищити їхню видимість. В. Зеленський нині збирає протестні голоси, але історично українські виборці відкидали таких кандидатів. Оскільки В. Зеленського із часом визначать як прихованого кандидата від олігарха І. Коломойського, його рейтинг швидко впаде. А. Гриценко й О. Ляшко, які в минулому вже робили політичні сплески, що вщухали до виборів, цього разу можуть повторити таку ж схему. Ю. Бойко, без Криму та окупованого Донбасу, уже вичерпав можливості зростання свого рейтингу.

По-четверте, Ю. Тимошенко й П. Порошенко знову боротимуться в другому турі. Обидва вже протистояли одне одному під час президентських виборів у 2014 р., і П. Порошенко легко виграв, випередивши Ю. Тимошенко на 39 %. Вибори 2019 р. уже набирають форми реваншу, опитування надають Ю. Тимошенко перевагу в середньому на 7 %. Тим не менше, рейтинг П. Порошенка напередодні здобуття незалежності української церкви зростає, до того ж вплив чинної влади завжди сильний, тому варто очікувати близького результату обох кандидатів.

По-п'яте, переможець президентських виборів отримає імпульс на перехід до парламентських виборів. Опитування свідчать, що достатньо голосів для входження до парламенту отримають від восьми до десяти партій, але жодна з них не матиме домінуючої позиції. Тому будь-яка парламентська більшість муситиме стати багатопартійною коаліцією. Проте опитування відображають лише половину картини, бо половина депутатів – мажоритарники – буде обрана в одномандатних округах і наразі залишена поза поточними опитуваннями. У 2014 р. П. Порошенко отримав 53 % голосів на президентських виборах у травні, а на жовтневих парламентських виборах – 22 %. Після виборів він збільшив розмір своєї фракції більше ніж удвічі, додавши мажоритарників. Схожій ситуації варто очікувати цього року. Як правило, мажоритарники є власниками бізнесу, які прагнуть дружніх відносин із владою. Той, хто переможе на президентських виборах, знайде десятки мажоритарників, готових іти на угоди для захисту свого бізнесу. Спроби змінити закон про вибори, щоб скасувати мажоритарні округи, у парламенті поки не отримували підтримки.

Б. Меффорд також констатує, що буде багато нарікань на те, що ці вибори схожі на попередні – з тими самими старими обличчями, які повертаються до влади. Певною мірою така критика правильна, погоджується експерт. Але, коли Україна зробила європейський

цивілізаційний вибір, парадигма змінилася. Громадськість вимагає більш високих стандартів, більшої прозорості, її більше не задовольняє приймати заяви своїх лідерів за чисту монету. В Україні набирає силу громадянське суспільство, яке невдовзі стане справжнім рушієм суспільства вперед, незважаючи на політичні обличчя.

За результати загальнонаціонального соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру ім. О. Разумкова з 19 по 25 грудня 2018 р., взяти участь у голосуванні планують 76 % виборців – це більше, ніж показували попередні опитування (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/12/28/7202500>). Рейтинги кандидатів на пост Президента виглядають таким чином. Серед тих, хто має намір прийти на вибори, лідером з кандидатів на президентську посаду є Ю. Тимошенко – 16,1 %. Далі йдуть П. Порошенко – 13,8 %, В. Зеленський – 8,8 %, Ю. Бойко – 8,4 %, А. Гриценко – 6,8 %, О. Ляшко – 6,9 %, Є. Мураєв – 3,1 %, О. Шевченко – 2,9 %, С. Вакарчук – 2,6 %, А. Садовий – 2,4 %. Не визначилися з кандидатом серед тих, хто готовий брати участь у виборах, – 13,1 %. Ще 3,3 % закреслили б усіх кандидатів у бюлетені.

У другому турі виборів у парі Ю. Тимошенко та діючого Президента П. Порошенка 22 % населення готові проголосувати за лідера «Батьківщини», 16 % – за П. Порошенка; проте 36 % не віддали б перевагу жодному з них, 14 % не пішли б на вибори, ще 11 % не визначилися.

Якби в другому турі зустрілися Ю. Тимошенко та очільник «Громадянської позиції» А. Гриценко, то «рахунок» теж би був фактично рівний. Так, 21 % виборців готові проголосувати за А. Гриценка і 20 % – за Ю. Тимошенко. За жодного з них не готові проголосувати 33 %, ще 14 % у разі такого варіанта не підуть на вибори та 12 % не визначилися.

Дані опитування свідчать, що в парі Ю. Тимошенко і Ю. Бойка за Ю. Тимошенко готові проголосувати 24 % громадян, за Ю. Бойка – 14 %. За жодного з них не готові проголосувати 38 %, ще 14 % у разі такого варіанта не підуть на вибори, 12 % не визначилися.

У парі П. Порошенко – А. Гриценко за А. Гриценка готові проголосувати 22 % населення, за П. Порошенка – 15 %. За жодного з них не готові проголосувати 36 %, ще 14 % у разі такого варіанта не підуть на вибори, 13 % не визначилися.

Якби в другий тур потрапили П. Порошенко і В. Зеленський, за В. Зеленського проголосувало б 22 % населення, за П. Порошенка – 17 %. За жодного з них не готові проголосувати 37 %, ще 13,5% у разі такого варіанта не підуть на вибори, 11% не визначилися.

У парі П. Порошенко – Ю. Бойко перемогу здобув би діючий Президент. За нього готові проголосувати 19,5 % громадян, а за Ю. Бойка – 14 %. За жодного з них не готові проголосувати 41 %, ще 13 % у разі такого варіанта не підуть на вибори, 13 % не визначилися.

Черговий рік роботи Верховної Ради України: експерти й політики про діяльність українського парламенту в 2018 р.

Закінчився 2018 рік, черговий непростий рік для України. Експерти й аналітики традиційно підбивають підсумки діяльності провідних державних інституцій, серед яких важливу роль відіграє Верховна Рада України.

Незважаючи на критику з боку експертів, політиків і громадськості, а також прогнози дострокових виборів, парламент продовжує виконувати покладені на нього повноваження, та з великою вірогідністю можна стверджувати, що продовжить їх виконувати до чергових виборів народних депутатів, які мають відбутися вже восени цього року.

У першій половині 2018 р. діяльність Верховної Ради була досить продуктивною, хоча окремі її рішення були досить суперечливими. Перш за все відзначимо позитивні моменти. Одним з важливих кроків стала реалізація медичної реформи. Завдяки ухваленню відповідного законодавства, на сьогодні вже багато українців обрали собі сімейного лікаря. Разом з тим саме депутати парламенту та профільного комітету не залишають спроб відправити в. о. міністра охорони здоров'я У. Супрун у відставку. Поки що всі їхні інформаційні атаки невдалі. Але найтривалішою та найвиснажливішою була боротьба у Верховній Раді не за медичну реформу, а за Антикорупційний суд. Ще восени 2017 р. президент П. Порошенко говорив, що Антикорупційний суд існує хіба що в Уганді й працює там не дуже добре. Уже взимку вніс до Верховної Ради свій законопроект ([URL: https://24tv.ua/ru/pidsumki_roboti_verhovnoi_radi_za_pershu_polovinu_2018_roku_n998880](https://24tv.ua/ru/pidsumki_roboti_verhovnoi_radi_za_pershu_polovinu_2018_roku_n998880)).

Щоправда, документ не влаштував наших міжнародних партнерів. Після тривалих переговорів і доопрацювань Верховна Рада ухвалила законопроект, який дав можливість створити в Україні Антикорупційний суд.

Важливим позитивним моментом стало прийняття закону про національну безпеку, який започатковує реформу силових відомств. Про нього багато говорили й нарешті його ухвалили. От зі зміною складу Центральної виборчої комісії були лише проблеми, які ледве не призвели до політичної кризи. Зауважимо, що така активна діяльність відбувалася на фоні постійних повідомлень про можливі дострокові парламентські вибори.

Одним з найскандальніших епізодів 2018 р. стала ситуація навколо народного депутата Н. Савченко. Правоохоронні органи стверджують, що вона готувала теракт у Верховній Раді та урядовому кварталі. Оперативні записи спецслужб, на яких зафіксовано ймовірні плани мінометного обстрілу центру Києва, масового вбивства в залі парламенту та вбивства керівників країни настільки вразили депутатів, що на захист Н. Савченко, крім Опозиційного блоку, практично ніхто не став. Депутати швидко позбавили її недоторканності і вона опинилася в слідчому ізоляторі.

І звісно треба згадати ряд суперечливих законодавчих ініціатив, які виникали час від часу в стінах Верховної Ради і, на щастя, не були прийняті. Це законопроект лідерів фракції БПП і «Народного фронту», що спрощував процедуру звільнення керівників антикорупційних органів. Відмовитися від цієї ідеї допоміг лише тиск міжнародних партнерів. До того ж законопроект № 6688, який, фактично, запровадив би в країні інтернет-цензуру.

Той факт, що 2018 р. був складним для українського парламенту, визнав Голова Верховної Ради А. Парубій, але водночас він вважає, що минулий рік був історичним для країни. «Цей рік був, як і усі попередні, звичайно, складним. Багато хто говорив, що дочасні вибори ось-ось будуть. А особливо восени, напередодні виборів, що Рада (Верховна Рада. – Прим. авт.) не зможе працювати. Доводилось докладати неймовірних зусиль для того, щоб зробити цей рік не просто продуктивним. Ми приймали історичні рішення, тому і рік цей був теж історичним... Сто років тому була проголошена українська державність. Перед Україною стояли ті ж самі виклики, як сьогодні: зовнішня агресія і так само це був той самий ворог, що і сьогодні. Той самий російський імперіалізм, який не уявляє розквіту без України... Цей рік водночас був і викликом, це водночас була і відповідальність, щоб не повторилося всіх тих дій, які, на жаль, призвели до нашої поразки 100 років тому», – заявив А. Парубій ([URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/kaire-vzorvali-turisticheskij-avtobus-1546018588.html](https://www.rbc.ua/ukr/news/kaire-vzorvali-turisticheskij-avtobus-1546018588.html)).

Незважаючи на всі складнощі, А. Парубій зазначив, що за рік роботи Верховної Ради народні депутати встигли ухвалити 158 законів. «Величезна кількість ще законів в першому читанні, які нам доведеться розглянути наступної сесії. Звичайно, і величезна кількість постанов. Але законів, які прийняті в цілому, – 158», – повідомив він ([URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/rada-god-prinyala-158-zakonov-parubiy-1546015628.html](https://www.rbc.ua/ukr/news/rada-god-prinyala-158-zakonov-parubiy-1546015628.html)).

Також А. Парубій поінформував, які закони Верховна Рада не встигла ухвалити у 2018 р. і планує повернутися до них у 2019 р. За його словами, у пріоритеті ухвалення Виборчого кодексу, закону про мову та щодо перейменування Дніпропетровської області. «Виборчий кодекс – це номер один. Номер два: мені прикро, що ми не встигли зробити перший крок для декомунізації Дніпропетровської області. Напевно, залишається обов'язком на наступний рік – це закон про мову. Це ті речі, які не встигли зробити цього року. Але, сподіваюсь, що наступного року можна буде це виправити», – заявив А. Парубій.

На його переконання, наступної сесії проект Виборчого кодексу розглянуть на засіданні профільного комітету. «Виборчий кодекс. Це, власне, була моя мрія цієї осені розглянути виборчий кодекс. Але та величезна кількість поправок, яка була внесена, суттєво загальмувала цей процес. Фактично, робоча група тільки зараз завершує ці правки і передає в комітет. Ще буде робота в комітеті», – повідомив спікер.

Також він наголосив, що Комітет з питань культури та духовності Верховної Ради вже завершив розгляд поправок до законопроекту про функціонування української мови як державної для його розгляду в другому читанні. «Фактично, напередодні нового року комітет тільки завершив розгляд поправок. У законі про мову 2,5 тис. поправок. Це трохи менше, ніж до Виборчого кодексу, але теж дуже багато. На жаль, теж не встигли цієї осені. На жаль, парламентські процедури інколи не підконтрольні. Вони діють за законами Регламенту. Саме це інколи відтягує прийняття рішень», – додав А. Парубій.

Окремі народні обранці також проаналізували діяльність українського парламенту в 2018 р. Позафракційний народний депутат Верховної Ради України шостого скликання, секретар Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, співкоординатор коаліції «Реанімаційний пакет реформ» О. Єднак виокремив ключові комплексні законодавчі ініціативи, прийняті в минулому році (URL: https://censor.net.ua/blogs/3104006/scho_zrobila_verhovna_rada_u_2018).

На його думку, до таких треба віднести: закон про національну безпеку, закон про Вищий антикорупційний суд, закон про дипломатичну службу, закон про валюту, закон про протимінну діяльність, закон про забезпечення прозорості у видобувних галузях, закон про стратегічну екологічну оцінку, кодекс з процедур банкрутства, а також десятки інших змін.

При цьому О. Єднак вважає, що більшість із цих ініціатив відповідають кращим міжнародним стандартам і узгоджені з ключовими міжнародними партнерами. «Приміром, закон про нацбезпеку покликаний реформувати нашу армію та наблизити її управління до кращих практик країн НАТО. Натомість, він потребує втілення, а також прийняття амбітних “галузевих” законів – ... нової редакції закону про Службу безпеки України, про розвідувальну діяльність. Теж саме стосується й Антикорупційного суду – хоч прийняття закону і відкрило нам фонди МВФ і ЄС, але найважливішим є саме ефективність цього органу в боротьбі з корупцією. Закон про валюту був особливо очікуваним, оскільки дає можливість НБУ лібералізувати та модернізувати зашкарублий валютний ринок – прямий дороговказ для інвестора, для припливу капіталу», – говорить народний депутат.

Окремо він згадав і про кадрові призначення. «Верховній Раді у 2018 р. вдалось призначити максимально “аполітичного” очільника Національного банку України, а також призначити новий склад Рахункової палати України, склад Центральної виборчої комісії (зауважимо, що задля компромісу довелося навіть вносити зміни до законодавства, а також збільшувати склад комісії). Оновлений склад Рахункової палати дозволить нарешті почати інституційну реформу цього органу згідно з новим законом, який ми прийняли два роки до цього. Ціною цих позитивних рішень, на жаль, стала руйнація незалежної процедури обрання та політизація уповноваженого з прав людини – з цим нам, на жаль, доведеться жити наступні п’ять років. Ми

призначили міністра у справах ветеранів, який має політичний вплив та спроможний ефективно розгорнути діяльність відомства. Попри дискусії щодо доцільності ще одного міністерства, ми маємо спадок війни, коли держава повинна показати турботу та увагу. Верховна Рада впродовж 2018 р. провела зміну міністра фінансів України. Попри доведену ефективність у реформі держфінансів був звільнений з політичних мотивів О. Данилюк, а на його місце була призначила О. Маркарова, команда якої посилилася кваліфікованими заступниками та довела ефективність через безпрецедентно раннє прийняття Держбюджету-2019, забезпечення програми Stand-by з МВФ, отримання фінансування від Єврокомісії та Світового банку, успішне голосування у Верховній Раді законів щодо бюджетного планування, виходом на ринки запозичень для забезпечення безперебійного фінансування бюджету», – вважає О. Єднак.

У безпековому блоці народний депутат відзначив законодавче визнання Російської Федерації країною-агресором, а також законодавче впорядкування проведення операції об'єднаних сил у боротьбі з агресором, припинення дії Договору про дружбу та співробітництво з РФ, а також введення режиму воєнного стану у відповідь на відкриту збройну агресію сил РФ проти України.

Серед позитивних рішень О. Єднак відзначив також урегулювання питання «євроблях», прийняття законів, які наближають Україну до стандартів ЄС, рішення щодо впровадження медичної реформи. Також питання Православної церкви України, у якому Верховна Рада України підтримала звернення до Вселенського патріархату, а також забезпечує законодавчі рамки для діяльності інших церков та конфесій.

Разом з тим народний депутат звертає увагу на ряд невирішених завдань. Зокрема, щодо вдосконалення податкового законодавства; обмеження повноважень СБУ у сфері боротьби з корупцією та економічними злочинами; неприйняття закону про концесії; щодо реформування виборчого законодавства, яке попри проведену роботу також під великим питанням; зняття чи обмеження депутатського імунітету; створення цивілізованого ринку землі; щодо прийняття нової версії «конституційних» змін для завершення реформи децентралізації тощо.

Загалом же О. Єднак оцінює роботу Верховної Ради «на тверду четвірку з п'яти балів». «Ми навчилися працювати в складних, строкатих політичних реаліях, коли багатьом політичним силам кортить кинутись у передвиборний вихор. Але мені водночас дуже шкода, що багато рішень ми не прийняли у 2016–2017 рр. Таким чином, суспільство не зможе в повній мірі оцінити результати втілюваних нами змін. Ми піддали складні та важливі реформи атакам популістів та реваншистів, які за підтримки корупціонерів можуть отримати на наступних виборах достатньо сил, щоб зруйнувати наші досягнення. І найбільший виклик для 2019 р. – я не бачу консолідації реформаторських сил, щоб стати на захист проєвропейських змін у державі», – підсумував О. Єднак.

Представник фракції «Народний фронт», член Комітету з питань нацбезпеки і оборони Д. Тимчук також уцілому позитивно оцінює підсумки роботи парламенту за рік, особливо у сфері безпеки. «Є кілька речей, які особисто мене надихають на роботу в наступному році. По-перше, те, що ми з величезним запізненням, але все-таки визначили статус окупованих територій. Визначили, що ОРДЛО – територія, окупована Російською Федерацією. Це дає нам можливість консолідувати патріотично налаштований політикум в Україні та наших союзників за її межами», – зазначив народний депутат (URL: <https://ukr.segodnya.ua/politics/za-chto-parodnyye-deputaty-sebya-hvalyat-i-za-chto-rugayut-kolleg-1200235.html>).

Також серед важливих рішень парламенту в минулому році депутат виокремив ряд затверджених законопроектів, що підсилюють захист військовослужбовців і членів їхніх сімей.

До основних недоліків роботи парламенту Д. Тимчук відносить неспроможність створення сприятливих умов для розвитку ВПК України. «Не дійшли до створення механізму об'єднання держпідприємств “Укроборонпрому” і приватних підприємств. Це, на превеликий жаль, заважає повною мірою використовувати наявний величезний потенціал для модернізації озброєнь і створення нових видів. Сподіваюся, що вже на початку майбутнього року ми вирішимо це питання, створимо як нову модель ВПК, так і правила для виробників озброєнь», – сказав він.

Народний депутат з фракції «Блок П. Порошенка» О. Бригинець також відзначає ключове значення законів, прийнятих парламентом у 2018 р. для забезпечення безпеки держави. «Ми прийняли багато актуальних законів. Але я назву кілька. Це Закон України “Про національну безпеку України” та інші закони, що стосуються безпеки. Другий важливий закон – “Про Антикорупційний суд”. Були різні підходи і відносини, але, мені здається, дуже важливо для країни, що такий суд буде створено. І третє ключове рішення – це розрив Договору про дружбу з Російською Федерацією», – зазначив він.

Народний обранець також висловив сподівання щодо прийняття ряду рішень у 2019 р. «Дуже хотілося, щоб ми, незважаючи на передвиборну риторіку і політичні суперечності, все-таки прийняли зміни до Конституції за трьома напрямками. Це зняття депутатської недоторканності, це чітко прописані в Основному законі цілі, до яких прагне Україна, – членство у ЄС і НАТО. Нарешті, це перейменування областей, назви яких ще недекомунізовані», – сказав О. Бригинець.

Заступник глави фракції ВО «Батьківщина» С. Соколов також відзначає серед найбільших успіхів Верховної Ради прийняття закону про деокупацію Донбасу та продовження мораторію на продаж землі.

Проте окремі народні депутати досить критично оцінили результати роботи парламенту в 2018 р. Член парламентської групи партії «Відродження» В. Писаренко вважає, що парламент на цій сесії займався виключно підготовкою до виборів. Причому не в контексті технічної

підготовки, що треба було б зробити. «Наприклад, розв'язати проблему з використанням електронних документів, які видаються людям замість паспорта. Технічні питання парламентом не вирішуються, зате вирішуються політичні. Ті, які постійно звучать у ток-шоу і на бігбордах», – зазначив депутат.

За словами В. Писаренка, за останні місяці «практичні» голосування можна порахувати на пальцях. «На жаль, цей рік не зміг стати переломним у реформаторському плані. Хоча ще на початку року очікували, що буде вирішено питання і із земельною реформою, і із пенсійною і т. д. Але значущих перетворень не відбулося», – резюмував він.

Такої ж думки дотримується й народний депутат з фракції «Опозиційний блок» І. Шурма. «Я був народним депутатом у парламенті четвертого скликання і є депутатом в парламенті восьмого. І можу сказати, що морального задоволення робота в складі цієї Верховної Ради мені не приносить. Зазвичай перед Новим роком у людей радісний настрій, а мені сумно. Парламент деградував, він живе своїм життям, у відриві від людей. Парламент – це забіг на п'ять років. А це скликання видихалося на першому році. Були позитивні моменти. Але якість роботи має наростати, а цього немає. Цей парламент себе вичерпав», – зазначив народний депутат.

Конкретизуючи, парламентар зазначив, що Верховна Рада дедалі більше перетворюється в структуру, що штампує закони, які ніхто не виконує. У цьому вина як парламенту, так і виконавчої влади. На думку І. Шурми, парламент надмірно захопився ідеологічними питаннями, не приділяючи при цьому достатньо уваги питанням практичним. «Наприклад, релігійне питання. Я не голосував ні “за”, ні “проти”. Тому що вважаю, що ми взагалі не повинні були в нього втручатися. Це справа церкви, а не законодавчого органу країни», – сказав він.

Народний депутат з Радикальної партії О. Ляшка В. Галасюк зазначає, що парламент підтримав багато ключових економічних ініціатив, внесених радикалами. З найбільш важливих – посилення відповідальності за контрабанду лісу-кругляка, підвищення вивізного мита на металобрухт, «заморозка» індексації земельного податку для промисловості. За його словами, один з важливих документів, які парламент ухвалив у нинішньому році, – зняття всіх податків з електромобілів і валютна лібералізація.

Представник фракції «Самопоміч» Т. Пастух вважає, що якість принаймні деяких законів, прийнятих Верховною Радою у 2018 р., залишає бажати кращого. «В останні роки – і 2018 р. не виняток – парламент приймає багато законів, які вміщали хороші реформістські ідеї. Але, на жаль, до цих законів закладаються моменти, які не дають змоги реалізувати потенціал реформи або повною мірою, або найближчим часом. Наприклад, у цьому році одним з найбільших досягнень було ухвалення закону про Антикорупційний суд. Але механізм створення суду, прописаний у законі, не дає можливості створити Антикорупційний суд найближчим часом. Думаю,

до виборів у майбутній парламент закон навряд чи буде запущений», – вважає народний депутат.

За його словами, аналогічна ситуація і в законодавстві, що регулює інші сфери. «Закон про нацбезпеку. І в Україні, і за кордоном він трактується як реформаторський, прогресивний. Але він фактично заморозив ситуацію, що склалася на сьогодні. Важливі починання в ньому відстрочені. Наприклад, поділ посад начальника штабу й головнокомандувача. Багато зроблено в 2018 р. у сфері охорони здоров'я. Але МОЗ з Кабміном не справляються з роботою над підзаконними актами. Реформа могла йти значно динамічніше», – зазначив народний депутат.

Серед найважливіших досягнень 2018 р. Т. Пастух назвав перехід до середньострокового й довгострокового планування бюджету. Це дасть можливість розв'язати проблему перехідних коштів, що дуже важливо для регіонів. До найбільших недоліків діяльності парламенту він відносить Виборчий кодекс, який так і не було прийнято.

Як і серед самих політиків, так і в експертному середовищі діяльність українського парламенту оцінюється по-різному.

Політолог В. Фесенко вважає, що парламент у 2018 р. показав себе з позитивного боку. «З точки зору результативності вона була достатньо високою. Було ухвалено дуже багато важливих рішень. І, у принципі, без великих проблем. Від закону про деокупацію Донбасу до закону про Антикорупційний суд», – вважає В. Фесенко (URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20181225-pidsumky-roboty-verhovnoyi-rady-2018-zakon-dlya-yevroblyaheriv-vijskovyj-stan-i-kurs-na-yes>).

На думку політолога А. Золотарьова, Верховна Рада працювала недостатньо якісно. «Це – деградація українського парламентаризму. Більшість законопроектів приймається з кричущими порушеннями Регламенту. Парламент залишається місцем, де заробляються гроші, а не реалізуються політичні програми та ідеї. Занадто багато займаються політикою і занадто мало економікою», – переконаний політолог.

Загалом же в експертному середовищі визнають значущість прийнятих Верховною Радою рішень. Це і згадані вище Закон України № 2469 «Про національну безпеку України», який передбачає реформу силових структур відповідно до стандартів НАТО.

Закон України № 2268 «Про особливості державної політики на окупованих територіях». Так, на законодавчому рівні Росію було вперше визнано агресором, Антитерористична операція (АТО) перетворилася на Операцію об'єднаних сил (ООС), а території ОРДЛО офіційно визнано окупованими Російською Федерацією.

Закон України № 2447 «Про Вищий антикорупційний суд». Цей Закон фактично завершив створення антикорупційних установ. Прийняття Закону й подальше створення суду було однією з вимог МВФ.

Законопроекти № 8487 і № 8488 про розмитнення авто на єврономерах. Перший закон передбачає зниження акцизу за розмитнення «євробляхи», другий – урегулює штрафи за порушення митних правил.

Закон № 9000 «Про Державний бюджет України на 2019 рік». Парламентарі визначили, як будуть у 2019 р. розподілятися кошти. З головного – із січня зростуть мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум і пенсії.

Крім того що парламент ухвалив фундаментальні закони, він ще запустив ряд процедур, які мають вагу для подальшого розвитку держави.

У першому читанні Верховна Рада ухвалила законопроект № 9037 «Про внесення змін до Конституції». Його ухвалення лобіював Президент. Законопроект передбачає стратегічний курс країни на членство у Європейському Союзі та НАТО. Для того щоб зміни було остаточно внесено, на наступній сесії законопроект мають підтримати щонайменше 300 нардепів.

У квітні 2018 р., коли Президент запустив процедуру отримання томосу, Верховна Рада підтримала його ініціативу та проголосувала за постанову про звернення до Вселенського патріарха. Певною мірою вони зробили свій вклад у те, що Православна церква України отримала томос про автокефалію.

У Верховній Раді ініціювали прийняття Закону України № 2643 «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією». Відтак з 1 квітня Україна офіційно розриває будь-які партнерські зв'язки з Росією через її агресію на Донбасі та анексію Криму.

Експерти переважно позитивно оцінюють ряд кадрових рішень. «Перш за все це оновлення складів Рахункової палати і ЦВК, а також затвердження нового голови НБУ, двох міністрів, аудитора рахункової палати. Це питання, які давно очікували своєї черги», – розповідає В. Фесенко.

Але водночас політолог виокремлює неприйнятні Верховною Радою ініціативи. «З вагових законопроектів, які мають суспільних резонанс, головний “державний борг” – Виборчий кодекс і зміна виборчої системи. Шансів практично немає. Можуть бути точкові корективи у виборчій системі на парламентських виборах. По Виборчому кодексу, думаю, навряд. Це головний законопроектний мінус у роботі Верховної Ради у 2018 р.», – вважає В. Фесенко.

Тоді як політолог А. Золотарьов наголошує на тому, що був проігнорований законопроект № 8557 про податок на виведений капітал. «Це стратегічно важливий законопроект, який би дозволив зрушити з місця деолігархізацію української економіки, зробити так, щоб Україна перестала бути місцем, де заробляють гроші, але виводять їх у офшорні юрисдикції. За часів незалежності понад 200 млрд дол. покинуло країну», – наголошує експерт.

Також експерти прогнозують, що у зв'язку з наближенням парламентських виборів ефективність Верховної Ради на останній сесії може значно знизитися. «Найближчим часом Верховна Рада буде працювати у передвиборному режимі, що битиме по якості роботи. Ця Верховна Рада працює останній рік, і коефіцієнт корисної дії занадто низький», – упевнений А. Золотарьов.

В. Фесенко також наголошує, що це останній рік роботи парламенту перед виборами, а тому не виключено, що на цьому спекулюватимуть. «Вірогідно, що Верховна Рада дуже активно використовуватиметься як агітаційний майданчик і для кандидатів у Президенти, і для окремих політичних сил. Ну, і рівень конфліктності та розпорошеності також може зрости», – вважає політолог.

Політолог М. Давидюк до позитивних результатів діяльності українського парламенту в 2018 р. відносить діяльність, спрямовану на отримання томосу (зокрема, звернення до Вселенського патріарха), та створення Антикорупційного суду.

Також політолог звернув увагу на один показовий момент. «Попри всю гру навколо воєнного стану, було цікаво спостерігати за парламентом. Як вони переламали Президента. І тут цікаво, адже парламент чи не вперше показав своє ім'я та переграв Банкову. Це відчувалося в кулуарах. Тоді парламент був парламентом, бо зазвичай він іде на поводу в Президента, він готовий підігравати всьому, що він скаже», – підкреслив М. Давидюк.

З негативних підсумків 2018 р. експерт назвав кнопочаство, корупцію, яка є в парламенті: «Перебігають, зраджують, домовляються, голосують не за своєю волею». Також він наголосив, що не врегульованими залишилися деякі важливі закони, зокрема досі не ухвалили закон про зняття депутатської недоторканності. Тому М. Давидюк підкреслив, що сьогодні, за результатами соцдосліджень кількох компаній, 70–75 % – це рейтинг недовіри до центральних органів влади.

У цьому контексті можемо навести результати опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у рамках проекту «Портрети регіонів» з 16 листопада по 10 грудня 2018 р. Згідно з даними опитування, роботою Верховної Ради задоволені лише 6 % респондентів (незадоволені – 88 %) (URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/portrety_regionov_itogi_svodnye_dannye_sravnitelnyu_analiz_mezhdu_oblastyami.html).

Політолог О. Яхно вважає, що у 2018 р. Верховна Рада ухвалила ряд важливих законодавчих ініціатив, утім є й негативні сторони роботи парламенту (URL: https://zik.ua/news/2018/12/21/politolog_pidbyla_pidsumky_roboty_verhovnoi_rady_u_2018_rotsi_1475023). На її думку, у діяльності Верховної Ради протягом 2018 р. можна виділити одразу декілька блоків, де було досягнуто успіху, або ж де, навпаки, нічого не зроблено. «Якщо говорити про законодавство, я б виділила безпековий блок. Був ряд важливих законодавчих ініціатив, зокрема

закони про реінтеграцію та деокупацію Донбасу, про національну безпеку і оборону, про посилення відповідальності за порушення при перетині кордону», – інформує експерт.

До позитивів вона відносить і гуманітарний блок. Зокрема, фахівець виділяє ухвалення в першому читанні закону про мови та релігійних законів.

«З економічних успіхів у роботі парламенту я б виділила закон про валюту, який я вважаю дуже прогресивним. З недоліків – це безпосередньо робота Верховної Ради. Якщо повернутися до теми, чи заслужили народні депутати на новорічний корпоратив, то є певні проблеми з роботою парламенту», – наголосила О. Яхно. За її словами, це особливо помітно в щомісячному звіті Комітету виборців України. Деякі депутати жодного разу навіть не були присутніми в час роботи комітету, членом якого вони є.

«Є і політичний блок питань, який, як мені здається, можна було вирішувати більш активно. На жаль, початок передвиборної кампанії і певна корпоративна солідарність депутатів усе-таки відтермінували обмеження депутатської недоторканності та зміни до виборчого законодавства», – підкреслила політолог.

Таким чином, констатуємо, що роботу Верховної Ради України у 2018 р. можна вважати задовільною. Незважаючи на істотні недоліки в питаннях ухвалення нового виборчого законодавства, зняття депутатської недоторканності та ряд інших проблем, надважливі закони все ж приймаються. Характерною особливістю минулорічного парламенту була відсутність стабільної коаліції, а рішення часто приймалися ситуативною більшістю. Зауважимо, що окремі суперечливі ініціативи Верховної Ради скасовувалися після гострої реакції громадянського суспільства та Заходу. Також експерти відзначають вплив міжнародних фінансових інституцій на прийняття українським парламентом конкретних рішень. Що стосується роботи парламенту в 2019 р., то в експертному середовищі переважає думка про те, що депутати більшою мірою зосередяться на виборчому процесі, що може негативно позначитися на ефективності діяльності Верховної Ради України.

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Підсумки роботи Президента України та його команди у 2018 р. у оцінках експертів і політиків

Аналізуючи підсумки роботи української влади у 2018 р., політики й експерти звертають увагу не лише на досягнення, а й на прорахунки. Зокрема, на прорахунках акцентують увагу опоненти Президента України, наголошуючи на необхідності зміни діючої влади вже на найближчих виборах. Натомість сам Президент України П. Порошенко вважає, що очолювана ним влада досягла значних успіхів. Щоправда, він не заперечує, що багато чого ще не було зроблено. Зокрема, виступаючи із щорічним

попосланнцям ще у вересні 2018 р., він закцентував увагу на зовнішньополітичних досягненнях і на розбудові армії. Він зазначив, що нарешті Україна вибралася з лабіринтів багатовекторності. «Ледве вискочили із смертельно небезпечної пастки позаблоковості. І від 2014 р. твердо прямуємо своїм шляхом, і це шлях до Європейського Союзу та НАТО. Лише інтеграція України до євроатлантичного простору гарантує всім нам і мир, і безпеку, Україні – незалежність, а народу – підвищення рівня життя», – наголосив П. Порошенко (URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2018/09/20/7192645>. 2018. 20.09).

За його словам, важливо зробити Україну «успішною, невід’ємною та безспірною частиною Європи без жодної перспективи повернення в зону російського впливу».

Крім того, пріоритетними напрямками діяльності влади було будівництво боєздатної армії, створення незалежної української церкви, відродження української культури. «Ми повертаємо українській церкві гідне місце у світовому православ’ї. Утверджуємо українську мову – складову сили та успіху нашого народу. І надалі будемо вживати дієвих заходів для зміцнення державного статусу української мови, посилення і поширення її в усіх сферах публічного життя», – наголосив Президент України.

Разом з тим він не оминув проблем, які залишаються нерозв’язаними. За його словами, за останні роки влада зробила – і це точно так – чимало тактичних помилок. «І за це на мені особисто лежить частина відповідальності. Але я точно знаю, що ми нічим не схибили і не погрішили у питаннях стратегії! Ми стали стійкішими та сильнішими. Однак насамперед хотів би відверто наголосити на тому, чим більшість суспільства об’єктивно незадоволена», – зазначив глава держави.

Також він назвав важливою проблемою незавершеність війни. Щоправда, тут більше залежить від поведінки Росії. «Не вдалося завершити війну і відновити територіальну цілісність країни. Унаслідок агресії втрачено 20 % нашого промислового потенціалу. Це, звичайно, спровокувало ефект доміно для всієї економіки. Разом з агресивним закриттям Росією свого ринку для українських товарів спричинило глибоку соціальну кризу», – наголосив П. Порошенко.

Проте, за словами Президента України, вдалося вистояти і відновити зростання. Однак більшість українців поки що не відчули покращення добробуту, а рівень життя відновлюється повільно й нерівномірно по регіонах, соціальних і вікових групах. Особливо незахищеними залишаються пенсіонери.

Незадоволений глава держави і процесом боротьби з корупцією. «Ми створили з вами антикорупційну інфраструктуру. У деякі нові органи вклали чималі фінансові ресурси платників податків України, але поки що коефіцієнт їхньої корисної дії мене як Президента не задовольняє. Суспільство розчаровано динамікою антикорупційної боротьби, і претензії людей абсолютно виправдані», – зазначив Президент України.

На його думку, серйозних масштабів набула еміграція з країни. Із цим викликом так чи інакше мають справу всі країни Центрально-Східної Європи, які в процесі євроінтеграції ставали частиною європейського ринку праці. «На жаль, влада допустила чимало прорахунків і в кадровій політиці, а сміливі експерименти у цій сфері виявилися недостатньо ефективними. Темпи реформ зовсім не такі, як та швидкість, яку ми проектували на старті. Проблеми виявилися глибшими, спротив – сильнішим, рішення – складнішими», – підкреслив П. Порошенко.

Разом з тим він відзначив успіхи в роботі органів влади. Адже на це звертають увагу навіть зарубіжні партнери, які вважають, що за останні чотири роки в Україні вдалося зробити більше позитивних змін, ніж за попередні 23 роки незалежності. «Ми зберегли країну. Кремлівська “барбароса”, путінський бліцкриг, план “Русская весна” – усе це захлинулося за лічені місяці. Ми з вами створили армію, яка звільнила дві третини території Донбасу, які були окуповані навесні 2014 р., армія, яка локалізувала конфлікт і тримає оборону на лінії фронту. Вона захищає країну по всьому периметру українсько-російського кордону», – наголосив глава держави.

На міжнародній арені, за словами Президента, зміцнили наш міжнародний авторитет і організували трансатлантичну коаліцію України з режимом твердих санкцій проти Росії, зіскочили з російської газової «голки», виграли позов проти «Газпрому» на 4,6 млрд у Стокгольмському арбітражі, уникнули дефолту, відновили економічне зростання. У гуманітарній сфері провели декомунізацію, визнали на державному рівні армію УНР та Українську повстанську армію як учасниць національно-визвольних змагань. Сформували чітку політику національної пам'яті для зміцнення української ідентичності. Істотно посилили позиції української мови на радіо, телебаченні, у кінематографії та книговидавстві.

Щодо співробітництва з НАТО, то, за словами П. Порошенка, воно має хороші шанси, що дасть можливість «залучати нові технології, модернізувати, доозброювати і переозброювати. ...Точно перехід на стандарти НАТО з урахуванням нашого унікального досвіду відсічі російської агресії». «Наша армія стає армією нового покоління, опановує сучасні форми протидії у всіх сферах, як традиційних, так і нових, включаючи інформаційний та кіберпростір», – зазначив Президент.

Він також відзначив і поглиблення співпраці з Європейським Союзом. За словами П. Порошенка, частка Євросоюзу в експорті коливається в межах 40–43 %, і це вагомий компенсатор тих втрат, які через війну, економічну блокаду та закриття ринків спричинила нам Росія. Вагомий, але недостатній.

За інформацією ЗМІ, Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва 15–21 грудня 2018 р. провів експертне опитування «2018 р. у оцінках експертів». Метою опитування було з'ясувати думки та оцінки експертів щодо основних підсумків 2018 р. для України та прогнозів на наступний рік. Усього опитано 67 експертів (URL: <https://glavcom.ua/publications/pidsumki-2018-roku-ocinki-ekspertiv-557389.html>. 2018. 31.12).

Найважливішою позитивною подією 2018 р. в Україні експерти майже одноставно називають процес створення єдиної помісної православної церкви в Україні. Вони відзначили важливість процесу об'єднання церков і отримання Україною томосу про автокефалію.

Як відомо, П. Порошенко назвав рішення Священного синоду Вселенського патріархату про автокефалію Української православної церкви історичним, яке можна порівняти з референдумом 1 грудня 1991 р. про незалежність України. «Ось він – томос, який чекали покоління українців. Томос, який дарував українській церкві автокефалію. Томос, який заклав духовний фундамент під державотворення України. Томос, який дорівнює акту або референдуму про незалежність України», – наголосив глава держави (URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/tomos-pro-avtokefaliuu-ptsu-vzhe-povernuly-v-ukrainu-poroshenko-184452.html>. 2019. 10.01).

Значна частина політиків і експертів відзначили заслугу П. Порошенка в процесі надання томосу Православній церкві України. Це відзначили безпосередньо і в церкві. Як інформують ЗМІ, патріарх Філарет вручив Президенту України П. Порошенку орден Андрія Первозванного за участь у процесі отримання томосу про автокефалію української церкви. Орден П. Порошенко отримав під час подячного молебню з нагоди отримання томосу в Свято-Покровському кафедральному соборі м. Рівне. «Сьогодні, користуючись урочистою нагодою, я хочу вручити Президентові орден святого апостола Андрія Первозванного, яким ми нагородили його 15 грудня, коли був Об'єднавчий собор у святій Софії», – зазначив Філарет (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poroshenko-otrymav-orden-vid-filareta/29701528.html>. 2019. 10.01).

У свою чергу Президент України П. Порошенко вирішив присвоїти почесному патріарху Православної церкви України Філарету звання Героя України. За його словами, внесок патріарха Філарета у створення Української помісної церкви неможливо оцінити. «Він був, є і залишається духовним лідером української церкви, духовним лідером українського народу. Ось чому прийняв рішення присвоїти йому звання Героя України», – зазначив Президент України (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poroshenko-filaret-heroi-ukrainy/29698064.html>. 2019. 8.01).

Деякі дописувачі занадто переоцінюють роль П. Порошенка і стверджують, що його заслуги перед церквою більше оцінять нащадки. Зокрема, український письменник, журналіст і блогер П. Бондаренко заявив, що в майбутньому Президент України П. Порошенко повинен бути канонізований. П. Бондаренко зазначив, що на честь П. Порошенка не тільки пам'ятники ставитимуть, а й назвуть вулиці. Його імені будуть присвячені цілі сторінки в підручниках історії. «Він і владика Філарет повинні в майбутньому бути канонізовані», – зазначив П. Бондаренко (URL: <https://styler.rbc.ua/rus/zhizn/set-burno-otregirovala-predlozhenie-kanonizirovat-1546961308.html>. 2019. 8.01).

Він також вважає, що разом зі святою рівноапостольною княгинею Ольгою і князем Володимиром повинен з'явитися третій київський правитель – святий рівноапостольний Петро. «Тому що його подвиг християнський становить не менше – навіть більше, ніж діяння славних предків», – наголосив П. Бондаренко.

Щоправда, такі заяви не викликали особливої підтримки, але все ж таки, на думку експертів, важливу роль П. Порошенко відіграє не лише в становленні української незалежної від Москви церкви, а і в зовнішній політиці, що дає можливість тиснути на Росію та не допустити повномасштабної війни. Зокрема, це продовження санкційного режиму проти РФ і міжнародної підтримки України, співпраця із США в оборонній сфері та отримання протитанкових комплексів «Джавелін» у 2018 р., поступове економічне зростання України і відновлення співпраці з МВФ, зокрема отримання чергового траншу фінансової допомоги.

Також важливим успіхом експерти вважають розвиток реформи децентралізації, початок реалізації медичної реформи, посилення обороноздатності держави. Відзначаються також і деякі успіхи в здійсненні деяких економічних реформ усередині країни та налагодженні відносин із зовнішніми партнерами. Утім, зауважується, що для збільшення темпів економічного зростання необхідний більш системний підхід до реформування національної економіки. При цьому 40 % експертів пріоритетними напрямками зовнішньої політики вже на 2019 р. вважають протидію російській агресії; по 23 % – поглиблення співпраці з ЄС і НАТО; 18 % – економічну дипломатію та просування іміджу України за кордоном; 15 % – формування політики сусідства; 10 % – поглиблення співпраці із США.

Зарубіжні політики також відзначають певні успіхи української влади, очолюваної Президентом України П. Порошенком. При цьому вказують на проблеми, які існують, і сподіваються на їх мінімізацію. Як зазначив М. Януконіс, Надзвичайний і Повноважний Посол Литовської Республіки в Україні, українська дипломатія діє в дуже складних умовах. Найбільший успіх України, на його думку, – те, що в нинішніх умовах вдалося зберегти міжнародні санкції проти Росії, а також засудження її агресивних дій. «Нам дуже приємно за таку оцінку Литви. Україна залишається чітким пріоритетом нашої зовнішньої політики. У нас у 2019 р. президентські вибори, але я не маю сумніву, що відносини з Україною істотно не зміняться. Литовська дипломатія також намагається допомагати Україні. У нас невеликі ресурси, але ми докладемо зусиль, особливо у міжнародних організаціях, переконуючи партнерів, що Україна важлива і не можна послаблювати увагу до неї», – наголосив М. Януконіс (URL: <http://uacrisis.org/ua/70375-experts-opinions-on-ukraine-s-foreign-policy>. 2018. 27.12).

У свою чергу С. Саєнко, т. в. о. директора департаменту Європейського Союзу та НАТО Міністерства закордонних справ України, вважає, що найбільшим викликом для українських дипломатів 2018 р. було доносити до

іноземних колег українську позицію щодо усіх подій та прогрес України щодо виконання міжнародних зобов'язань.

На його думку, важливою подією року є попереднє схвалення Верховною Радою змін до Конституції щодо стратегічного курсу України на набуття членства у ЄС і НАТО.

Натомість головний редактор «Європейської правди» С. Сидоренко у своєму коментарі наголосив на необхідності звертати увагу не лише на відносини з ключовими партнерами України, а й працювати більше над відносинами з країнами-сусідами – Угорщиною, Польщею, Румунією, Словаччиною, Болгарією. Він переконаний, що більш активне висвітлення зовнішньої політики в ЗМІ дасть можливість ознайомити населення з діяльністю влади в цьому напрямі.

Експерти, проаналізувавши діяльність українських політиків, першість віддали у 2018 р. Президенту України П. Порошенку. Попередні два роки місце лідера в рейтингу наших респондентів посідав Прем'єр-міністр України В. Гройсман, який 2018 р. опинився на третій сходинці в рейтингу найуспішніших політиків року, поступившись також Ю. Тимошенко, успішність якої експерти обґрунтовують зростанням рейтингів напередодні президентських виборів.

Разом з тим Президент України П. Порошенко ледве не очолив рейтинг найменш успішних політиків року. Найменш успішним політиком 2018 р., на думку експертів, став Ю. Бойко, а П. Порошенко посів друге місце з невеликою різницею (URL: <https://glavcom.ua/publications/pidsumki-2018-roku-ocinki-ekspertiv-557389.html>. 2018. 31.12).

Експерти оцінили позитивно стан трьох сфер суспільного життя: рівень демократії – 6,3 бала за 10-бальною шкалою, стан свободи слова – 6,8 бала. Уперше позитивну оцінку здобув рівень свободи підприємництва в Україні, який у попередні роки оцінювався дещо гірше за середній. Загалом оцінка майже всіх сфер життя підвищилася на 0,3–0,5 пункта, проте оцінка рівня корупція зросла. Економічна ситуація в Україні оцінюється експертами в 4,4 бала, що істотно краще за показники попередніх років.

Політичний експерт В. Макаровський вважає, що саме завдяки системній роботі Президента України П. Порошенка Україні у 2018 р. вдалося досягти декількох значних перемог на міжнародній арені. «Для мене, мабуть, найбільш резонансним стало надання Україні летального озброєння із США. Уявляю собі, яких зусиль це коштувало, у тому числі й особисто П. Порошенку. Адже раніше в Америці прямо заявляли: чим зможемо – допоможемо, але на зброю не розраховуйте, не хочемо зовсім уже посваритися з Росією. А тепер передають нам протитанкові комплекси “Джевелін”, патрульні катери в повному бойовому оснащенні. І Волкер обіцяє, що це ще не все!» – зазначив політолог (URL: <https://fakty.ua/291404-ekspert-nazval-ryad-vazhnyh-vneshnepoliticheskikh-pobed-poroshenko-v-2018-godu>. 2018. 29.12).

За його словами, результатом успішної політики Президента України у відносинах із США став значний прогрес України щодо вступу в НАТО. «Якщо раніше там нам посміхалися, махали, але розмови про перспективи вступу тактовно оминали, то зараз ми, по-перше, отримали новий статус “країни-аспіранта” (тобто Альянс офіційно визнав правомірність наших претензій на членство). По-друге, у 2018 р. вдалося затвердити принципово нову програму Україна – НАТО. По-третє, НАТО вже в грудні надало нам військове обладнання. Яке, що символічно, з Брюсселя в Україну було доставлено на борту президентського літака», – підкреслив експерт.

Він назвав важливим успіхом перемогу над Росією в Раді Європи. Незважаючи на значний вплив РФ у цій організації, їй не вдалося повернутися в ПАРЄ, і Москва опинилася на межі виключення з Ради Європи. Ще одним досягненням України стала остаточна переорієнтація експорту з Росії до Європи. За словами експерта, за 10 місяців частка Євросоюзу в структурі українського експорту зросла до 42,4 %, при цьому частка РФ сягла 7,8 %. «За світовими стандартами вважається безпечним, коли частка одного ринку не перевищує 7 %. Таким чином, можна сміливо говорити, що ми убезпечили себе від Росії не тільки у військовому і політичному, а і в економічному плані! Резюмуючи, багато хто може жартувати над гаслом “Геть від Москви”, але на практиці ми бачимо, що це – не просто слова, це – реальний план дій, який зусиллями Президента і його команди дає цілком відчутні плоди», – наголосив В. Макаровський.

Проте, як показало опитування населення, настрої в суспільстві інші. Громадяни пов’язують свої проблеми з прорахунками влади. Значна частина громадян вважає, що становище в більшості сфер в Україні за 2018 р. істотно погіршилося. Найбільш негативні зміни сталися щодо рівня цін і тарифів – тут погіршення зазначили 85 % населення; в економічній сфері – 68 %; щодо рівня стабільності, то 67 % населення визнали прогіршення у цій сфері; щодо ставлення громадян до влади – 65 % визнали погіршення; щодо упевненості громадян у завтрашньому дні – 65 %; соціального захисту – 60,5 %, щодо рівня добробуту родини – 59 %; оплати праці – 58 %; щодо пенсійного забезпечення – 56 %; ситуації зі злочинністю – 52 %; щодо охорони здоров’я – 57 %; у ставленні влади до громадян – 59 % населення визнало погіршення.

Крім того, переважно погіршення ситуації було зазначено в дотриманні законності державними службовцями (44 %), в освіті (39 %), пенсійному забезпеченні (39 %). Переважно нічого не змінилося в таких сферах, як становище україномовного населення (62 %), становище російськомовного населення (60 %), становище релігійних і етнічних меншин (57,5 %), рівень свободи слова (43 %), рівень демократії (40 %), міжнаціональні відносини (40 %).

Розділилися думки щодо стану прав людини (41,5 % вважають, що ситуація не змінилася, а 39 % – змінилася на гірше), а також міжнародного іміджу України (32 % вважають, що він змінився на краще, 28 % – на гірше, а 21 % упевнені, що нічого не змінилося).

Єдиною сферою, де громадяни відзначили поліпшення ситуації, є обороноздатність країни: зміни на краще визнали 41 % населення (на гірше – 24,5 %). У цілому ситуація в країні, на думку 67 % населення, змінилася на гірше (у 2017 р. – 69 %, у 2016 р. – 73 %) (URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka>. 2018. 28.12).

Як зазначив політолог Р. Бортник, досягнення, про які говорив Президент України, не є такими, як він думає. «Це не перемоги, а сумні комікси. Якщо оцінювати ситуацію об'єктивно, то П. Порошенко зробив країну в два рази меншу, ніж отримав. Ми втратили 16 % території, з України виїхало 10 млн трудових біженців, ми втратили половину економіки. Сьогодні наш ВВП – це половина ВВП 2013 р. Крім того, 60 % українців живуть за межею бідності. П. Порошенко віддасть наступному Президентові тільки половину країни», – заявив Р. Бортник (URL: <https://golos.ua/i/658179>. 2019. 9.01).

Він вважає, що жодна з реформ не привела до поліпшення життя українців. «Реформи, що проводяться в Україні, правильніше назвати деформами. Тобто змінами, які привели до погіршення життя громадян. П. Порошенко, прийшовши до влади як Президент, який повинен був захистити країну і зупинити війну, реалізував під час свого правління тільки ключові ідеї партії “Свобода” і Національного корпусу», – зазначив Р. Бортник.

Інші експерти все ж відзначають позитив у діях влади, але прогнозують, що події суспільно-політичного життя в Україні у 2019 р. будуть складними та здебільшого визначатимуться президентськими й парламентськими виборами. Адже вибори супроводжуватимуться політичною нестабільністю, загостренням боротьби між партіями та окремими фракціями політичних еліт. Одним з наслідків виборів може стати сповільнення впровадження реформ, а також сплеск популізму, який відобразатиметься і в риториці, і в рішеннях влади. Ці події, на думку експертів, можуть мати негативні наслідки також і для економічного розвитку України.

І. Рудь, мол. наук. співроб. ФПУ НБУВ

Придністровський конфлікт: основні причини й сучасний стан протистояння

На 2018 р. Придністров'я – частина території Молдови на лівому березі р. Дністер. Самопроголошена Придністровська Молдовська Республіка (далі – ПМР).

Площа – 4 тис. 100 кв. км. Населення – 550 тис. осіб (на 2004 р.): 32 % – молдовани, 30 % – росіяни, 29 % – українці.

На 2018 р., за даними міжнародних фінансових організацій, за рівнем економічного розвитку Придністров'я є одним з найбідніших регіонів

Європи, хоча в 1990 р. тут вироблялося близько 40 % ВВП Молдови, при тому що частка населення становила лише 17 %.

У житті сучасного Придністров'я важливе значення має нерегульований політичний конфлікт між центральним урядом Молдови в Кишиневі та керівництвом районів, розташованих на Схід від Дністра (Придністров'я). Фактично після розпаду Радянського Союзу на території колишньої Молдавської РСР виникло два державні утворення: РМ (Республіка Молдова) та самопроголошена ПМР (Придністровська Молдовська Республіка).

До революції 1917 р. регіон Придністров'я швидко заселявся українськими та російськими селянами, болгарами, німцями та іншими народами. У зв'язку з цим у Придністров'ї стало проживати багато людей різної національності.

У 1924 р. Придністров'я стало частиною Української РСР під назвою Молдавська Автономна Радянська Республіка (МАРСР). Склад населення був багатонаціональним: молдавани – 48,7 %, українці – 34,2%, росіяни – 7,9 %, євреї – 5,1 %. У 1940 р., після приєднання Бессарабії до СРСР і утворення Молдавської РСР, шість районів колишньої МАРСР із 17 увійшли до її складу, а решта були включені в Одеську та Вінницьку області. У 1941 р. територія нинішньої ПМР була окупована німецькими військами і, як і Бессарабія, разом з усіма районами між Дністром і Південним Бугом передана ними Румунії. У 1944 р. Молдавська РСР була відновлена в довоєнних кордонах.

Основна причина виникнення конфлікту в Придністров'ї – зміна положення придністровської партноменклатури в системі політичної влади в Республіці в період 1989–1991 рр. Придністров'я становило промислово-розвинуту частину аграрної Республіки Молдова. Великі промислові підприємства Придністров'я у своїй переважній більшості мали союзне підпорядкування й були зорієнтовані на загальносоюзні потреби. Промисловість Придністров'я більшою мірою була пов'язана з промисловими центрами України та Росії, ніж із самою Молдовою.

31 серпня 1989 р. у Молдові було прийнято закон, який визначив офіційною румунську мову з латинським правописом. Тим самим офіційний Кишинів фактично не залишив собі каналу комунікації з російськомовним населенням Придністров'я, яке відреагувало на прийняття цього закону політичними страйками. Російськомовна частина населення Придністров'я була фактично виключена як з культурного, так і з інформаційного середовища Республіки Молдова. Різка зміна умов мовного середовища значно посилила негативне ставлення населення Придністровської частини тоді ще радянської Молдавії.

У травні 1990 р. на р. Прут була проведена широкомасштабна акція «Міст квітів», яка символізувала встановлення «особливих братерських відносин» між Молдовою та Румунією. Істотною ознакою курсу на зближення Молдови з Румунією стало прийняття 27 квітня 1990 р. ВР МРСР

державного прапору, кольори якого відповідали кольорам румунського. Уніоністські тенденції в політиці тодішнього керівництва Молдови призвели до відчуття втрати серед придністровської номенклатури будь-яких перспектив представництва як у республіканських структурах, так і в молдовському суспільстві в цілому. У результаті між молдовською та придністровською номенклатурою поступово розгортається конфлікт.

Таким чином, у 1990 р., коли ще існував Радянський Союз, у Придністров'ї вже визначилися суб'єкти конфлікту. З одного боку, це була молдавська національна еліта, яку представляли переважно націонал-демократи та ультра-націоналісти, з іншого – консервативна номенклатура Придністров'я, представлена в основному директорським корпусом. У зв'язку з цим ескалація конфлікту між цими крайніми діаметрально протилежними за своїми ідеологічними та політичними поглядами силами була неминучою.

Іншими чинниками виникнення придністровського конфлікту та його ескалації стали ті фактори, які давали змогу об'єднати навколо двох еліт широкі верстви населення. Для молдавської національної еліти таким фактором був національний чинник. Проте цей фактор не міг реалізуватися на території Придністров'я, де кількість молдаван не перевищує 40 % населення регіону, водночас по всій Молдові їх більше 65 %.

Водночас і придністровська номенклатура не могла спиратися виключно на етнічний фактор, оскільки в національному відношенні населення регіону складалося з трьох приблизно рівновеликих груп. Крім молдаван, українці становили 28,3 % населення, росіяни – 25 %. Цей фактор дав змогу придністровській номенклатурі об'єднати навколо себе населення регіону.

Населення Придністров'я не сприймало процес етнополітизації молдовського суспільства та розглядало його як реальну загрозу.

Після проголошення 27 серпня 1991 р. незалежності Республіки Молдова стало зрозуміло, що не уникнути міжнаціональних зіткнень у цьому регіоні. Майже одразу почалися зіткнення молдавських збройних формувань із загонами добровольців, які склалися з російського та українського населення. Основна суперечність була в бажанні Молдови об'єднатися з Румунією. У відповідь на лівому березі Дністра була створена Придністровська Радянська Молдавська Республіка зі столицею в Бендерах.

Конфлікт ніби себе вичерпав. Але з початком весни 1992 р. розгорівся з новою силою. Важливими чинниками, які впливали на перебіг подій, стала присутність у регіоні частин 14 армії СНД (фактично підпорядковувалася МО Росії), підтримка молдовських властей румунським урядом, участь у бойових діях на боці придністровців козачого корпусу і великої кількості найманців з різних регіонів колишнього Радянського Союзу. Справа в тому, що молдавани не володіли потрібними військовими ресурсами, для того щоб протистояти російській армії, але й уряд не хотів миритися із втратою Придністров'я та приблизно 35 % промислового потенціалу.

Фактично сам конфлікт можна поділити на три фази:

1. Перша фаза з 1989–1992 рр. – поступове наростання напруженості в Придністров'ї. У цей період відбувається консолідація двох еліт – з одного боку, консервативної придністровської, орієнтованої на збереження СРСР та економічних зв'язків з Росією та Україною, з іншого – націоналістичної молдавської, яка виступила за незалежність Молдови та зближення її з Румунією. Приводом для конфлікту та основним засобом мобілізації суспільної підтримки в Придністров'ї стало мовне питання.

Після провалу Державного комітету з надзвичайного положення в СРСР у серпні 1991 р. надії ПМР на підтримку радянської номенклатури було поховано.

Із цього часу в конфлікт активно втручається 14 російська армія, розміщена в Придністров'ї. Вона являє собою найбільш потужну у військовому відношенні силу конфлікту та виступає на боці ПМР. За допомогою російського озброєння 14 армії придністровська влада здійснює так званий «повзучий путч», витісняючи з лівого берега Дністра владу центру. У відповідь на такі дії Кишинів оголошує 28 березня 1992 р. введення надзвичайного стану в країні. Конфлікт переходить у фазу відкритого збройного протистояння.

2. Друга фаза – з березня по липень 1992 р. Початком війни можна вважати 2 березня 1992 р. У цей день підрозділи молдовської армії та поліції увійшли в м. Дубоссари. Їхньою метою було перерізати стратегічну трасу Тирасполь – Рибниця, і тим самим розділити Придністровську Республіку на дві половини й знищити її по частинах. У цей період збройними силами Молдови здійснюється спроба розгромити військові формування в Придністров'ї та встановити суверенітет Молдови над цією територією. Однак співвідношення сил було не на користь республіканської (молдовської) армії. Загони ПМР мали у власному розпорядженні важку зброю 14 армії, водночас молдовські війська взагалі майже не мали важкої зброї. Отже, їх наступ було швидко зупинено; лінія фронту стабілізувалася. Наприкінці березня 1992 р. була нова спроба перерізати стратегічне шосе. Із шести БТРів, які йшли на позиції ПМР, п'ять машин було знищено. У Молдові почали проводити мобілізаційні заходи. До 26 тис. бійців поліції планувалося поставити під рушницю та ще 60 тис. резервістів.

У районі м. Дубоссари під артилерійський вогонь молдовських сил попали частини 14 армії, керівництво якої заявило, що буде змушене наступного разу відповідати вогнем. У результаті цього 9 червня було досягнуто домовленості про припинення вогню. Пізніше, у липні, збройні загони ПМР здійснили рейд на правий берег і заблокували в м. Бендери загони молдовської міліції, на що Кишинів відповів наступом.

Битва за Бендери була жорстокою, обидві сторони несли втрати й гинули мирні жителі. Загальна кількість загиблих перевищила 600 осіб. Кількість біженців перевищила 80 тис. Наступ республіканських військ був безсилим проти підтриманої російськими танками придністровської армії.

Молдова почала пошук мирних рішень. 21 липня 1992 р. у Москві між президентом Молдови М. Снегуром і президентом Росії Б. Єльциним було підписано угоду про принципи врегулювання конфлікту в Придністров'ї.

7 липня 1992 р. у Молдову прибули повноважні представники президента Росії, за посередництва яких було досягнуто згоди про припинення вогню. Рівно через два тижні, 21 липня 1992 р., у Москві президентами Росії та Молдови в присутності І. Смирнова було підписано Угоду «Про принципи врегулювання збройного конфлікту в Придністровському регіоні Республіки Молдова». Придністровський конфлікт був заморожений, і в зону конфлікту були введені російські миротворці – усього близько 3 тис. 100 осіб. Також миротворчий контингент у тому регіоні становили 1 тис. 200 молдовських і 1 тис. 200 придністровських військовослужбовців. На сьогодні і в найближчій перспективі остаточне вирішення Придністровського конфлікту не є можливим.

3. Третя фаза конфлікту – з моменту підписання Московських угод 21 липня 1992 р. до сьогодні – є фазою деескалації та пост-конфліктного врегулювання. У її основі – погоджені двосторонні заходи з відведення збройних формувань за лінію протистояння, створення буферної зони та розміщення в м. Бендери спеціальної комісії. За домовленостями у 1992 р. гарантувався нейтралітет 14 армії в конфлікті. Сторони визнали одночасно територіальну цілісність Молдови та право Придністров'я «самостійно вирішувати власну долю» в разі змін державного статусу Молдови.

Міжнародне співтовариство не визнає Придністровську Молдовську Республіку як окремий суб'єкт міжнародного права. Офіційний визнаний статус має лише керівництво Республіки Молдова в Кишиневі.

Серед української політичної еліти є незначний інтерес до Придністровського конфлікту. Однак наявність зацікавленості необов'язково призводить до конкретних дій. Варто зазначити, що у 2005 р. Україна була послідовною в підтримці зусиль міжнародної спільноти, спрямованих на вирішення конфлікту. Україна представила «план Ющенка», у якому містився план дій для вирішення конфлікту.

Нинішня політична еліта меншою мірою зацікавлена в пошуку вирішень придністровського питання, обмежуючись загальними заявами, що Україна підтримує територіальну цілісність Республіки Молдова та виступає за досягнення врегулювання конфлікту в рамках переговорів 5+2.

Придністровський конфлікт впливає на стан європейської безпеки, оскільки вступ Румунії до ЄС призвів до появи безпосередніх кордонів між Молдовою і Євросоюзом. Проте протягом наступних 10 років інтерес ЄС до конфлікту обмежуватиметься лише сферою безпеки, а не економічних інтересів. Євросоюз зацікавлений у мирному вирішенні цього питання й сприятиме врегулюванню конфлікту.

Подальша позиція Росії в цьому конфлікті прямо залежатиме від її розвитку. Найближчі ж роки Росія, скоріше за все, прагнучиме до

будівництва «централізованої держави» та повернення «споконвічно російських земель». У зовнішньополітичному аспекті Росія, мабуть, у найближчі 10 років намагатиметься підтримувати статус наддержави та зберегти свій вплив на формування геополітичної ситуації у Європі.

Отже, Придністровський конфлікт безпосередньо торкається інтересів національної безпеки України. Остаточне врегулювання придністровської проблеми важливе для України ще й тим, що створює умови для швидкого просування її на шляху європейської інтеграції. Після 2014 р. Придністров'я стало становити загрозу як база базування військ РФ. Крім того, постійно існує загроза підтримки сепаратизму в південних областях України з території невизнаного Придністров'я.

Примітки на полях

Р. Жангожа, гл. науч. сотр. ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины»

Внутрирегиональная геополитическая ситуация в постсоветской Центральной Азии

Особенности политической и социально-экономической ситуации в постсоветских государствах Центральной Азии при всей их кажущейся типологической близости необходимо рассматривать в различных измерениях. К примеру, в Узбекистане и Кыргызстане в 2018 г. можно было наблюдать активную зачистку внутриэлитного поля новыми президентами. В результате были осуждены к тюремным заключениям или отправлены в отставку те, кто входил в окружение бывших глав государств. Что касается Туркменистана и Таджикистана, то там продолжались процессы по усилению существующей власти. В том числе посредством легализации династийного механизма – передачи власти внутрипрезидентской семьи. Что касается Казахстана, то там продолжается подготовка к транзиту власти, которая сопровождается «переатестацией» и сокращением знаковых персонажей в политической элите.

Что же касается общих моментов, то можно отметить две тенденции.

Практически все страны региона проявили заинтересованность к более тесному региональному сотрудничеству. Об этом свидетельствует проведение в Астане первой консультативной встречи глав государств Центральной Азии. Инициатива этой встречи в Астане принадлежала президенту Узбекистана Ш. Мирзиёеву. Единственным, кто не приехал на эту встречу, был президент Туркменистана Г. Бердымухамедов.

Но зато в составе туркменской делегации был сын президента Туркменистана С. Бердымухамедов. Встречу с ним президента Казахстана можно было бы рассматривать как знакомство с возможным преемником главы Туркменистана.

В конце минувшего года стартовал первый совместный региональный проект Silk Visa, аналог Шенгена. Казахстан и Узбекистан решили создать единую туристическую зону. Теперь иностранный путешественник, получив казахстанскую визу, может с ней посетить Узбекистан. Равно и наоборот. Ожидается, что Кыргызстан и Таджикистан тоже подключатся к этому проекту. В ближайшей перспективе к проекту, возможно, присоединятся Азербайджан и Турция.

Очевидно, что эти интеграционные шаги можно рассматривать в контексте формирования и начала действия транснационального мегапроекта «Один пояс – один путь», инициированного Китаем.

Троговая война между США и Китаем имеет существенное влияние на национальные экономики стран региона. По оценке заместителя главы ВТО А. Вулфа, если экономика КНР пойдет на спад, то снизятся ее возможности по приобретению сырья, поставляемого из Центральной Азии, что повлияет на экономику этих стран. По подсчетам экспертов, доля КНР в экспорте Туркменистана составляет почти 70 % – в основном за счет поставки газа. Доля казахстанского экспорта в Китай равняется 15 %.

Если же говорить о китайских инвестициях, то на Центральную Азию приходится около 22 % от общих вложений КНР за рубежом. И этот объем увеличился после того, как в 2013 г. С. Цзиньпин озвучил в Казахстане инициативу «Экономический пояс Шелкового пути». Под этот проект уже вложены значительные финансовые ресурсы в разные сегменты экономик стран Центральной Азии. Для Китая это инвестирование важно для закрепления позиций на рынках сбыта региона. Страны Центральной Азии, в свою очередь, рассматривают активность Китая как противовес России и другим геополитическим игрокам, а также как источник инвестиций и займов.

Для большинства авторитарных режимов Центральной Азии Китай – удобный внешнеполитический партнер, который пока не вмешивается в их внутреннюю политику. Однако становится все заметнее, что такая тесная экономическая привязка к Китаю уже превратила Кыргызстан и Таджикистан в крупных китайских должников. Министр финансов Кыргызстана А. Касымалиев даже предложил больше не брать кредиты у Эксимбанка Китая, поскольку доля банка в объеме внешнего долга страны составила почти 45 %. Что касается Таджикистана, то около 35 % внешнего долга страны также приходится на китайский Эксимбанк, которому страна задолжала 1,2 млрд долл.

По отношению к Китаю Казахстан позиционирует себя как «инвестиционный мостик» между КНР и ЕАЭС. В 2018 г. был официально открыт Международный финансовый центр «Астана», основными партнерами которого, наверняка, будут китайские компании. У инвесторов из КНР есть интерес к бизнесу в России и Беларуси для реализации проекта «Один пояс – один путь». И финансировать российские и белорусские компании может в том числе партнер МФЦА – китайский фонд «Шелковый

путь» с капитализацией 60 млрд долл. Именно под него казахстанский парламент в конце 2018 г. ратифицировал соглашение между правительствами РК и КНР «Об освобождении от налогообложения отдельных видов дохода китайско-казахстанского фонда сотрудничества производственных мощностей, осуществляющего прямые инвестиции в Казахстан. Аналогичные налоговые льготы Казахстан также вводил для других международных финансовых институтов, таких как Европейский банк реконструкции и развития или Азиатский банк инфраструктурных инвестиций.

Что касается усиливающихся антикитайских отношений, то следует признать, что синофобия в разной мере присутствует во всех странах региона. Сегодня из пяти стран Центральной Азии публично антикитайские настроения пока проявляются в Казахстане и Кыргызстане. Только в Казахстане они связаны в первую очередь с исторической памятью кочевников, где роль Китая долгие столетия была скорее негативной. Стоит вспомнить долгую и кровопролитную борьбу казахов с джунгарами, за которыми стояли китайские интересы.

В случае с Кыргызстаном в основе антикитайских настроений лежат экономические причины: требования равной оплаты и равных условий труда, сокращение трудовой миграции из Китая, увеличение социальных расходов китайских компаний и т. д. В парламент Кыргызстана в 2018 г. даже вынесли на обсуждение проект поправок в закон о внешней трудовой миграции, где предлагалось установить запрет иностранным индивидуальным предпринимателям привлекать иностранную рабочую силу. Этот законопроект был направлен на усиление контроля над китайскими компаниями, которые предпочитают привлекать свою рабочую силу. По официальным данным, из 12 тыс. иностранцев, получивших в 2018 г. разрешение на работу в Кыргызстане, около 10 тыс. являются гражданами Китая. Аналогичные проблемы и в Казахстане, где стали больше говорить об экономических рисках сотрудничества с Китаем. Казахстанская общественность выразила обеспокоенность в связи с высокой долей присутствия Китая в отечественной нефтегазовой отрасли. Ее представители потребовали не только вернуть в собственность государства стратегические месторождения, но и приостановить реализацию совместных проектов с Китаем до тщательного общественного изучения. В 2018 г. в Казахстане и Кыргызстане прошла новая волна антикитайских настроений в связи с ущемлением прав мусульман и этнических меньшинств (в том числе казахов и кыргызов) в Синьцзяне, где были созданы «лагеря по перевоспитанию». В Казахстане считают, что главная задача этих лагерей в том, чтобы под эгидой борьбы с религиозным экстремизмом в СУАР снизить конфессиональную и этническую идентичность тюркских народов. По этому поводу в 2018 г. было много выступлений и петиций с требованиями к казахстанским властям принять меры по защите казахов в Китае.

Возникает довольно противоречивая ситуация. С одной стороны, Китай – важный экономический и политический партнер. С другой – Китай представляется угрозой. Синофобия может нарастать в первую очередь как реакция на то, что Китай стал применять в Центральной Азии опасную методику – «инвестиции в обмен на активы». Говоря иначе, если государство не может вернуть долг, Китай готов забрать актив – месторождение, промышленные предприятия, землю и т. д. Известен скандал, когда Шри-Ланка не смогла выплатить КНР кредит и была вынуждена в его погашение отдать крупнейший порт под китайский контроль.

Наиболее высокие риски оказаться в подобной ситуации сегодня у Таджикистана и Кыргызстана.

Что касается Узбекистана, то в отличие от других стран региона он был менее зависим от экономического влияния Китая. Хотя с началом реализации китайской инициативы «Экономический пояс Шелкового пути» узбекские власти также заинтересовались привлечением китайских инвестиций. Но новый президент страны Ш. Мирзиёев не хочет монополизации инвестиционных потоков. Это было заметно по его визиту в США, где он приглашал американский бизнес активнее входить в узбекскую экономику и заключил торгово-экономические и инвестиционные соглашения на 8,5 млрд долл. К этому можно добавить решение построить первую в Центральной Азии атомную электростанцию на российские кредиты стоимостью 11 млрд долл.

В Туркменистане Китай на сегодня выступает главным покупателем туркменского газа, экспорт которого до сих пор является основным экспортным товаром национальной экономики. Возможно, эта зависимость частично ослабнет, если наладятся «газовые» отношения с Россией и Ираном. Но если в этой стране и есть какие-либо антикитайские настроения, то, как и в Узбекистане, они вряд ли могут быть открыто выражены в условиях жестких политических систем.

Что касается религиозных проблем, то, в соответствие с конституциями, все государства региона являются светскими. Однако, по мнению экспертов, рост числа мусульман в Центральной Азии в долгосрочной перспективе может переориентировать регион в направлении исламского мира. Частично он уже попал в сферу геополитической конкуренции трех центров притяжения мусульманского мира: Ирана, Саудовской Аравии и Турции. Возможно, что в будущем это породит новые вызовы по отношению к Китаю, которые могут стать еще более негативными по мере продолжения давления на мусульман в СУАР. Аналогичная ситуация может быть с Россией или США.

Если говорить о месте и роли России, то логично будет связать отношение к ней стран Центральной Азии с их отношением к Евразийскому экономическому союзу.

На постсоветском пространстве Россия пытается укрепиться на двух фронтах – военно-политическом, через Организацию договора

о коллективной безопасности (ОДКБ), и экономическом, через Евразийский экономический союз. Из пяти стран Центральной Азии в ЕАЭС пока входят две – Казахстан и Кыргызстан. Официальный Душанбе заявил, что рассматривает возможность участия. Конечно, с одной стороны, в случае вступления в ЕАЭС Таджикистан может решить проблему своей трудовой миграции в России и Казахстане, так как таджикам уже сложнее конкурировать с кыргызами или армянами, имеющими преимущества при приеме на работу как граждане стран-участниц Евразийского союза.

С другой стороны, Таджикистан опасается, что в случае вхождения в ЕАЭС может потерять значительную часть своего экономического суверенитета.

Ужесточение западных санкций в отношении РФ ощутимо сказалось на Казахстане и привело к очередному падению курса национальной валюты. Министр экономики Кыргызстана О. Панкратов заявил, что из-за санкций в первую очередь могут сократиться денежные переводы трудовых мигрантов и уменьшиться объемы экспорта товаров из республики.

В свою очередь, Россия постоянно подозревает Казахстан и особенно Беларусь в реэкспорте запрещенных товаров, параллельно ужесточая методы нетарифного регулирования, создавая препятствия для казахстанских и белорусских товаропроизводителей. При этом Кыргызстан, не без основания, подозревается в увеличении китайской контрабанды через казахстанско-киргизскую границу.

Россия, как главный инвестор, ушла из Таджикистана. Хотя в свое время обещала достроить Рогунскую ГЭС. Это вызвало серьезные трения между двумя странами. Единственный крупный инвестиционный проект в Центральной Азии в 2018 г., готовность реализовать который продемонстрировала Россия, – это проект строительства АЭС в Узбекистане.

Отметим, что договаривающиеся стороны до сих пор не приняли политического решения: были только заявки от потенциальных инвесторов, «протоколы о намерениях». Хотя от самого проекта пока еще полностью не отказались. В Казахстане сохраняется историческая память о Семипалатинском ядерном полигоне, о жертвах и отчуждении масштабных участков земли из-за ядерных испытаний. Поэтому отношение к атомной энергетике в Казахстане довольно подозрительное. К тому же в Казахстане масса своих энергетических запасов, которые позволяют производить электроэнергию без использования ядерного топлива.

В отношении военного оснащения большинство стран Центральной Азии по-прежнему зависят от России, обеспечивающей Казахстан, Кыргызстан и Таджикистан как членов ОДКБ вооружением по льготным ценам. У России также есть военные базы в Таджикистане и в Кыргызстане.

В 2014 г. в Казахстане заговорили об опасности аннексии со стороны России по отношению к северным и восточным областям по «крымскому сценарию», что создало напряженное отношение к кремлевской политике и всей России. И к этническим русским.

Если сравнивать уровень русофобии по региону, то пророссийские настроения наиболее сильны в Кыргызстане и Таджикистане. Довольно ровное восприятие России в узбекском обществе. Хотя на официальном уровне при И. Каримове даже было более настороженное отношение к РФ, чем в Казахстане.

Можно предположить, что в будущем антироссийские настроения усилятся по ряду причин. Одна из них – сокращение сферы использования русского языка естественным демографическим образом. Сегодня выросло «поколение независимости», для которого русский не является языком коммуникации в производственных отношениях. К русскому языку теперь прагматичное отношение: в обозримом будущем выгоднее знать английский или китайский языки.

В сложившейся ситуации экономического и военного противостояния между различными силовыми центрами мира Россия может потерять Центральную Азию. У нее остались единственные факторы давления – военно-политические. Официальные российские политики и эксперты заявляют об интересах РФ в Центральной Азии только как «оборонного зонтика». И что, кроме России, никто не поможет спасти их. Рассматривая вопрос шире, следует признать, что, кроме «оборонного зонтика», Россия не может предложить никаких иных видов взаимовыгодного торгово-экономического сотрудничества. С точки зрения инвестиционно-экономических выгод, у нее нет больше ресурсов, да и слишком много собственных проблем. Эпоха «старших братьев» уже прошла. В экономическом плане странам Центральной Азии нечему поучиться у России – в сфере технологических *know how* или четвертой промышленной революции Россия сама нуждается в помощи. Сегодняшняя Россия – это инновационный аутсайдер.

Американское присутствие в Центральной Азии снизилось еще при Б. Обаме. Пик американского присутствия в регионе пришелся на время президентства Д. Буша-младшего – после событий 11 сентября 2001 г. и введения сил Антитеррористической коалиции в Афганистан. В то время Центральная Азия считалась очень важным регионом. Тогда же открылась американская военная база (точнее, коалиционная, где доминировали американцы) в Кыргызстане, в аэропорту «Манас».

Но в период президентства Б. Обамы Центральная Азия перестала быть приоритетом. Только в последние годы его президентства Вашингтон пытался запустить проект «С5+1» (пять стран Центральной Азии плюс США). Но он так и не обрел пока второго дыхания. Во время встречи президента Казахстана с Д. Трампом в январе 2018 г. поднималось несколько вопросов, имеющих непосредственное отношение к Центральной Азии – ситуация в Афганистане и перспектива реализации формата «С5+1». С приходом Д. Трампа на пост президента США было резко сокращено финансирование американской помощи зарубежным странам. В том числе и странам Центральной Азии. В 2018 г., по сравнению с 2017 г.,

американська військова допомога Центральній Азії скоротилася з 15,67 млн до 9,153 млн долл. До сих пор непонятно, захочет ли Д. Трамп возобновить работу формулы «С5+1» в качестве противовеса России и Китаю. Для США проблема заключается в том, что альтернативных Центральной Азии площадок у США нет.

Как Китай и Россия США предпочитают двусторонние отношения. Долгое время основным партнером США с точки зрения объемов инвестиций в энергетическую область национальной экономики в регионе был Казахстан. Кроме того, внешняя многовекторная политика Казахстана представлялась США привлекательной.

Сегодня на второе место по приоритетам выходит Узбекистан. Визит Ш. Мирзиёева в мае 2018 г. в США и его встреча с Д. Трампом это продемонстрировали. Стороны подписали соглашения о широкомасштабном экономическом и военно-политическом сотрудничестве.

Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан для США – приоритеты второго-третьего порядка. Эти страны не считаются серьезными игроками и инвестиционной активности там не проявляют. Казахстан и Узбекистан останутся основными американскими партнерами в регионе – и экономическими, и военно-политическими.

До нових стандартів самоврядування

В. Пальчук, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Зміст службової діяльності старости

У системі місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) одну з ключових посад займає староста. Ця посадова особа отримала вагоме повноваження – представляти інтереси жителів старостинських округів у виконавчому комітеті ради громади. Для цього в українському законодавстві закріплено припис, згідно з яким старости увійшли до складу виконавчого комітету громади за посадою (ч. 5 ст. 14-1 та ч. 4 ст. 51 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

У контексті розгляду питання утворення старостинської більшості у виконавчому комітеті ОТГ експерти вирізняють три її види.

О. Врублевський, експерт-консультант проекту DESPRO з питань діяльності старост і співробітництва територіальних громад, називає реальною, номінальною та ситуативною старостинську більшість. Так, реальна старостинська більшість виникає тоді, коли в складі виконкому старост більше, ніж інших його членів. Ця старостинська більшість зберігає згуртованість і єдність у одностайному голосуванні як «за», так і «проти» на засіданнях виконкому. Номінальна старостинська більшість – коли в складі виконкому старост більше, ніж інших його членів, однак ця більшість не вирізняється згуртованістю і єдністю під час голосування. Ситуативна

старостинська більшість – коли серед присутніх на засіданні виконкому старост більше, ніж інших його членів, незалежно від того, скільки старост у складі виконкому взагалі.

Таким чином, експерт пояснює, що старостинська більшість у виконкомі ради ОТГ виникає, коли старост у виконкомі більше, ніж інших його членів. Така більшість може бути функціонально стійкою при прийнятті рішень виконкомом. У тих ОТГ, до складу яких увійшло більше 12 сільських/селищних рад, на основі яких і було сформовано відповідні старостинські округи, у виконкомі ради ОТГ може утворитися старостинська більшість, якби не одне «але». На переконання експертів, утворенню старостинської більшості в деяких ОТГ перешкоджає як мінімум три обставини:

- недосконалість правового врегулювання щодо визначення кількісного складу виконкому;

- потурання чи недбалість депутатів рад ОТГ при затвердженні кількісного та персонального складу виконкому;

- «синдром феодала» деяких голів ОТГ.

Сьогодні голова ОТГ самостійно визначає структуру й чисельність працівників апарату ради та її виконавчих органів, виходячи з фінансових можливостей їх утримання, керуючись при цьому ст. 51 Бюджетного кодексу України. Однак для того щоб бачення головою ОТГ структури та чисельності працівників виконкому втілювалося в рішеннях ради, воно неодмінно має знайти підтримку в місцевих депутатах.

Якщо кількісний склад виконкому визначається радою, то його персональний склад затверджується радою за пропозицією голови громади. Виконавчий комітет ради утворюється у складі голови громади, його заступника (заступників), керуючого справами (секретаря) виконавчого комітету, а також керівників відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради, інших осіб. Варто також пам'ятати, що до складу виконавчого комітету входить за посадою й секретар ради (ч. 2–4 ст. 51 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Це означає, що до складу виконкому, крім голови ОТГ, секретаря та старост (в. о. старост), голова може пропонувати будь-яких інших осіб у межах кількості, що була визначена відповідною радою. Для того щоб вони стали членами виконкому, їхні кандидатури мають бути підтримані депутатами місцевої ради шляхом голосування простою більшістю голосів.

Експерти звертають увагу, що не кожний депутат місцевої ради має чітке уявлення про місце й роль виконкому як у системі місцевого самоврядування, так і в ефективному вирішенні життєдіяльних питань сучасності та розвитку територіальної громади, виконкоми в деяких ОТГ за своїм персональним складом є колегіальними утвореннями з адміністративно-чиновницькою більшістю, а за кількісним – переважають навіть депутатський склад відповідних рад.

Щодо старостинської більшості у виконкомах рад ОТГ експерти радять усі три вищезазначені обставини розглядати разом з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків між ними. Так, прийняття необхідних для голови ОТГ рішень на засіданнях виконкому може забезпечувати такий його склад, де кількість «людей голови ОТГ» буде більшим, ніж кількість старост та інших членів виконкому. Однак без депутатів місцевої ради голова ОТГ не зможе матеріалізувати свій намір стати домінуючим у виконкомі, оскільки утворення виконкому ради, визначення його чисельності, а також затвердження його персонального складу належить до компетенції ради громади (п. 3 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Рада ОТГ, зі свого боку, не матиме можливості проявити власну компетенцію, доки на її розгляд голова ОТГ не внесе своїх пропозицій щодо кількісного та персонального складу виконавчого комітету (п. 5 ч. 4 ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

За такої ситуації всі три обставини, що можуть перешкоджати утворенню старостинської більшості, утворюють логічний ланцюжок, який дає змогу голові ОТГ формувати зручний для себе склад виконкому. У зв'язку з цим, у експертному середовищі звертають увагу на необхідність забезпечити найближчим часом належне правове врегулювання питань, що стосуються порядку визначення кількісного складу виконкомів рад.

Одним з повноважень старости є представлення інтересів жителів відповідного села, селища у виконавчих органах місцевої ради шляхом участі в роботі виконавчого комітету ради ОТГ. Участь старости в роботі виконкому включає:

1. Участь у плануванні діяльності виконкому.
2. Участь у складі робочих груп, утворених виконкомом для виконання завдань, що впливають з повноважень виконавчих органів ради ОТГ.
3. Підготовку проектів рішень виконкому та внесення їх для подальшого розгляду.
4. Участь у засіданнях виконкому та ухваленні ним рішень.
5. Здійснення повноважень, які належать до компетенції виконкому.

Діяльність виконкому організовується на основі річного та квартальних планів, які складаються відділом організаційної та кадрової роботи за пропозиціями заступників голови ОТГ, секретаря ради (виконкому), членів виконавчого комітету та керівників виконавчих органів ради. Тобто для їх підготовки пропозиції можуть подавати не лише штатні працівники виконавчих органів відповідної ради, а й старости як посадовці, що входять до складу виконкому за посадою. На практиці пропозиції подаються здебільшого за встановленою формою у визначений регламентом виконкому термін.

Як правило, план роботи виконкому містить такі розділи:

- календарний план засідань виконкому;
- перелік планових питань, які розглядаються на засіданнях виконкому.

У плані роботи виконкому також вказуються дата проведення засідання виконкому; питання, які виносяться на його розгляд, а також відповідальна особа за підготовку кожного питання. Плани роботи виконавчого комітету на рік і на квартал затверджуються рішенням виконавчого комітету відповідної ради. На їхній основі також складається щомісячний план проведення основних організаційних заходів виконкому.

Якщо староста не визначатиме питань, які необхідно вирішити на засіданні виконкому принаймні упродовж найближчого періоду (квартал, півріччя), та не вноситиме в плани діяльності виконкому пропозицій, тоді на засіданні виконкому йому доведеться голосувати за питання, що були внесені іншими посадовими особами, у тому числі старостами з інших старостинських округів.

У складі робочих груп, утворених виконкомом для виконання завдань, староста може сприяти підготовці проектів програмних і різного роду планувальних документів, а також виконанню тих чи інших локальних нормативно-правових актів. На цьому моменті експерти однозначно заявляють, що староста як ніхто інший обізнаний про стан справ у своєму старостинському окрузі, а також є носієм інституційної пам'яті на цій території.

Рішення виконкому приймаються на виконання законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, рішень ради ОТГ відповідно до плану роботи виконавчого комітету, а також за пропозиціями суб'єктів, визначених регламентом відповідної ради. Відповідно до законодавства, староста може не лише пропонувати підготувати той чи інший проект рішення, а й бути безпосереднім його розробником.

Проекти рішень виконкому, згідно з вимогами Закону України «Про доступ до публічної інформації», оприлюднюються не пізніше 20 робочих днів до дати їх розгляду виконкомом на офіційному веб-сайті ради та містяться там до прийняття щодо них відповідних рішень виконкомом. При підготовці проектів рішень виконкому староста має керуватися приписами регламенту виконкому. Експерти пояснюють, що проект рішення виконкому повинен містити:

– пояснювальну записку з обґрунтуванням необхідності його прийняття (реагування на документи органів державної влади, виконання власних розпорядчих документів, виданих раніше, виконання доручень, розгляд звернень юридичних і фізичних осіб тощо);

– посилання на норми чинного законодавства України;

– джерела фінансування та коментар (за необхідності);

– інформацію про виконання документів з цього приводу, які були прийняті раніше (за необхідності);

– план організаційних заходів щодо виконання документа;

– прізвища, імена, по батькові та посади членів комісії чи робочої групи в алфавітному порядку;

- кінцевий термін виконання документа, проміжні терміни інформування про перебіг його виконання;

- інформацію про особу, яка організовуватиме та контролюватиме виконання рішення;

- запис щодо втрати чинності, скасування виданих раніше документів із цього питання чи внесення в рішення змін, доповнень; у проекті рішення про зміну, доповнення, втрату чинності зазначається, яких саме пунктів це стосується;

- прізвище, ініціали та телефон виконавця;

- усі необхідні візи – погодження.

Що стосується проектів регуляторних актів у сфері господарської діяльності, то при їх підготовці староста обов'язково має дотримуватися процедури, визначеної Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Засідання виконкому є основною формою його діяльності, що забезпечує колегіальне обговорення питань та ухвалення рішень щодо них. Експерти звертають увагу на той факт, що староста на засіданнях виконкому має ряд процедурних прав, які сприяють його повноцінній участі в роботі цього колегіального органу:

- вносити пропозиції до порядку денного засідання виконкому й порядку його роботи;

- бути доповідачем чи співдоповідачем з питань, внесених до порядку денного засідання виконкому;

- вимагати від доповідачів додаткових пояснень з питань порядку денного та проектів рішень виконкому;

- брати участь у обговоренні питань і голосуванні;

- вносити пропозиції щодо винесення питань на повторне голосування, перенесення обговорення питань на інше засідання виконкому, додаткове вивчення питання спеціально створеною комісією;

- вносити пропозиції про зміни та доповнення до проектів рішень виконкому або про їх доопрацювання тощо.

Загалом, факт відсутності на засіданнях виконкому дискусій і обговорень суперечить сутності виконкому як колегіального органу місцевого самоврядування з широким обсягом повноважень.

За словами О. Врублевського, експерта-консультанта проекту DESPRO з питань діяльності старост і співробітництва територіальних громад, зміст діяльності старости визначають принаймні два види повноважень:

- повноваження, перелік яких визначено Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими законами;

- повноваження, які належать до компетенції виконкому та на здійснення яких старосту було уповноважено відповідним розпорядчим актом ради ОТГ та/чи самого виконкому (вчинення нотаріальних дій, реєстрація актів цивільного стану, складення протоколів про адміністративні правопорушення тощо).

Виконком ради ОТГ має сприйматися і використовуватися старостою як службовий майданчик для вирішення не лише питань, що стосуються інтересів жителів відповідного старостинського округу, а й об'єднаної громади в цілому. У зв'язку з цим, староста повинен усвідомлювати як важливість свого місця та ролі у вирішенні питань забезпечення життєдіяльності об'єднаної громади, так і значення участі старостату в цьому процесі.

Загальні збори громадян за місцем проживання є формою безпосередньої участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення. Це не просто один із приписів чинної редакції Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ч. 1 ст. 8), а досить потужний інструмент місцевої демократії, з результатами правильного застосування якого ні голова ОТГ, ні рада та її виконавчі органи не зможуть не рахуватися. Про те, яким чином унормовується питання проведення загальних зборів громадян і в який спосіб староста може сприяти удосконаленню регламентації цього інструмента місцевої демократії, ітиметься в цій статті.

Перш ніж перейти до розгляду означеного питання, автор хоче звернути увагу, що загальні збори громадян за місцем проживання мають деякі юридичні особливості, на які варто зважати та враховувати. Так, припис ч. 3 ст. 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріпив, що порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом і статутом територіальної громади. Скажу одразу, що сьогодні в Україні немає закону, який би визначав порядок проведення загальних зборів громадян. Що стосується статуту територіальної громади, то в ньому порядок проведення загальних зборів громадян здебільшого унормовується двома способами:

– процедура проведення загальних зборів громадян повністю визначена в основному тексті статуту територіальної громади;

– процедура проведення загальних зборів громадян містить лише певні складові, а решта визначається Положенням про загальні збори, затвердженим радою ОТГ. Про це у статуті територіальної громади так і зазначається (наприклад, «...Ініціювання, організація та порядок проведення загальних зборів регламентується законом та Положенням про загальні збори громадян за місцем проживання, яке затверджується... радою»).

Положення про загальні збори громадян, затверджене рішенням відповідної ради, може бути як окремим локальним нормативно-правовим актом, так і додатком до статуту територіальної громади. У такому випадку при проведенні загальних зборів громадян їхні організатори та учасники мають керуватися не тільки статутом територіальної громади, а й Положенням про загальні збори, затвердженим рішенням відповідної ради.

Порядок проведення загальних зборів громадян врегульовується також Постановою Верховної Ради України «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні» від 17.11.1993 р.

№ 3748-ХІІ. Цю Постанову було ухвалено Верховною Радою України раніше, ніж безпосередньо Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон № 280/97-ВР), вона досі залишається чинною і підлягає застосуванню як нормативно-правовий акт, що врегульовує порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання.

Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні» від 17.11.1993 р. № 3748-ХІІ (далі – Постанова ВРУ № 3748-ХІІ) після усіх законів України відносно всіх інших нормативно-правових актів України має вищу юридичну силу і є чинною в тій частині, що не суперечить Закону № 280/97-ВР та іншим законам України.

Постанова ВРУ № 3748-ХІІ обов'язково має враховуватися під час розроблення проекту Положення загальних зборів громадян за місцем проживання чи проекту внесення змін в чинне Положення, а також у випадку виникнення спірних відносин під час організації та проведення таких зборів, якщо ці відносини сторони не можуть врегулювати за допомогою норм чинного статуту територіальної громади та/чи відповідного Положення про загальні збори громадян за місцем проживання.

У зв'язку з цим експерти звертають увагу, що залежно від того, чи є староста повноважним суб'єктом, який має право скликати загальні збори, він може прямо чи опосередковано бути організатором проведення загальних зборів громадян. Це означає, що коли староста, відповідно до статуту територіальної громади та/чи Положення про загальні збори, має право скликати загальні збори, то він організовує їх проведення як безпосередній ініціатор (за власною ініціативою). У тому випадку, якщо староста не має такого права, він може сприяти в організації та проведенні загальних зборів громадян іншим повноважним суб'єктам, зокрема:

- за ініціативою (пропозицією) органу самоорганізації населення, що діє на території вулиці, будинку;
- за пропозицією ініціативної групи населеного пункту, що входить до складу відповідного старостинського округу.

Експерти переконані, що старостам та іншим зацікавленим суб'єктам скликання загальних зборів громадян потрібно пам'ятати про дійсне призначення загальних зборів громадян за місцем проживання як форми безпосередньої участі членів територіальної громади в місцевому самоврядуванні. Загальні збори громадян – це своєрідний публічний майданчик, на якому присутні суб'єкти за встановленою процедурою спільно обговорюють і безпосередньо вирішують питання місцевого значення, що стосуються загальних інтересів об'єднаної територіальної громади в цілому, або питань, що мають важливе значення для жителів старостинського округу чи населеного пункту, що входить до його складу.

Особливе значення у використанні розглядуваного інструмента місцевої демократії має перелік питань, які можуть виноситися на розгляд загальних зборів. Іншими словами, сукупність таких питань, власне, і

визначає компетенцію загальних зборів громадян. Чинна редакція Закону № 280/97-ВР не встановлює безпосередньо переліку питань чи будь-яких вимог до нього (кількість, обсяг, ознаки тощо). Зате такий перелік містить ст. 6 Постанови ВРУ № 3748-ХІІ, визначаючи, що до компетенції зборів належить:

- розгляд будь-яких питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, у межах Конституції і законів України, внесення пропозицій відповідним органам та організаціям;

- обговорення проектів рішень місцевих рад і їхніх органів з важливих питань місцевого життя;

- внесення пропозицій з питань порядку денного сесій ради та її органів;

- заслуховування інформацій голів, керівників органів, звітів керівників підприємств, установ і організацій, що належать до комунальної власності відповідних адміністративно-територіальних одиниць, у разі необхідності – порушення перед відповідною радою питання про притягнення окремих посадових осіб до відповідальності;

- інформування населення про прийняті радою та їхніми виконавчими органами рішення, перебіг їх виконання, про закони України, укази Президента України, інші акти органів законодавчої і виконавчої влади з питань, що зачіпають інтереси громадян;

- обрання громадських комітетів та рад самоврядування; затвердження їхніх статутів (положень), внесення змін і доповнень до них, вирішення питань про дострокове припинення повноважень (розпуск) органів територіальної самоорганізації громадян, а також про відставку окремих їхніх членів;

- встановлення структури, штатів, затвердження витрат на утримання створюваних зборами органів та умов оплати праці їхніх працівників;

- надання згоди на включення до складу місцевого господарства об'єктів, які створені в результаті трудової участі громадян або придбані на їхні добровільні внески, на продаж або безоплатну передачу цих майнових об'єктів іншим суб'єктам власності;

- внесення пропозицій щодо передачі або продажу в комунальну власність відповідних адміністративно-територіальних одиниць підприємств, організацій, їхніх структурних підрозділів та інших об'єктів, що належать до державної й інших форм власності, якщо вони мають особливо важливе значення для забезпечення комунально-побутових і соціально-культурних потреб населення певної території, функціонування місцевого господарства;

- вирішення питань щодо об'єднання коштів населення, а також за згодою підприємств, організацій і установ, які не входять до складу місцевого господарства, їхніх коштів, трудових та матеріально-технічних ресурсів на будівництво, розширення, ремонт і утримання на пайових засадах об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури, благоустрій населених пунктів, на заходи з охорони навколишнього природного середовища;

внесення відповідних пропозицій з цих питань місцевій раді та їхнім виконавчим органам;

- розгляд питань про подання допомоги інвалідам, ветеранам війни і праці, самотнім престарілим громадянам, багатодітним сім'ям та іншим категоріям громадян; внесення відповідних пропозицій на розгляд місцевої ради та її органів;

- внесення пропозицій щодо встановлення радою місцевих податків і зборів, оголошення місцевих добровільних позик;

- розгляд питань про найменування, перейменування населених пунктів, вулиць, перепідпорядкування сіл, селищ; внесення відповідних пропозицій з цих питань;

- обговорення питань, пов'язаних із залученням населення до ліквідації наслідків аварій і стихійного лиха, із сприянням раді, державним органам у проведенні робіт з ліквідації наслідків аварій; заслуховування інформацій виконавчих органів ради про екологічно небезпечні аварії та ситуації і стан навколишнього природного середовища, а також про заходи, що вживаються з метою його поліпшення;

- обговорення поведінки осіб, які порушують громадський порядок, внесення подання до державних і громадських органів про притягнення цих осіб до відповідальності;

- обговорення інших питань, що зачіпають інтереси населення відповідної території.

Експерти зазначають, що наведений вище перелік не є вичерпним і може бути значно більшим. У Центральному офісі реформ, створеному за сприяння Мінрегіону України та Програми «ULEAD з Європою», звертають увагу, що головною ознакою будь-якого питання, що може виноситися на розгляд загальних зборів, має бути належність його до відання органів місцевого самоврядування.

У цьому контексті важливим є з'ясування питання штучного звуження компетенції загальних зборів громадян як інструмента місцевої демократії. Так, у статуті територіальної громади та/чи Положенні про загальні збори, наприклад, присутнє таке формулювання: «Цей перелік питань, віднесених до відання загальних зборів громадян, не є вичерпним і може бути доповнений рішенням ради», то це свідчить про те, що з боку ради мало місце штучне звуження компетенції загальних зборів громадян як інструмента місцевої демократії. Це означає, що доки якийсь питання рада не включить своїм рішенням до переліку компетенції загальних зборів громадян, таке питання хоча й тимчасово, але все ж не може бути предметом розгляду та обговорення на загальних зборах.

У зв'язку з цим, експерти радять використовувати таке формулювання в статуті територіальної громади та/чи Положенні про загальні збори, наприклад, як «На розгляд загальних зборів можуть виноситися будь-які питання, що належать до відання органів місцевого самоврядування у тому числі, але не обмежуючись наведеними нижче, зокрема: ...». Це могло б

зняти будь-які підозри відносно того, що рада звузила компетенцію загальних зборів громадян.

Якщо виявився факт, що в статуті ОТГ недостатньо врегульовано процедуру проведення загальних зборів громадян, а Положення про загальні збори відсутнє або неналежним чином їх унормовує, цю проблему можна розв'язати за допомогою одного з п'яти способів.

Дискусії на Форумі старост, організованого на сайті «Децентралізація в Україні» засвідчили, що в деяких ОТГ такий інструмент місцевої демократії, як місцева ініціатива, досі залишається неврегульованим. У Центральному офісі реформ пояснюють, що причина банальна – рада ОТГ ще не визначила процедуру місцевої ініціативи в окремому локальному нормативному акті та не прописала в статуті громади. В окремих громадах місцеву ініціативу не врегульовують роками. Це означає, що мешканці цих громад позбавлені можливості повноцінно реалізовувати своє законне право на участь у місцевому самоврядуванні шляхом ініціювання розгляду радою ОТГ питань місцевого значення в порядку місцевої ініціативи.

Стосовно місцевої ініціативи як інструмента місцевої демократії чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 9) закріпив декілька норм, зміст яких полягає в такому:

- члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді (у порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування;

- місцева ініціатива, внесена на розгляд ради у встановленому порядку, підлягає обов'язковому розгляду на відкритому засіданні ради з участю членів ініціативної групи з питань місцевої ініціативи;

- порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»;

- рішення ради, прийняте з питання, внесеного на її розгляд шляхом місцевої ініціативи, обнародується в порядку, встановленому представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади.

Це означає, що під час розроблення проекту цього виду локального нормативного акта обов'язково має бути враховано як наведені вище, так і інші дотичні приписи Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», а також статут територіальної громади, відповідні регламенти ради та виконкому.

На переконання О. Врублевського, експерта-консультанта проекту DESPRO з питань діяльності старост і співробітництва територіальних громад, якщо в об'єднаній громаді порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради досі не визначений ні радою ОТГ, ні статутом громади, то достатньо одного натхненного й мотивованого старости, щоб це питання зрушити з мертвої точки.

Передусім старості варто з'ясувати реальний зміст і цінність розглядуваного інструмента місцевої демократії. Для цього необхідно ознайомитися з раніше розміщеним аналітичним матеріалом «Участь старости у розгляді місцевих ініціатив» на порталі «Децентралізація». Після цього старості доцільно:

- ознайомитися з регламентом ради ОТГ в тій частині, що визначає перелік суб'єктів, які наділені правом формувати порядок денний сесії чи вносити до нього свої пропозиції;
- ознайомитися з регламентом виконкому;
- оцінити наявну ситуацію в об'єднаній громаді з точки зору можливих шляхів унормування місцевих ініціатив у найближчій перспективі;
- обрати з-поміж усіх можливих шляхів один найоптимальніший, а якщо їх виявиться декілька, то й другий – як запасний;
- визначити перелік послідовних кроків, спрямованих на досягнення поставленої цілі та орієнтовний для цього час.

Експерт визначає п'ять шляхів для старост, щоб забезпечити реалізацію інструмента місцевої демократії. Так, перший шлях пропонує старості самостійно внести до порядку денного сесії ради ОТГ питання щодо необхідності визначення порядку внесення місцевої ініціативи в об'єднаній громаді. Це можливо лише якщо староста, відповідно до регламенту ради ОТГ, наділений правом формувати порядок денний сесії чи вносити до нього пропозиції.

Шлях другий передбачає через загальні збори громадян привернути увагу ради ОТГ щодо необхідності визначення порядку внесення місцевої ініціативи в об'єднаній громаді. Це можливо в тому випадку, якщо загальні збори громадян, згідно з регламентом ради ОТГ, мають право формувати порядок денний сесії ради.

Шлях третій – через депутата ради доцільно порушувати питання щодо необхідності визначення радою порядку внесення місцевої ініціативи в об'єднаній громаді тоді, коли староста має добрі ділові стосунки хоча б з одним депутатом, готовим лобювати відповідне питання в раді ОТГ.

Шлях четвертий – за допомогою постійної комісії ради можна порушувати питання щодо необхідності унормування порядку внесення місцевої ініціативи в об'єднаній громаді, якщо в старости склалися добрі ділові стосунки із членами такої комісії, а сам староста не наділений правом формувати порядок денний сесії чи вносити до нього пропозиції.

Шлях п'ятий – використати виконавчий орган ради ОТГ, який може бути колегіальним провідником прийняття в подальшому радою порядку внесення місцевої ініціативи в об'єднаній громаді за умови, що у виконкомі присутня реальна чи може скластися ситуативна старостинська більшість.

Кожний з них може стати успішним.

Експерти радять, якщо постане необхідність створення колегіального утворення (наприклад, робочої групи) для розроблення проекту порядку внесення місцевої ініціативи в об'єднаній громаді, то старості корисно було б

не лише увійти до складу такого колегіального утворення, а й запропонувати пакет заздалегідь підготовлених проектів документів. Це може пришвидшити процес старту місцевих ініціатив як у старостинських округах, так і в громаді в цілому.

Таким чином, здійснення старостою повноважень, визначених законами та іншими нормативно-правовими актами, становить зміст службової діяльності старости, результати якої сприяють максимальному забезпеченню соціальних та інших потреб жителів старостинського округу (*Матеріал підготовлено з використанням інформації таких джерел: Мінрегіон України (<http://www.minregion.gov.ua>); Децентралізація в Україні (<http://decentralization.gov.ua>); Форум старост (<http://forum.decentralization.gov.ua>).*

Економічний ракурс

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Економіка України у 2019 р.: загрози, ризики, прогнози

З наближенням Нового року ЗМІ вже традиційно зарясніли оцінками результатів року, що минає, і прогнозами на майбутнє. І хоча економіка України вже майже три роки як вийшла з кризи і продовжує поступово зростати, однак доволі вагомими потенційними внутрішніми та зовнішніми загрозами для її розвитку в 2019р., на жаль, існують і можуть істотно вплинути на економічний розвиток України. Тому коротко проаналізуємо сучасний стан української економіки та спробуємо оцінити перспективи її розвитку в контексті впливу на неї різних потенційних загроз, що мають різну ступінь імовірності.

1. Попередні підсумки розвитку української економіки у 2018 р.

Аналіз статистичних даних й інших матеріалів Державної служби статистики (Держстату) України, Національного банку України (НБУ), Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та повідомлень ЗМІ свідчить, що у 2018 р. вітчизняна економіка продовжувала зростати. Так, у I кварталі 2018 р. валовий внутрішній продукт (ВВП) України зріс на 3,1 % порівняно з I кварталом 2017 р.; у II кварталі 2018 р. – на 3,8 %, порівняно з аналогічним періодом 2017 р.; у III кварталі – на 2,8 % відповідно. При цьому порівняно з попереднім кварталом з урахуванням сезонного фактора вітчизняний ВВП зріс на 0,4 %. Згідно з оцінками українських урядових структур і міжнародних фінансових організацій, очікується, що за підсумками 2018 р. очікується зростання ВВП у 2018 р. на 3,2 %. Згідно з консенсус-прогнозом Міністерства економічного розвитку й торгівлі, зростання ВВП України у 2018 р. оцінюється на рівні 3,1 %, тоді як фахівці НБУ очікували на прискорення зростання реального ВВП України у IV

кварталі 2018 р., що дасть змогу за підсумками року досягти приросту ВВП на рівні 3,4 %.

Прогнози зростання ВВП України у 2018 р., що їх оприлюднювали міжнародні фінансові організації, істотно не відрізнялися від оцінок українських фахівців. Хоча під кінець минулого року вони стали дещо більш песимістичними, ніж раніше. Нагадаємо, Світовий банк на початку жовтня минулого року погіршив прогноз зростання ВВП України у 2018 р. до 3,3 з 3,5 %. Так само Міжнародний валютний фонд погіршив прогноз щодо зростання ВВП України за підсумками 2018 р. з 3,5 до 3,3 %. Про це повідомлялося в прес-релізі МВФ про затвердження нової програми співпраці з Україною.

Загалом, як бачимо, українські та міжнародні експерти єдині в очікуванні продовження зростання української економіки за підсумками 2018 р. І хоча в ЗМІ минулого року періодично з'являлися висловлювання оглядачів, що 3–3,5-відсоткового зростання ВВП України недостатньо для подальшого реформування вітчизняної економіки та її динамічного розвитку. Такі висловлювання доволі часто базувалися на огляді темпів зростання економік центральноєвропейських держав колишнього радянського блоку після їх вступу до Європейського Союзу або ж навіть на темпах зростання китайської економіки. Утім, прогнози розвитку української економіки варто базувати на її вже наявних досягненнях й оцінках реальних і вірогідних умов її функціонування, а не на вибіркових суб'єктивних уявленнях тих чи тих оглядачів ЗМІ.

Зокрема, аналіз даних Держстату України про динаміку складу ВВП, обчисленого за виробничим методом, свідчить, що у 2018 р. зростання українського ВВП було пов'язано зі зростанням, хоча і вельми різними темпами, у таких ключових сферах вітчизняної економіки, як промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт і торгівля. Наприклад, за підсумками січня – листопада 2018 р. порівняно із січнем – листопадом 2017 р. індекс промислової продукції в Україні становив 101,6 %, у тому числі в добувній промисловості та розробленні кар'єрів – 102,2 %, переробній – 101,2 %, постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 102,0 %. При цьому варто зазначити, що, за виключенням трьох місяців 2017 р., доволі усталене кумулятивне зростання промислового виробництва в Україні відбувається протягом двох останніх років.

Щоправда, це не означає, що протягом 2018 р. у різних галузях вітчизняної промисловості спостерігалися періоди скорочення виробництва. Наприклад, як зазначають фахівці НБУ, у листопаді 2018 р. в Україні «відновилося падіння обсягів промислового виробництва (на 0,9 % у розрахунку рік до року, р/р). Так, поглибився спад у металургійному виробництві (до 5,3 % р/р), що було спричинено як продовженням капітальних ремонтів на окремих металургійних комбінатах, так і складною ситуацією з транспортуванням сировини та готової продукції, у тому числі

через порти Азовського моря. Відповідно, нижчим був попит на продукцію пов'язаних галузей, що зумовило уповільнення зростання у виробництві коксу (до 1,6 % р/р), зменшення обсягів видобутку вугілля (на 1,1 % р/р) та помітне уповільнення зростання обсягів видобутку металевих руд (до 0,4 % р/р). Однак подібні галузеві коливання обсягів виробництва не завадили загальному зростанню вітчизняної промисловості в минулому році.

Разом з тим основними промисловими групами, які у 2018 р. забезпечили процес промислового зростання в Україні, було насамперед виробництво інвестиційних товарів і енергії. Що ж стосується споживчих товарів, то найгіршою була ситуація з товарами тривалого використання, виробництво яких в Україні у 2018 р. скорочувалося. Найімовірніше це відбувалося насамперед через конкуренцію з боку відповідних іноземних товарів як на міжнародному, так і на внутрішньому українському ринку. На скорочення вітчизняного виробництва промислових товарів тривалого використання у 2018 р. могла вплинути і зміна споживчих уподобань деякої частини населення України через зміну його купівельної спроможності.

Непрямим чином ця версія підтверджується усталеним зростанням у 2017–2018 рр. обороту роздрібною торгівлі в Україні, вагома частка якого припадає саме на імпортні товари. Причому минулого року цей процес зростання обороту роздрібною торгівлі посилювався. Зокрема, у січні – листопаді 2018 р. індекс фізичного обсягу обороту роздрібною торгівлі відносно січня – листопада 2017 р. у порівнянних цінах становив 106,2 %. Як наголошують фахівці НБУ, «роздрібна торгівля була єдиним видом економічної діяльності, показники якої поліпшилися за результатами січня – листопада (зростання прискорилося до 6,2 % р/р)». І цей високий показник, на їхню думку, свідчать про збереження стійкого споживчого попиту.

При цьому серед регіонів України найбільший приріст обороту роздрібною торгівлі в січні – листопаді 2018 р. порівняно з відповідним періодом 2017 р. спостерігався в Луганській (на 27,8 %), Донецькій (на 14,7 %), Полтавській (на 12,4 %), Закарпатській (на 12,0 %) і Вінницькій (на 11,4 %) областях. Як бачимо, найбільше зростання роздрібного товарообороту у 2018 р. спостерігалось на Донбасі, де населення з окупованих територій регулярно здійснювало закупівлі товарів, особливо продовольчих, на підконтрольній Україні території. Високим же темпам зростання обсягів роздрібною торгівлі в Закарпатті може певним чином сприяти поширення неформальної зовнішньої торгівлі в цій області.

У сільському ж господарстві України індекс сільськогосподарської продукції загалом у січні – листопаді 2018 р. порівняно із січнем – листопадом 2017 р. становив 108,2 %, у тому числі з продукції рослинництва – 111,2 % і продукції тваринництва – 100,4 %. Причому зростання вітчизняного аграрного сектору відбувалося насамперед за рахунок сільськогосподарських підприємств, де згадувані вище індекси сільськогосподарської продукції в січні – листопаді 2018 р. порівняно із січнем – листопадом 2017 р. становили 113,4, 116,5 і 102,9 % відповідно. Тоді

як у господарствах населення у січні – листопаді 2018 р. порівняно з аналогічним періодом 2017 р. мало місце навіть скорочення виробництва продукції тваринництва, хоча виробництво рослинницької продукції в господарствах населення дещо зросло.

Загалом рушійною силою розвитку вітчизняного сільського господарства у 2018 р., як і раніше, лишалося експортноорієнтоване виробництво продукції рослинництва (зернових та олійних культур) у сільськогосподарських підприємствах, особливо великих. Водночас активізація попиту на продовольство на внутрішньому ринку сприяла розвитку вітчизняного тваринництва. Причому знову ж таки насамперед у сільськогосподарських підприємствах. Стагнація ж виробництва продукції тваринництва в господарствах населення пов'язана, мабуть, із значними витратами на її виробництво при збереженні складнощів з її збутом. У цілому ж вітчизняний аграрний сектор має доволі хороший потенціал для свого подальшого розвитку. Хоча поки у цьому сегменті української економіки й надалі зберігаються певні проблеми структурного та функціонального характеру.

У 2018 р. доволі помітно активізувалася вітчизняна будівельна галузь. Так, у січні – листопаді 2018 р. порівняно із січнем – листопадом 2017 р. індекс будівельної продукції в цілому по Україні становив 106,3 %. І рушійною силою цього процесу було, поза сумнівом, шляхове будівництво. Зокрема, протягом означеного періоду індекс будівельної продукції інженерних споруд становив 111,3 %.

Минулого року, хоча і відносно невисокими темпами, в Україні розвивалося нежитлове будівництво. Так, у січні – листопаді 2018 р. порівняно з аналогічним періодом 2017 р. обсяги будівництва нежитлових будівель зросли на 1,8 %. Що ж стосується житлового будівництва, то в січні – листопаді 2018 р. його обсяги лише на 0,9 % перевищили аналогічний показник за 2017 р. Регіонами України, де житлове будівництво минулого року мало найбільший розвиток, були Київ, Київська, Одеська і Львівська області. Тобто саме міські агломерації Києва, Одеси та Львова залучали найбільші інвестиції в житлову нерухомість як прибуткову сферу комерційної діяльності.

Оцінюючи розвиток українського вантажного транспорту у 2018 р. треба визнати, що російська транспортна блокада все-таки мала деякий негативний вплив на розвиток ситуації в цій галузі. До цього, мабуть, додалися згадувані вище помісячні коливання обсягів виробництва в галузях вітчизняної важкої промисловості. Зокрема, за підсумками січня – листопада 2018 р. обсяг вантажообороту всіх видів транспорту в Україні становив 303,7 млрд ткм, або 97,0 % від обсягу січня – листопада 2017 р. При цьому, за інформацією Держстату України, у січні – листопаді 2018 р. залізничним транспортом перевезено у внутрішньому сполученні та на експорт на 3,2 % менше, ніж у січні – листопаді 2017 р. У загальних обсягах перевезень вантажів водним транспортом закордонні становили 43,8 %. Порівняно із

січнем – листопадом 2017 р. обсяги закордонних перевезень вантажів зменшилися на 2,9 %. У січні – листопаді 2018 р. порівняно із січнем – листопадом 2017 р. зменшилися обсяги перекачки вантажів трубопровідним транспортом. Так, перекачка газу скоротилася на 6,0 %, нафти – на 3,9 %. Транзит газу скоротився на 7,4 %, нафти – на 4,9 %. Разом з тим перекачка та транзит аміаку зросли відповідно на 29,0 та 22,8 %.

Разом з тим «у січні – листопаді 2018 р. усіма видами транспорту виконано пасажирооборот в обсязі 96,1 млрд пас. км, що становить 105,4 % від обсягу січня – листопада 2017 р.», що, на думку фахівців НБУ, відображає зростання купівельної спроможності українців.

Щоправда, як наголошують фахівці НБУ, в Україні «зростання заробітної плати в листопаді 2018 р. уповільнилося до 22,5 % у розрахунку рік до року в номінальному та 11,4 % р/р у реальному вимірах. Уповільнення спостерігалося за більшістю секторів, найвідчутніше в тих видах, де погіршилися показники діяльності (зокрема, сільському господарстві, добувній промисловості, транспорті)». Утім, попри згадане уповільнення, реальна заробітна плата в Україні минулого року все таки помітно зросла, хоча поки середній реальний дохід українців ще й не досягнув рівня докризового 2013 р.

Щоправда, і фактичний рівень споживчої інфляції в Україні не завадив зростанню реальних доходів населення у 2018 р. Свого часу в урядових розрахунках до Державного бюджету на 2018 рік прогнозувалася споживча інфляція (індекс споживчих цін) в Україні на рівні 9 % у розрахунку грудень 2019 р. до грудня 2018 р. Дані Державної статистики свідчать, що фактичний рівень споживчої інфляції в Україні у 2018 р. дуже близький до прогнозованого. Зокрема, інфляція на споживчому ринку в грудні 2018 р. порівняно з груднем 2017 р. становила 9,8 %. Базова інфляція за 2018 р. у цілому – 8,7 %. Загалом, у 2018 р. споживча інфляція в Україні була цілком помірною та не справляла особливо негативного впливу на розвиток економіки.

Дещо неоднозначно розвивалася у 2018 р. ситуація в зовнішній торгівлі України. Так, за даними Держстату України, «у січні – жовтні 2018 р. експорт товарів становив 38797,8 млн дол. США, або 110,3 % порівняно із січнем – жовтнем 2017 р., імпорт – 46747,6 млн дол., або 117,0 %. Негативне сальдо становило 7949,8 млн дол. (у січні – жовтні 2017 р. також негативне – 4771,5 млн дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,83 (у січні – жовтні 2017 р. – 0,88). Зовнішньоторговельні операції проводилися з партнерами з 218 країн світу». Як свідчать дані Держстату України, темпи зростання обсягів імпорту товарів в Україну перевищують темпи зростання обсягів експорту українських товарів. При цьому дефіцит в українській зовнішній торгівлі товарами у 2018 р. не був компенсований профіцитом у зовнішній торгівлі послугами.

До речі, статистика НБУ щодо вітчизняної зовнішньої торгівлі, яка, на відміну від даних Держстату України, більш повно враховує неформальні

(неофіційні) експортно-імпорتنі операції та ряд інших фінансових аспектів вітчизняної зовнішньої торгівлі, надає ще більш песимістичну картину динаміки дефіциту української зовнішньої торгівлі товарами та послугами у 2018 р. У цьому контексті варто нагадати, що в новітній українській історії випадки значного збільшення дефіциту вітчизняної зовнішньої торгівлі через випереджаюче зростання обсягів імпорту товарів в Україну порівняно з експортом українських товарів закінчувалося врешті-решт істотною девальвацією гривні з усіма негативними соціально-економічними наслідками для українського суспільства, що з цього випливали.

Як зазначається в «Макроекономічному і монетарному огляді» НБУ за грудень 2018 р., у листопаді минулого року дефіцит поточного рахунку платіжного балансу України дещо знизився порівняно з жовтнем. Проте за результатами 11 місяців 2018 р. від'ємне сальдо поточного рахунку (4,4 млрд дол.) усе ще значно перевищувало показник 2017 р. (1,7 млрд дол.)

У листопаді 2018 р. чисті надходження за фінансовим рахунком платіжного балансу «збільшилися до 1,6 млрд дол. насамперед за рахунок успішного розміщення єврооблігацій урядом на загальну суму 2 млрд дол.

...Чистий приплив капіталу до приватного сектору зменшився (до 0,4 млрд дол.)», порівняно з жовтнем, 2018 р. через скорочення заборгованості за торговими кредитами та виплати за кредитами реального сектору. «Водночас надходження прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну збільшилося до 0,3 млрд дол. і були майже повністю спрямовані до реального сектору. Загалом за січень – листопад 2018 р. надходження ПІІ становили 2,2 млрд дол., що на 14 % менше порівняно з відповідним періодом 2017 р.».

У результаті, зазначається в «Макроекономічному і монетарному огляді» НБУ, у листопаді 2018 р. сформувався істотний профіцит зведеного платіжного балансу України (1,3 млрд дол.), що, у свою чергу, призвело до нарощення міжнародних резервів України за одночасного погашення зобов'язань уряду перед МВФ (у цілому за 11 місяців 2018 р. МВФ було виплачено 1,9 млрд дол.). Станом на кінець листопада резерви становили 17,7 млрд дол., що забезпечувало 3,0 місяці майбутнього імпорту. Уже в грудні 2018 р. «завдяки купівлі НБУ валюти на ринку та отриманню офіційного фінансування міжнародні резерви станом на 27 грудня оновили п'ятирічний максимум та становили 20,7 млрд дол., або 3,5 місяці імпорту майбутнього періоду».

Такі попередні підсумки економічного розвитку, з якими Україна входить у 2019 р. Загалом, збереження інерції такої траєкторії розвитку сприяло б подальшому збереженню економічного зростання в Україні вже в поточному році. Але, на думку експертів, 2019 р. може нести ряд внутрішніх і зовнішніх загроз для збереження вже досягнутих темпів зростання української економіки.

2. Загрози й ризики для розвитку української економіки у 2019 р.

За джерелами свого походження загрози та ризики для розвитку української економіки у 2019 р. і на подальшу перспективу можна розділити на внутрішні й зовнішні. Хоча найімовірніше їхній вплив на розвиток ситуації в Україні може поєднуватися в різних комбінаціях.

Поза сумнівом, однією з головних внутрішніх загроз стабільному розвитку української економіки у 2019 р., на думку доволі багатьох експертів, буде цьогорічний «виборчий марафон»: вибори Президента і Верховної Ради України.

Наприклад, як зазначається з цього приводу в оприлюдненому наприкінці минулого року прогнозі Центру ім. О. Разумкова, «соціально-економічні втрати останніх років отримані на тлі глибокого розчарування у владі, яка прийшла на хвилі високої довіри громадян. Тому сьогодні, з одного боку, будь-які – навіть раціональні – дії чи заходи влади сприйматимуться вкрай скептично й навіть негативно. З іншого – подібні настрої створюють “гарну” основу для різноманітних популістських тез і гасел, безвідповідальних заяв стосовно рецептів швидкого збагачення українців.

У таких умовах виборчий марафон упродовж фактично всього 2019 р. гальмуватиме будь-які наміри запровадження економічних трансформацій і обмежуватиме можливості стимулювання економічної активності. Більше того, найближчими роками можливою є ситуація, за якої Президент і його команда, з одного боку, і парламентська більшість – з іншого, будуть сформовані та представлені різними політичними силами чи угрупованнями, які постійно перебуватимуть у конфронтації. І поки не проглядається, яким чином ухвалюватимуться й запроваджуватимуться нагальні державні рішення».

Обґрунтовуючи цей прогноз, директор економічних програм Центру ім. О. Разумкова В. Юрчишин наголосив, що, наприклад, «Світовий банк переважно подає оптимістичні сценарії, базовані на потенційно позитивних тенденціях, а можливі ускладнення і негаразди представлені лише як ризики чи виклики.

Ми, звичайно, значну увагу концентруємо саме на ризиках і викликах, які можуть стати гальмом “нормального” зростання і розвитку країни. Зокрема, 2018 р. очікується вкрай політично переобтяженим, практично упродовж всього року ми знаходитимемось у політично-популістському виборному середовищі. Та й виклики глобального характеру формують значну невизначеність чи обмеженість як для світової економіки загалом, так і української зокрема» (URL: https://ukr.lb.ua/economics/2018/11/27/413491_defolt_devalvatsiya_inshi_riziki.html).

Мінливою ситуацією в зазначеному «політично-популістському виборному середовищі» України намагатимуться скористатися як українські, так й іноземні суб'єкти та організації. Як зазначали наприкінці 2018 р. експерти з громадської організації «Майдан закордонних справ», «прийдешній рік (2018 р. – Прим. авт.) буде набагато складнішим за

нинішній. Демонтаж існуючої системи міжнародних відносин привносить більше хаосу, невизначеності, а відтак і конфліктів. Контури нової системи ще нескоро будуть окреслені... Росія залишатиметься найбільшою зовнішньою екзистенційною загрозою українській державності, а низька якість вітчизняного політичного класу – внутрішньою. Виборчі перегони 2019 р. самі по собі є викликом для України, а гарантоване втручання Москви на порядок посилює небезпеки» (Дзеркало тижня. 2018. №50. С. 5).

На думку старшого наукового співробітника Atlantic Council А. Аслунда, «Росія чітко дала зрозуміти, що не має наміру виконувати Мінські домовленості у 2019 р., не відповідаючи на питання, що ж буде далі. Майбутні вибори в Україні – головна небезпека для путінської авторитарної клептократії в РФ. Якщо Києву вдасться провести демократичні вибори, Путін відчує загрозу: з'ясується, що демократія цілком можлива у православній східнослов'янській країні всупереч його переконанням. Отже, Україна повинна розраховувати на найгірше з боку Росії у 2019 р. Однак значно серйознішою виявиться ситуація, якщо Путін вирішить продовжувати військову агресію в Україні... Найкраще, на що варто сподіватися Україні у 2019 р., – це відсутність погіршення у жахливих відносинах з Росією» (URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/tin-kremlja-2515854.html>).

Можна наводити й інші подібні оцінки зі ЗМІ. Але цілком очевидно, що саме від методів і ступеня втручання Росії в український виборчий марафон залежатиме вірогідний діапазон дестабілізації української економіки. Однак українське суспільство в цілому вже адаптувалося до повідомлень про військові дії на Донбасі та військово-політичну напруженість навколо Криму. І за такої інформаційно-психологічної ситуації в Україні для значної дестабілізації поведінки суб'єктів української економіки, насамперед населення та підприємців, потрібні значно більш потужні приводи, ніж ті, що надходять нині у вітчизняний інформаційний простір – щось на кшталт прямої масштабної російської збройної агресії.

Із цього приводу варто згадати, що у 2014–2015 рр. сплески паніки й спекулятивні атаки на українському валютному ринку, які призвели до значної девальвації гривні, були спровоковані гострою фазою військового конфлікту на Донбасі в поєднанні з дуже значним скороченням у цей період вітчизняних золотовалютних резервів і тодішньою невизначеністю з перспективами реструктуризації українського державного боргу. Але вже у відносно спокійніші 2016–2017 рр. спроби спекулятивних атак на гривню були нейтралізовані НБУ, навіть попри націоналізацію ПриватБанку. Досвід економічних криз в Україні свідчить, що поштовхом до них служитиме саме стрімке падіння обмінного курсу гривні до долара США та інших вільноконвертованих валют і пов'язана з цим фінансова паніка.

Для Росії пряма масштабна збройна агресія проти України може стати прийнятною лише в тому випадку, якщо її абсолютно не задовольнятимуть результати президентських і парламентських виборів 2019 р. в Україні. Щоб там не говорили оглядачі різних ЗМІ, подібна війна з Україною неодмінно

приведе до дуже вагомих змін у внутрішньому та міжнародному становищі Росії та відчутних втрат для неї самої. Тому розвиток подібного сценарію можна припустити в кінці 2019 – на початку 2020 р., коли стануть зрозумілими результати виборів до Верховної Ради й перспективи формування складу Кабінету Міністрів України. Це робить більш вірогідною плавну, а не різку зміну траєкторії розвитку української економіки у 2019 р.

Для підтвердження або ж спростування цієї гіпотези розглянемо економічні настрої населення (домогосподарств) та бізнесу в Україні, а також ряд внутрішніх і міжнародних чинників, які певним чином можуть вплинути на розвиток української економіки у 2019 р. і надалі.

Наприклад, як свідчать дані дослідження споживчих настроїв в Україні, яке щомісяця здійснює GfK Ukraine, «у листопаді 2018 р. індекс споживчих настроїв становив 59,8, що на 2,9 п. більше за жовтневий показник. Індекс поточного становища збільшився на 2 п., зупинившись на позначці 58. Складові цього індексу зазнали таких змін: індекс поточного особистого матеріального становища становив 48, що на 1,4 п. вище від жовтневого рівня цього індексу; індекс доцільності великих покупок збільшився на 2,6 п. та встановився на позначці 67,9.

Індекс економічних очікувань у листопаді піднявся на 3,5 п. та склав 61. Динаміка складових цього індексу виглядає так: індекс очікуваних змін особистого матеріального становища збільшився порівняно до минулого місяця на 3,5 п. і становив 58,6; індекс очікуваного розвитку економіки країни протягом найближчого року зріс на 2,2 п. та становив 55,1; індекс очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчих п'яти років також збільшився та становив 69,3, що на 4,9 п. більше за показник жовтня. У листопаді показник індексу очікуваної динаміки безробіття становив 137,5, це більше показника минулого місяця на 1,2 п. Індекс інфляційних очікувань дещо знизився – до 189,1, що на 1,2 п. менше за минулий місяць. Очікування українців щодо курсу гривні впродовж найближчих трьох місяців дещо покращилися: індекс девальваційних очікувань знизився на 2,6 п. – до значення 159,6». Як бачимо, населення України загалом налаштоване на очікування хоча й незначного, але ж поступового покращення свого економічного положення.

Також значний вплив на розвиток національної економіки справляють очікування підприємців. Як засвідчили результати дослідження «Ділові очікування підприємств України», проведеного у III кварталі 2018 р. департаментом статистики та звітності НБУ, «у наступні 12 місяців очікується:

- зростання обсягів виробництва товарів і послуг в Україні: баланс очікувань – 20,7 % (у II кварталі 2018 р. – 22,2 %);
- високий рівень ділової активності – індекс ділових очікувань становить 117,2 % (у II кварталі – 118,3 %). Високі темпи зростання економічної активності зберігаються в основному завдяки поліпшенню

прогнозів щодо загальних обсягів реалізації продукції власного виробництва, а також інвестиційних видатків на машини, обладнання та інвентар;

– нижча інфляція – зростання споживчих цін на 8,9 % (у II кварталі – 9,6 %);

– посилення девальваційних процесів – середнє значення обмінного курсу гривні до долара США – 29,60 (у II кварталі – 28,63 грн/дол. США)».

Респонденти не змінили, порівняно з попереднім опитуванням, своїх очікувань щодо потреби в позикових коштах найближчим часом. Підприємства, які планують брати банківські кредити, традиційно надають перевагу національній валюті. Основними чинниками, що стримують розвиток підприємств, залишаються занадто високі ціни на енергоносії, а також сировину й матеріали. Одночасно відбулося істотне посилення оцінки коливання курсу гривні щодо інших валют.

Як зазначає О. Кузяків, виконавчий директор ГО «Інститут економічних досліджень і політичних консультацій», аналізуючи результати опитування вітчизняних підприємств, останнє з яких у жовтні 2018 р. проводила ця організація, «тенденції, що базуються на короткострокових прогнозах, свідчать про несталість, – тенденція до зростання дуже крихка, якщо так можна сказати про статистичний тренд... Зокрема, з лютого 2015 р. спостерігається тенденція поліпшення оцінки фінансово-економічної ситуації на підприємствах. Хоча, строго кажучи, це зменшення темпів погіршення такої оцінки, однак тенденція, безумовно, позитивна... У довгострокових очікуваннях також оптимістичні прогнози домінують над песимістичними, хоча різниця між ними різко зменшилась у жовтні 2018 р.» (Дзеркало тижня. 2018. № 50. С. 1, 8).

Таким чином, очікування населення й підприємців щодо перспектив економічного розвитку в Україні на 2019 р. можна охарактеризувати як обережно-оптимістичні. Це, у свою чергу, через систему зворотних зв'язків сприятиме зростанню вітчизняної економіки в найближчій перспективі.

Щоправда, у деяких ЗМІ останнім часом зазначався ряд міжнародних подій, які, на думку їхніх оглядачів, можуть вельми негативно позначитися на розвитку української економіки у 2019 р. Так, оглядач сайту «Новое время» І. Яковина заявив, що «головною подією 2019 р. обіцяє стати всесвітня економічна криза. Усі передумови для її початку вже є. По-перше, циклічність: такі кризи трапляються приблизно кожні 10 років – у 1998 і 2008 р. усе валилося». Крім того, він перераховує ще ряд причин для початку такої кризи (URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/novij-rik-prohnoz-na-2019-2515868.html>). Утім, версія початку світової економічної кризи у 2019 р. у ЗМІ, у тому числі в публікаціях американського агентства Bloomberg, поширення не отримала. Та й сама по собі циклічність, притаманна ринковій економіці, не гарантує криз із такою регулярністю, як на це вказує І. Яковина. Для розгортання світової економічної кризи потрібна взаємодія комплексу чинників, яких поки, на щастя, немає.

Зокрема, загроза розгортання економічної війни між США й Китаєм, якщо виходити із заяв їхніх лідерів, ніби істотно послабшала. Загроза негативного впливу Brexit, навіть за жорстким варіантом, поширюватиметься передусім на британську економіку й до того ж буде розтягнута в часі. Нинішні соціально-політичні проблеми в ряді країн ЄС можуть дещо сповільнити темпи зростання європейської економіки, але ж не втягнути в кризу економіку ЄС у цілому. Прогнозоване деякими аналітиками скорочення світового видобутку нафти у 2019 р., судячи з новітньої історії цієї галузі, поки також не є гарантованим. На початку нинішнього року ЗМІ повідомили, що Світовий банк знизив прогноз темпів зростання світової економіки в цілому в 2019 р. з 3 до 2,9 %. Як бачимо, про нову глобальну економічну кризу не йдеться.

Водночас, за оцінками фахівців НБУ, «зовнішньоекономічні ризики для України посилюються через уповільнення зростання економік країн – торгових партнерів, жорсткіші фінансові умови для більшості економік, що розвиваються, а також наслідки торговельних воєн... У 2019 р. ціна на нафту залишиться на досягнутих низьких рівнях. Позитивним наслідком для України може стати зниження вартості газу, динаміка якої з певним лагом корелює з цінами на нафту, та витрат на імпортовані енергоносії в цілому... Ціни на сталь і залізну руду скоротяться внаслідок зростання пропозиції та падіння попиту в Китаї. Ціни на зернові залишатимуться поблизу поточних, відносно невисоких рівнів. Усе це може створити ризики для платіжного балансу України. Загрозливою для України буде також тенденція підвищення відсоткових ставок у світі – з усіма можливими наслідками для країн, що розвиваються». Крім того, починаючи з 2020 р., негативний вплив на економіку України справлятиме скорочення обсягів транзиту російського газу до ЄС через українську газотранспортну систему у зв'язку з введенням у експлуатацію газопроводу «Північний потік-2». Хоча обсяги таких фінансових втрат поки остаточно невідомі.

Загалом, імовірні зміни внутрішніх та зовнішніх соціально-економічних і військово-політичних чинників дають відповідні підстави очікувати на відносно плавні зміни в майбутній динаміці української економіки. Хоча, звичайно, у випадку масштабної російської військової агресії, яка у 2019 р., як зазначалося вище, малоімовірна, треба розробляти принципово новий сценарій розвитку економіки України.

3. Оцінки й прогнози розвитку української економіки у 2019 р.

Наведені вище та інші очікування й застереги фахівців так чи так реалізувалися в прогнозах розвитку української економіки у 2019 р. і на подальшу перспективу, що їх оприлюднювали різні організації, включаючи урядові. Наприклад, Державний бюджет на 2019 рік було розраховано на підставі очікуваного зростання ВВП України в цей період на рівні 3 % та споживчої інфляції – на рівні 7,4 %. І якщо зростання ВВП, згідно з держбюджетом нинішнього року, відповідає минулорічному показнику, то рівень інфляції у 2019 р. прогнозується нижчим за минулорічний.

Середньорічний курс долара США передбачено на рівні 29,4 грн/дол. При цьому в 2019 р. на виплати за державним боргом потрібно буде 417,4 млрд грн (37,5 % від усіх видатків державного бюджету), з них 239,2 млрд грн – за зовнішніми позиками і 178,2 млрд грн – за внутрішніми. Як зазначається в документах НБУ, якщо Україна виконуватиме програму співробітництва з МВФ, то ризик нестачі фінансування істотно знизиться. За оцінками НБУ, борг державного сектору у відсотках до ВВП продовжить скорочуватися й досягне на кінець 2019 р. 62 % (проти 65 % на кінець 2018 р.) за базовим сценарієм. Основні фактори зниження боргового навантаження у 2018–2019 рр. – зростання ВВП і сприятливий вплив реальної відсоткової ставки.

За консенсус-прогнозом Міністерства економічного розвитку й торгівлі, зростання ВВП України у 2019 р. також оцінюється на рівні 3 %. Тим часом деякі ЗМІ звернули увагу на те, що НБУ в кінці жовтня минулого року зберіг прогноз зростання ВВП у 2019 р. на рівні 2,5 % і у 2020 р. – на рівні 2,9 %. За прогнозами НБУ, у 2019 р. темп зростання ВВП знизиться до 2,5 % через жорстку монетарну та фіскальну політику, а також уповільнення зростання економік основних торговельних партнерів України. Причому, за оцінками НБУ, імовірно, що дефіцит поточного рахунку платіжного балансу України у 2019–2020 рр. залишиться близьким до 2,5–3 % ВВП, тож пов'язані із цим ризики будуть помірними. Додаткові фактори ризику для розвитку української економіки у 2019 р. – імовірне погіршення умов торгівлі та входження країни у виборчий період.

Зі свого боку, МВФ наприкінці минулого року погіршив прогноз зростання українського ВВП на 2019 р. до 2,7 з 3,3 %, визначених у попередньому прогнозі, і на 2020 р. – до 3,4 з 4 %. За прогнозом Світового банку, зростання ВВП України у 2019 р. буде на рівні 2,9 %, у 2020 р. – 3,4 %, а у 2021р. – 3,8 %. Таким чином, відповідні органи державної влади й управління та міжнародні фінансові організації очікують на зростання українського ВВП у 2019 р. у межах 2,5–3 %, тобто загалом на рівні, близькому до показника зростання ВВП, закладеного в Державний бюджет на 2019 рік, який ряд експертів, до речі, вважають цілком реалістичним.

До речі, й інші економічні показники України в прогнозі МВФ не надто відрізняються від прогнозів українських владних структур. Зокрема, МВФ прогнозує дефіцит поточного рахунку платіжного балансу України у 2019 р. на рівні 2,9 % ВВП, а у 2020 р. – на рівні 2,2 % ВВП. За оцінками фонду, зовнішні інвестиції в Україну у 2019 р. скоротяться на 100 млн дол. – до 1,6 млрд дол., а в 2020 р. їхній обсяг сягне 1,7 млрд дол. Рівень інфляції знижуватиметься до 9,2 у 2019 р. і до 5,9 % – у 2020 р. Падатиме й рівень безробіття – з 9,2 % у 2018 р. до 8,6 % у 2019 р. і 8 % у 2020 р.

Принагідно треба згадати, що наприкінці 2018 р. «Міжнародне рейтингове агентство Moody's підвищило суверенний рейтинг України в національній та іноземній валютах до Саа1 з Саа2, присвоївши рейтингам “стабільний” прогноз. Рейтинг Саа1 за класифікацією Moody's означає, що

боргові зобов'язання вважаються зобов'язаннями дуже низької якості та схильні до дуже високого кредитного ризику. Згідно з повідомленням, рейтинг підвищено після досягнутих домовленостей МВФ про нову програму кредитування, яка допоможе країні уникнути дефолту, також реформи сприятимуть зниженню корупції». У Moody's також зазначили, що нещодавнє захоплення українських моряків у Азовському морі не матиме істотного впливу на геополітичні ризики України, якщо не відбудеться подальша ескалація.

Таким чином, серед прогнозів розвитку української економіки на 2019 р. і наступні роки переважають консервативно-оптимістичні оцінки, які хоча й передбачають вельми помірне зростання українського ВВП, але й не очікують впливу на Україну потужних воєнно-політичних і економічних шоків.

Водночас, як зазначається в прогнозі вже згадуваного вище Центру ім. О. Разумкова, в Україні «зростання реального ВВП у 2019–2020 рр. буде радше символічним і 0,5–1%... і лише у 2021 р., коли нові інститути влади повноцінно запрацюють, очікується зростання на рівні 3 %. Інфляція у 2019 р. залишиться на рівні 12 %..., насамперед унаслідок продовження адміністрування з житлово-комунальними тарифами й значними популістськими передвиборними виплатами. І лише може зменшитися до 7,4 % у 2021 р. Не вдасться призупинити девальваційні тенденції – середньорічний курс гривні до долара, за нашими експертними оцінками, у 2019 р. становитиме 30,5..., а у 2021 р. сягатиме 33,3. Загалом інфляційна динаміка й курсові зміни будуть наближені одна до одної, що підтримуватиме конкурентоспроможність вітчизняного експорту-імпорту на зовнішніх ринках.

У 2019–2020 рр. помітно зростуть зовнішньоекономічні дефіцити – негативне сальдо рахунку поточних операцій сягне 5,4–6 % ВВП, при тому що в минулому, 2017 р., вказаний дефіцит становив 2,2 % ВВП. Такі дефіцити не зможуть бути покриті припливом прямих інвестицій, щорічний обсяг яких не перевищуватиме рівня 3–4 млрд дол. США. Обмежений доступ до зовнішнього фінансування означає, що зовнішній борг дещо зменшиться, проте при цьому втратиться частина валютних резервів, які до кінця 2020 р. впадуть до 10,5 млрд дол. США, з очікуваних на кінець поточного (2017 р. – Прим. авт.) року 17 млрд дол. США... Вказані та інші важливі показники є досить слабкими для підтримки стійкого зростання, проте країна обійдеться без кризового шоку. Тому ми й вказуємо, що наш прогнозний сценарій носить лише «обмежено песимістичний» характер», – пояснив у ЗМІ логіку цього прогнозу директор економічних програм Центру ім. О. Разумкова В. Юрчишин (URL: https://ukr.lb.ua/economics/2018/11/27/413491_defolt_devalvatsiya_inshi_riziki.html).

Утім, представлений Центром ім. О. Разумкова прогноз розвитку вітчизняної економіки викликає певні зауваження щодо його внутрішньої логіки і, відповідно, вірогідності реалізації. Тим більше що він, як й інші

згадані вище прогнози, не передбачає ймовірності крупномасштабної російської збройної агресії проти України. По-перше, видається, що в прогнозі Центру ім. О. Разумкова перебільшено вплив політично-популістського середовища на сферу державного управління. Як свідчать основні положення Державного бюджету на 2019 рік, влада усвідомлює загрозу надмірних популістських обіцянок і прагне проводити реалістичну економічну політику. Також практичний початок нового етапу співробітництва з МВФ засвідчив наявність доволі непоганих перспектив розв'язання боргових проблем України. Малоімовірно, що будь-яка державна влада припуститься зменшення офіційних валютних резервів України в кінці 2020 р. до 10,5 млрд дол., як це передбачено в прогнозі центру. Якщо ж таке станеться, то й курс долара США в Україні буде значно вищий від передбачених у згадуваному прогнозі Центру ім. О. Разумкова на 2021 р. – 33,3 грн/дол. США, з усіма вкрай негативними економічними й соціально-політичними наслідками для українського суспільства, що з цього випливають. Так само й будь-яка влада в Україні, незалежно від її політичного та ідеологічного забарвлення, навряд чи погодиться на зростання реального ВВП у 2019–2020 рр. на символічні 0,5–1 %, оскільки це загрожуватиме позачерговими парламентськими виборами та зміною правлячої коаліції.

Отже, проведений вище аналіз дає підстави оцінювати загалом як більш реалістичні показники прогнозів розвитку української економіки у 2019 р., представлені Кабінетом Міністрів для обґрунтування Державного бюджету України на 2019 рік, НБУ і МВФ. Тобто нинішній рік вітчизняна економіка може завершити, наприклад, з показником зростання ВВП, що представлений у прогнозі однієї із зазначених організацій, і одночасно показником інфляції близьким до рівня, який визначено в прогнозі іншої. Така ситуація видається вірогідною через близькість ідеології та параметрів означених економічних прогнозів. Що ж стосується прогнозу розвитку української економіки, оприлюдненого Центром ім. О. Разумкова, то його реалізація через зазначені вище причини видається менш вірогідною *(При підготовці цієї роботи була використана інформація таких джерел: Державна служба статистики (<http://www.ukrstat.gov.ua>); Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Офіційний веб-сайт (<http://www.me.gov.ua>); Національний банк України. Офіційне інтернет-представництво (<http://www.bank.gov.ua>); Дзеркало тижня. – 2018. – № 50; Дзеркало тижня ([http:// dt.ua](http://dt.ua)). – 2018. – 17, 21, 22.12; 2019. – 8.01; Корреспондент.biz (URL: <https://ua.korrespondent.net>). – 2018. – 13, 17.12; Левый берег (<http://Lb.ua>). – 2018. – 27.11; 17.12; 2019. – 9.01; Новое время (<http://nv.ua>). – 2018. – 6, 12, 14, 15, 19, 20, 25, 28, 31.12; 2019. – 4, 9.01; Новое время. – 2018. – № 44; Остроф (<http://www.ostro.org>). – 2019. – 7.01; GfK Ukraine (<http://www.gfk.com>). – 2018).*

Основні напрями діяльності НАН України

Інтерв'ю президента Національної академії наук України академіка Б. Патона газеті «Світ»

Від ідеї – до науково-технічних комплексів

– Борисе Євгеновичу, за плечима у Вас славний і складний великий життєвий шлях у науці. Який період з нього був найбільш продуктивний, який згадується як зоряний час? Чим саме згадується? Наскільки він співвідноситься (чи ні) з нинішнім часом?

– Хочеться вірити, що найкращий і найславетніший час для нашої академії наук іще попереду. Але ви запитуєте про минуле, тому скажу відверто: зоряний час і для мене особисто, і для НАН України (яка тоді, звичайно, називалася ще Академією наук УРСР) припав на період від початку 1960-х до кінця 1980-х років. Зрозумійте мене правильно: тут не йдеться про ностальгію за колишніми часами – просто констатую факт. Так от, початок цього періоду ознаменувався тим, що країну нарешті було відновлено з повоєнної руїни, і в промисловості, економіці постала гостра потреба в нових технологіях, які б відповідали науково-технічній революції, котра тоді набирала обертів у всьому світі. Ба більше, виникали цілі нові галузі промисловості – з виготовлення електронних обчислювальних машин, засобів мікро- та радіоелектроніки, ракетних комплексів, військових і цивільних кораблів і ще багато-багато чого. Крім того, як ви знаєте, тривала «холодна війна» між Радянським Союзом і Сполученими Штатами Америки, котра супроводжувалася створенням усе нових і нових видів озброєнь. А це – теж наслідок розроблення і втілення нових технологій.

Держава тоді спрямовувала колосальні суми на розвиток науки (а в 1960–1970-ті роки видатки на науку в СРСР зросли втричі), і це давало неймовірний ефект. Згадайте тільки такі знаменні події, як запуск першого штучного супутника, перший у світі успішний політ людини в космос, створення так само перших у світі атомної станції та атомного криголаму, а також атомної і першої у світі водневої бомби. До науково-дослідних робіт дуже широко залучалися й українські вчені. У багатьох питаннях ми отримували максимальну свободу творчості, якою тільки залишалося розумно скористатися.

Коли у 1962 р. мене вперше було обрано президентом нашої академії, ми з новою командою взяли курс на сприяння так званим цілеспрямованим фундаментальним дослідженням, у підсумку виконання яких розраховували отримати практично корисний результат, причому бажано наймасштабніший. Для цього ми налагодили тісну співпрацю з підприємствами провідних галузей економіки, колегами-науковцями з інших республік і, безперечно, з

органами влади – галузевими міністерствами. В нашій академії дуже пильно вивчалися основні тенденції світового науково-технічного прогресу. І саме з огляду на них ми намагались організувати власні дослідження.

Додам, що в роки, про які я веду мову, структура академії поповнилася чималою кількістю нових наукових установ, а на базі кількох наших інститутів було створено науково-технічні комплекси. Ці останні стали організаціями, які, крім науково-дослідної установи, містили також власне конструкторське бюро та дослідне виробництво, дослідний завод. У такий спосіб за досить короткий час вдалось успішно випробувати й відпрацювати повний цикл створення корисного наукового результату – від ідеї до її практичної реалізації. На моє глибоке переконання, час підтвердив слушність цієї ідеї, і вона досі не втратила актуальності. Бо для будь-якого підприємця вигідніше й простіше мати справу не так із креативною ідеєю, яку ще належить довести до логічного кінця, а з конкретним результатом, «плоттю», матеріалізацією наукового «духу», якщо можна так висловитися. Це значно прискорило впровадження інновацій, налагодження серійного виробництва наукоємного продукту і, таким чином, пожвавило національну економіку.

Наступним етапом мало стати повсюдне створення міжгалузевих науково-технічних комплексів, але, на превеликий жаль, нам до кінця так і не вдалося подолати радянську практику тривалого переходу від наукових досліджень до їх промислового використання, що обумовлювалася численними бюрократичними бар'єрами. Але не без певної гордості зазначу, що ідея організації МНТК була повною мірою апробована й реалізована лише на базі української академії наук. Попри все, це був надзвичайно цінний досвід, яким не можна нехтувати. Впевнений, що він іще стане нам у пригоді. Оскільки нинішній стан української економіки яскраво свідчить про те, що їй бракує нових ідей, які спроможна дати наука. Тільки наука здатна реанімувати і модернізувати нашу економіку і допомогти країні вийти на високий рівень добробуту та якості життя громадян. Ось за що варто боротись і для чого варто працювати не покладаючи рук.

Бойове хрещення

– А який період був найскладніший у житті, на межі сил і можливостей? Що найважливіше думати й робити в такий час? Наскільки цей період часу відповідає (чи ні) нинішньому?

– Таких періодів було кілька. І, до речі, один із них, як не прикро це визнавати, триває зараз. А перше найважче випробування і для нашої академії наук, і для мене як її співробітника припало, безумовно, на воєнне лихоліття. Тепер навіть згадувати про це страшно, а тоді було ніколи жаліти себе – треба було щодня багато, по 10–12 год, працювати, без вихідних і свят. Наприкінці 1941 р. Інститут електрозварювання, який очолював мій батько академік Є. Патон, евакуювали і розмістили на базі підприємства «Уралвагонзавод», що в Нижньому Тагілі на Уралі. Батько потім розповідав, що керівництво цього заводу досить обережно ставилося до новоприбулих науковців, тому справою честі для нас стало довести свою професійність і

корисність. Є. Патон вирішив скерувати зусилля інститутського колективу на розв'язання головної проблеми – впровадження швидкісного методу зварювання під флюсом для потреб оборонної промисловості. Для цього необхідно було створити новий універсальний зварювальний апарат, що ми з колегами і зробили. Для створення та вдосконалення нового методу зварювання довелося попотіти. Це був особистий виклик і для мене, багато чого треба було вчитися з нуля, а згодом – і навчати цього колег.

Починати щось нове – завжди трохи боязко, але, як кажуть, очі бояться, а руки роблять. Проте результат, безперечно, був того вартий – нам вдалося зварювати броню, по-перше, без тріщин, а по-друге, з подвоєною продуктивністю. Крім того, заощаджувалася велика кількість електроенергії, а трудомісткість виготовлення корпусу танка зменшилася вп'ятеро, і співробітників, які зварювали вручну, було перекинуто на інші ділянки роботи – з їхнім завданням цілком справлялися апарати автоматичного зварювання. І вже на початку 1942 р., усього через два місяці після прибуття нашого інституту на завод, було успішно зварено першу одиницю найкращої бойової машини Другої світової війни – танка Т-34. У ці страшні роки я навчився від батька практичного погляду на роботу: він постійно вимагав, щоб ми, співробітники інституту, дивлячись на танк, бачили, від яких небезпек на полі бою броня повинна буде захищати його і його екіпаж. Зварні шви перестали бути для нас просто абстрактними лініями, кресленнями на папері. Ми чітко усвідомлювали, що від нашої роботи, без перебільшення, залежатимуть життя і подальші долі багатьох людей, наших співвітчизників і захисників.

Не можу не сказати, що аж до кінця війни подібної технології зварювання танкової броні в німців так і не з'явилося. А американці створили її тільки у 1944 р. Німці виробляли багато танків, але продукція їх насправді була дуже вразливою. Ми спеціально досліджували зразки ворожої техніки: шви на ній зварювалися вручну і недостатньо якісно.

Досвід нашого інституту швидко поширився по всьому Радянському Союзу – наших фахівців запрошували на інші підприємства оборонної галузі, щоб і там налагодити виробництво броньованої військової техніки. Не припинялися роботи і на «Уралвагонзаводі» – з його цехів вийшли тисячі танків. Як потім підрахував батько, ми зварили швів завдовжки в 4 тис. км. Якщо їх викласти в одну лінію – це й буде відстань від Уралу до Києва.

Про побутовий дискомфорт не кажу – здається, це зрозуміло само по собі. Але тоді ми мало звертали на це увагу. Не дай Боже хоч раз пережити щось подібне, однак, з іншого боку, тепер усвідомлюю, що для мене це було велике бойове хрещення і загартування сили волі, яке потім дуже знадобилося в житті.

Уроки на майбутнє

– Другий досить складний і напружений етап наша академія наук переживала разом з усією країною, коли сталась аварія на Чорнобильській АЕС. Про можливість такої масштабної техногенної катастрофи наші вчені

попереджали (на жаль, безуспішно, як та міфічна Кассандра) ще тоді, коли будівництво нових потужностей у верхів'ях української частини Дніпра було тільки в планах. Ми не раз зверталися до керівництва країни і на початку 1980-х років, наводили висновки геологів, згідно з якими станція розташовується просто в районі розвитку зон розлому у фундаменті Українського кристалічного щита, перекритих осадовими породами, які мають високу проникність і містять водоносні горизонти Дніпровського артезіанського басейну.

У цих висновках ішлося також про те, що в разі витікання рідких відходів Чорнобильської АЕС з її сховища в долині р. Прип'ять могла виникнути загроза для життя та здоров'я споживачів води на берегах Київського водосховища і Дніпра нижче греблі, зокрема й для киян. Причому особливо наголошувалося, що наслідки цієї загрози матимуть тривалий і практично незворотний характер. Але висновки найкращих експертів, напевно, видалися владним колам не надто переконливими. І ця страшна трагедія має стати для всіх нас уроком на майбутнє.

Зараз до українських учених часто звертаються з-за кордону, зокрема з Японії, де наші знання про такі катастрофи і, головне, наш досвід ліквідації їхніх наслідків, яка триває досі, цінуються на вагу золота. Але здобувався цей досвід надзвичайно дорогою ціною. Діяти ми намагалися оперативно, злагоджено і, головне, без паніки. Вперше ініціативна група наших фізиків зібралася для обговорення ситуації та пошуку шляхів розв'язання проблеми в Інституті ядерних досліджень наступного ж дня після аварії, 27 квітня 1986 р. За їхньою пропозицією та за підтримки столичної адміністрації досить швидко було розгорнуто цілодобові дозиметричні пости для контролю рівня забруднення об'єктів, зокрема транспортних засобів і продуктів харчування. Вживалися заходи для очищення питної води в міському водогоні. Трохи згодом, 3 червня, було створено Оперативну комісію Президії з боротьби із наслідками аварії, яку очолив тодішній віце-президент нашої академії академік В. Трефілов. До її складу увійшли найбільш висококваліфіковані фахівці з різних галузей – фізики, хіміки, біологи, фізіологи, кібернетики, гідрологи, енергетики, інші вчені, інженери й техніки. Уже тоді було зрозуміло, що аварія серйозна, ліквідація її наслідків розтягнеться в часі – наша академія наук зобов'язана до неї долучитися.

Тільки влітку 1986 р. у Чорнобильській зоні працювало понад півтисячі наших співробітників, а десятки тисяч у стислі терміни вирішували проблеми, поставлені аварією, у стінах своїх лабораторій. Усього в роботах з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи взяли участь більш як 2 тис. співробітників із 42 українських академічних наукових установ. Штаб нашої академії діяв у Чорнобилі аж до 1994 р. Ми працювали в тісному контакті з урядом і, за визнанням тодішніх керівників країни, виконали роль його мозкового центру. Це був наш святий обов'язок. І, думаю, ми гідно з ним упоралися. Хоча, не припиняю повторювати: лихові легше запобігти, ніж потім з ним боротися. Це завжди треба пам'ятати.

Мені прикро про це говорити, але для НАН України зараз знову настали дуже скрутні часи. Проте пов'язані вони не з тим або не тільки з тим, що порівняно невеликими силами доводиться вирішувати актуальні для країни проблеми, яких безліч, а з тим, що в країні відсутнє розуміння важливості науки. Через це – і всі нинішні її негаразди. Академія, можливо, як ніхто інший, розуміє, що Україна опинилась у вкрай складній ситуації і, фактично, бореться за виживання і своє майбутнє, свій добробут, мир. Але досягнення цих цілей не зможе статися, якщо вона втратить свій інтелектуальний потенціал. Бо наука – це справді мозок спільноти. Саме на її обґрунтованих висновках і порадах мають базуватися економічні та суспільні перетворення. Науку можна також порівняти з дороговказом. Хіба ви ризикнете поїхати, не знаючи дороги і не маючи мапи чи навігатора? То чому ж багато хто з українських горе-державців переконаний, що дійти до кінцевої мети нашого спільного шляху можна без того, хто намалює дорожню карту і вкаже на ній найоптимальніші варіанти руху? Сумно дивитися на руйнацію того, що десятиліттями створювали кілька поколінь наших блискучих попередників. Але як затятий оптиміст я вірю, що й українське суспільство, і наші керманічі отямляться і, поки ще не пізно, гідно науку шануватимуть. Інакше вже невдовзі ми перетворимося на виключно сировинний придаток, даруйте на слові, бананову республіку. Погодьтеся, що для космічної держави, якою Україна поки що залишається, це буде велика ганьба.

Реально все, на що є воля

– Борисе Євгеновичу, якою Ви бачите Національну академію наук України на межі століть? Що має змінитися в найближчі 5–10 років, щоб українська наука стала провідною силою на шляху до процвітання країни? Наскільки це реально?

– Реально все, якщо на те є воля і докладається максимум зусиль для досягнення бажаного результату. Ефективні зміни в науці, зокрема в Національній академії наук (але, підкреслюю, не руйнація), мають супроводжуватися значним зростанням фінансування досліджень. Сучасна наука – досить дороге задоволення, і якщо ми справді хочемо розвивати її і до того ж отримувати результати світового рівня, то повинні вкладати в це кошти, зусилля, час.

Масштабні перетворення ніколи не є миттєвими, але якщо почати вже сьогодні (а добрі починання є, їх тільки потрібно підтримати, зміцнити), то за кілька десятиліть побачимо втішені плоди цієї роботи. На нинішньому етапі головне – зберегти вже наявний потенціал, аби було що розвивати надалі. Причому починати треба з елементарних речей – таких як збільшення заробітної плати науковцям, бо сьогодні вона далеко не дотягує до середнього рівня ані по країні, ані по промисловості. Та самої лише зарплати недостатньо – ученому для роботи потрібні відповідні умови, певне матеріально-технічне забезпечення. Опалювані взимку лабораторії, оснащені новітнім науковим обладнанням, з потрібними реактивами й іншими витратними матеріалами. Можливість їздити за кордон на конференції,

стажування, для обміну досвідом тощо. І, звичайно, не можу обійти увагою те, про що ми вже говорили. Це налагодження тісних зв'язків з підприємцями для широкого практичного впровадження наукових результатів.

Ми і нині співпрацюємо з бізнесом досить активно, але зважаючи на кількість і спектр наших досягнень цього все ще замало. І, мушу сказати, не з нашої вини. Академія постійно подає пропозиції органам державної влади, у яких наголошує, що негайно потрібно створювати умови, сприятливі для інноваційного бізнесу, який у першу чергу зацікавлений у наших розробках і технологіях. В умовах економічної кризи, податкового тиску й бюрократизованості регулювання підприємницької діяльності бізнес не впевнений у завтрашньому дні, тому змушений обирати для виробництва продукт, який швидко окупиться. І це, на жаль, не наукоємна продукція.

Вітчизняна наукова спільнота покладає великі надії на те, що невдовзі повноцінно запрацює Національний фонд досліджень України. На його діяльність уже закладено кошти в державному бюджеті. Кошти ці невеликі, але дуже важливо, що вони все-таки є. Важливо, що вчені матимуть змогу отримувати додаткові гроші – грантові, які, як планується, розподілятимуться прозоро, на основі ретельного й об'єктивного оцінювання поданих запитів на фінансування.

Ну, і, звичайно, не треба забувати, що майбутнє науки визначить молодь, яка у неї сьогодні прийде. Або не прийде, якщо не бачитиме там для себе перспектив.

Дорогим і важливим для нас є кожен співробітник, і я хочу подякувати всім, хто залишається в академії та з академією в цей непростий час. Ми неодмінно мусимо вистояти, бо наука – той національний скарб, який ми повинні передати своїм нащадкам. Це – те, що ніколи не знеціниться і завжди у цьому світі буде затребуваним.

«Чуття єдиної родини»

– Що для Вас команда інституту (насправді величезного науково-виробничого комплексу Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України) і колектив академії? Чи відчувається – і як саме – «чуття єдиної родини», як висловився колись П. Тичина?

– Як я вже говорив, на початку 1942 р. я прийшов працювати в Інститут електрозварювання. Це була своєрідна ініціація, тест на міцність, який допомагав зрозуміти, чого ти вартий і чи можеш ти бути корисним колективу, науці, своїй Батьківщині. Я став тоді 38 співробітником інституту. У воєнні роки нас було мало, але ми брали якістю, а не кількістю. Працювали на совість, тому й мали хороший результат. Цього вимагав від нас наш керівник, мій батько. І, як показав час, вимагав справедливо. Якщо кожен на своєму місці буде чесно виконувати свою роботу – Україна процвітатиме. Можу сказати, що в нашій академії люди працюють саме так. Інакше як пояснити, що вітчизняна наука досі жива попри те, що хронічно, уже третє десятиліття, страждає від недофінансування? Безперечно, наш головний ресурс, наша опора – це люди, фахівці високого класу, які не уявляють свого

життя без улюбленої справи і багато чим жертвують заради можливості нею займатися. Саме на них і тримається і Національна академія наук, і вся наша країна. Для мене робота в академії завжди була чимось значно більшим, ніж просто робота. Це – спосіб життя, це саме життя. І дуже багато людей, з якими мені пощастило всі ці роки спілкуватися і разом працювати, думають про неї так само. Ви запитали мене віршем – з вашого дозволу, віршем і відповім. Наші вчені, як ті майстри з поезії Л. Костенко – вони, як атланти, «держать небо на плечах, тому і є висота» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 27.12).

20 грудня 2018 р. у Київському університеті права (КУП) НАН України традиційно відбулася X Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми правової системи України», участь у якій взяли провідні вчені, аспіранти та студенти закладів вищої освіти України, представники Національної академії внутрішніх справ України, Науково-виробничої компанії «Група Альфа+Омега» та ін.

Почесними гостями конференції стали директор Інституту всесвітньої історії НАН України член-кореспондент НАН України А. Кудряченко, директор Міжнародної спілки «Інститут національної політики» Ю. Шуліпа, зарубіжні партнери університету.

Конференція ювілейна, проте за 10 років її проблематика й нині не втратила своєї актуальності. Правова система як цілісна, структурно впорядкована, за допомогою джерел права й інших юридичних засобів, стійка взаємодія суб'єктів національного права забезпечує досягнення належного правопорядку – необхідної умови функціонування та розвитку українського суспільства. Глобальне прискорення ритму життя потребує від сучасної держави встановлення чітких параметрів і меж її діяльності – особливо щодо забезпечення прав людини в умовах реформування законодавства. Цілісна правова система, що розглядається в єдності всіх її компонентів, становить уже не механічну суму складових, а нову важливу соціально-політичну, ідеологічну, юридичну якість, не властиву окремим її частинам. Саме через правову систему, її елементи відбувається зв'язок позитивного права з державою, її органами, усією політичною структурою конкретного суспільства. Незважаючи на те, що категорія «правова система» досліджується вченими різних наукових шкіл, представниками різних держав, науковий інтерес до розроблення цієї проблеми постійно зростає. Саме тому необхідним є дослідження проблем, причин і цілеспрямованості розвитку національної правової системи.

На адресу організаторів та учасників міжнародної науково-практичної конференції надійшли вітання від президента Національної академії наук України академіка Б. Патона та директора Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України академіка Ю. Шемшученка.

Робота X Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми правової системи України» здійснювалася у формі пленарного й секційних засідань, які відбулися на високому науково-теоретичному рівні.

У наукових доповідях порушувалися актуальні питання традицій і сучасного стану правових систем, їхніх окремих інституційних елементів (проректор з наукової роботи КУП НАН України доктор юридичних наук Н. Кудерська); було розглянуто концепцію історії українського права в контексті еволюції правової системи (професор кафедри загальнотеоретичних правових і соціально-гуманітарних дисциплін КУП НАН України кандидат історичних наук В. Іванов); аналізувалися поняття трансферу технологій (доцент кафедри державно-правових та галузевих правових дисциплін КУП НАН України, проректор з адміністративної, правової та виховної роботи кандидат юридичних наук Н. Загрішева); поняття, ознаки та функції торговельних марок у контексті розвитку законодавства про їхню правову охорону (завідувач кафедри цивільно- та кримінально-правових дисциплін КУП НАН України кандидат юридичних наук О. Рассомахіна); вказувалася необхідність повернення до будапештського формату (директор Міжнародної спілки «Інститут національної політики» Ю. Шуліпа); аналізувалося застереження Мартенса та його роль у міжнародному гуманітарному праві (доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ кандидат юридичних наук М. Акімов); розкривалася теоретико-методологічна сутність проблеми імплементації поняття «приватна детективно-розшукова діяльність» як науково-правової категорії в законодавство України (доцент кафедри міжнародного права і порівняльного правознавства КУП НАН України кандидат юридичних наук А. Кузьменко); розглядалася кібербезпека як предмет наукового дослідження (професор кафедри галузевих правових наук КУП НАН України кандидат юридичних наук П. Біленчук); обговорювалося право на покарання у вигляді позбавлення волі й обмеження волі (професор кафедри цивільно- та кримінально-правових дисциплін КУП НАН України кандидат юридичних наук В. Рудник) тощо.

Актуальними були виступи аспірантів Т. Бордюг («Окремі питання примусового виконання обов'язку в натурі у сфері захисту прав неповнолітніх»), В. Дудіна («Диференціація правового регулювання трудових відносин у постсоціалістичних країнах ЄС»), Т. Картукової («Співробітництво України з Європейським Союзом у рамках “Східного партнерства”»), а також студентів В. Вовк («Стратегія фінансового контролю у контексті сучасних проблем правової системи України: аудиторська служба, державна фіскальна служба, аудиторська діяльність та Міністерство фінансів України») й А. Ковальнової («Порівняння змін та доповнень в аудиторській діяльності України»); науковий керівник – доцент кафедри державно-правових та галузевих правових дисциплін КУП НАН України кандидат юридичних наук Н. Ісаєва (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 27.12).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Про те, як створюється прогноз погоди і який прогрес відбувається останнім часом у галузі метеорології, журналістам інтернет-видання «Вікенд у Києві» розповіли завідувач відділу фізики атмосфери Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС України та НАН України (УкрГМІ) кандидат географічних наук В. Шниг, завідувач лабораторії супутникових досліджень УкрГМІ кандидат географічних наук О. Кривобок і старший науковий співробітник цієї ж лабораторії кандидат географічних наук О. Кривошеїн.

«Залежно від потреб користувачів прогноз дається на різний термін і з різною деталізацією, – говорить учений. – Наприклад, для сільського господарства одна помилка в межах п'яти градусів не стане визначальною – це ніяк не зашкодить рослинам, а от для малої авіації може бути критичною. Короткострокові прогнози дають із завчасністю від 12 до 72 год, вони мають високу точність. Середньострокові прогнози даються на сім діб, вони найзручніші для більшості користувачів. Синоптики не можуть прогнозувати з хорошою точністю на багато днів наперед. В Україні, як і в більшості країн світу, найкраща точність – це на найближчі три доби, достатньо хороша – на п'ять діб. Потім точність зменшується, такий прогноз можна вважати лише орієнтовним. Атмосфера дуже мінлива, тому синоптики не тільки створюють нові прогнози, а ще й постійно роблять уточнення наявних. Є ще довгострокові прогнози, їх синоптики дають на термін від 30 днів до трьох місяців (в Україні до двох місяців). Цей прогноз вказує лише на те, буде погода в межах норми чи відхилиться від неї. Норма – це середня температура (або інша величина, наприклад, кількість атмосферних опадів) для місяця, розрахована за період 1961–1990 рр.»

Знання з яких наук потрібні метеорологу для роботи? Якими особливостями характеризуються різні групи методів прогнозування погоди? Яку роль у метеорології відіграє суб'єктивний чинник і чи відбувається автоматизація процесу створення прогнозу? Якими новітніми технологіями користуються для своїх професійних потреб учені УкрГМІ? Що таке аерологічне зондування і в чому полягає його обмеження? Чи можливо передбачити утворення грозових осередків і, навіть більше, місце удару блискавки? Які засоби та навіщо використовуються для штучного пришвидшення випадіння опадів? Про все це та багато іншого дізнавайтесь за посиланням: <http://project.weekend.today/ukrhmi?fbclid=IwAR1bkJxxj5LufR84k2SgieOPK7WansEloNIDKBqh9A7exPz44OYnQmNwwVE> (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 27.12).

27 листопада 2018 р. виповнилося 155 років від дня народження О. Кобилянської. Про життя і літературну творчість цієї незвичайної

для українського культурного ландшафту письменниці й жінки в ефірі програми «Громадська хвиля» радіостанції «Громадське радіо» розповіла автор праці «Fetina melancholica. Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської», завідувач відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України член-кореспондент НАН України Т. Гундорова.

«О. Кобилянська – це насамперед предтеча нової, сучасної жінки, незалежної, вільної, емансипованої, яка не боїться переступати табу і бере на себе головні ролі. Її життя складалося не особливо щасливо, та вона принаймні змогла знайти себе, реалізуватись у творчості. Загалом, це цікава людина і цікава письменниця. Вона була трохи “іншою” в нашій літературі, її часто називали чужинкою.

Чому? Як ми знаємо, О. Кобилянська народилася на Буковині – тій частині, яка входить до складу сучасної Румунії. І. Франко колись сказав, що якщо Львів і Галичина в цілому перебували під впливом Польщі й Австрії та, відповідно, наслідували в епоху fin de siècle їхні літератури, просякнуті духом занепаду, декадансу, то “зелена Буковина” зберегла свою первісну відкритість до романтичних віянь і культурний ідеалізм. Власне, О. Кобилянська народилася і все своє життя провела на Буковині, у цій “інакшій”, багатокультурній околиці Європи. У Чернівцях зараз працює її музей, раджу його відвідати. Він лишився старомодним, але в ньому живе дух Кобилянської. Це перше.

Другий дуже важливий момент – символічний простір письменниці. У листах і щоденниках О. Кобилянська зізнавалася, що має “свої”, приватно-інтимні, скажемо так, місця в Карпатах, куди часто втікала. Вона була ніцшеанкою (хоча у 1920-х роках вона кілька разів переписувала свою біографію і заперечувала прихильність до ідей Ніцше, але в цьому їй не можна йняти віри), а у Ніцше в “Так говорив Заратустра” гори й доли виступають символами піднесеного й буденного, аристократичного і людського, ідеального та матеріального світів відповідно. Так от, “стихією” О. Кобилянської були вершини, гори, все те, що віддалене від “натовпу”, від “маси”. Тож і у своєму житті вона культивувала свою інакшість.

Третє. Як донька з роду українця та спольщеної німкені, вона щонайменше наполовину належала до німецької культури, вільно спілкувалася німецькою, писала свої твори німецькою мовою і публікувалася в німецькомовних журналах. Причому могла б навіть зажити собі слави в німецькому письменстві як літераторка, яка пише “для жінок”. І О. Кобилянській це пропонували. На неї звернув увагу такий собі В. Бельше, котрий був видавцем і відомий як послідовник Ч. Дарвіна, цікавився, зокрема, темами жіночої емансипації, сексуальності тощо. Але Кобилянську не влаштовувало те, що їй пропонувалося обмежити себе темами так званої жіночої белетристики з вузьким набором тем – любов, сім’я, діти».

Відповідаючи на запитання ведучих про те, чи можна називати О. Кобилянську «патріархом української літератури», Т. Гундорова зауважує, що ця письменниця помітно вирізнялася на тлі тогочасного українського культурного ландшафту. «До неї ставилися з певної підозрою, насамперед тому, що вона була, по-перше, жінкою, по-друге, певною мірою чужинкою (майже іноземкою), що виховувалася на іншій культурі, по-третє, тому що писала на теми, не прийняті на той час в українському письменстві, як, наприклад, про жіночу сексуальність, про внутрішній світ жінки, про самореалізацію жінки. До того жодна жінка-письменниця не дозволяла собі говорити публічно про такі речі в українській літературі. Це було табуйовано. Як я говорила, писати Кобилянська почала німецькою. Українську вона вивчала, і їй часто дорікали тим, що її українська мова є знімеченою. Дехто навіть висловлював підозру, що замість неї пише хтось інший. В музеї О. Кобилянської в Чернівцях зберігається зошит, до якого вона занотувувала німецькі слова, здається, з німецькомовної лектури, та їхній український переклад. Тобто українську мову вона вчила зі словником.

Насправді звідси у її письмі є певна екзотика – оця її “чужинність” відчувається і в характерах, і в стилістиці, у побудові речень, у способі висловлювання. Крім того, від німецької культури Кобилянська успадкувала замилювання натурфілософськими мотивами – питаннями про те, що таке “природа”, “дух”, “культура”, зокрема “жіноча культура”. Вона була відкритою до ідеалізму, і це було частиною не лише її світовідчуття, але й частиною її побуту, щоденного життя та спілкування.

Досить цікавим є питання так званої материнської мови в житті і творчості О. Кобилянської. Що таке “материнська мова” – є вона вродженою чи вибраною? Родина письменниці була багатомовною. Її мати походила зі спольщеного німецького роду і задля чоловіка вивчила українську мову. Тому майже рідними мовами для Ольги були німецька, польська – з материнського роду, українська – з боку батька. Кобилянська стала українкою за вибором, але тривалий час паралельно продовжувала писати німецькою.

Проте я не думаю, що вона постійно відчувала себе чужинкою в житті і творчості. В українській літературі їй на це вказували, але на Буковині з її багатокультурним і поліетнічним середовищем існування паралельно в кількох мовах було для письменників звичним. Дуже важливу роль у житті Кобилянської відіграла її родина (батьки, брати, сестра), центром, осердям якої була мати (“святою Анною” називала її Леся Українка, з якою О. Кобилянська певний час дуже тісно приятелювала). Традиції сімейного виховання в цій родині складали, скажімо, написання привітань у формі віршів для батьків та один для одного, а також ведення щоденників (до речі, німецькою мовою), куди записувалися щоденні враження, думки про прочитані книжки і т. п. Це те, що я називаю “сімейною популярною літературою”, тобто, звичайно, це не висока література, але досить цікава і своєрідна, сімейна, щоденна форма її побутування, не ремесло, а різновид

родинного спілкування, елемент інтелігентної сімейної культури. У цьому Ольга почувалася рівною своїм сестрам і братам, хоча, на відміну від братів, не мала можливості здобувати освіту.

Згодом, коли настали важкі часи, родина Кобилянських, аби вижити, мусила здавати кімнати в оренду студентам. Ольга сама готувала їжу і прибирала для квартиронаймачів. Обставини життя виховали її сильною. Та й для того щоб наважитися писати, потрібна була сміливість. У щоденнику вона зазначала, що спершу писала потайки навіть від своїх рідних, ховала рукописи. Їй здавалося, що література – настільки “високе” заняття, яке можуть дозволити собі лише чоловіки, а не вона, “несамостійна, залежна, слабка дівчина”. Але її дуже тягнуло до письма, і в цьому ще в юнацькі роки вона знайшла підтримку. Знайомство і дружба з дівчатами – О. Устиянович, С. Окуневською, А. Кохановською – доньками тодішньої української інтелігенції (у першу чергу духовної) – сприяло наверненню її до українства й української мови. Пізніше в цьому її дуже підтримували і Н. Кобринська, і Леся Українка. Тому “українство” Кобилянської – значною мірою фемінного походження.

Яскраво характеризує її постать щоденник (писаний німецькою мовою). Вона вела його з 20 до 28 років, занотовувала туди події, враження, почуття. Навіть якісь дрібниці – наприклад, у що була вбрана, у кого була закохана, хто виявив їй знаки уваги, що думала й уявляла з того чи іншого приводу. Там дуже багато відвертих висловлювань, сексуальних зокрема, багато психології. Навіть себе називала “психологічною загадкою”, адресуючись до уявного (чи лише уявного?) читача свого щоденника. Можу сказати, що цей щоденник не гірший за щоденник М. Башкирцевої, який приніс своїй авторці світову славу. Між іншим, для української літератури, тим більше у ХІХ ст., відвертість, з якою пише молода Кобилянська, – величезна рідкість. До того ж це написано жінкою. Великий інтерес із погляду відвертості становлять також щоденники В. Винниченка, але вони з’явилися пізніше. Узагалі, питання про становлення повноцінного психосексуального літературного дискурсу є так само важливим, як і питання про урбанізм, націоналізм, модернізм у нашій культурі».

За словами Т. Гундорової, у радянському літературознавстві творчість О. Кобилянської розглядалася спрощено і в руслі державної ідеології: у контексті виявлення мотивів «класової боротьби». «У Кобилянської є досить другорядне чи третьорядне оповідання “Банк рустикальний”. Критика звертала увагу передусім на соціальну тему – в ньому йдеться про селянина (“мужика”), у якого землю і господарство відбирає банк через обман багатія-єврея. Повість “Царівна”, хоч і аналізувалася з точки зору жіночої емансипації, проте лише поверхово. Роман “Земля” розглядали винятково в аспекті “власницького конфлікту”, акцентуючи передусім на тому, що саме через право власності на землю стається братовбивство. А між тим О. Кобилянська – далеко не настільки проста письменниця, у свої тексти вона вкладала складні психологічні та філософські ідеї. Скажімо, “Земля” –

це роман також і про “владу” землі над людиною, і про конфлікт “грунту” та “культури”. Адже йдеться про те, як земля “не відпускає” людину від себе і мститься, немов міфічна мати, а також про те, як особа розриває пуповину, що прив’язує її до землі, і виходить у сферу культури, урбанізму, цивілізації. Визначальною тут є ідея неминучості модернізації, урбанізації, адже в кінці роману прибраний батько (як виховник) вирішує, що син повинен залишити село і поїхати до міста на навчання, щоб стати “людиною культури” (а не “людиною землі”, тобто не “людиною інстинкту”, не “природною людиною”). Це тема про смисли раціоналізму, культури, цивілізації, індивідуалізму, яку розробляє вся тодішня західна література, – від Ібсена до Гауптмана. Інша важлива тема цього роману – неоднозначність материнської любові, яка зовсім не є ідеалістичною, навпаки, поєднана з ненавистю. Мати головних героїв – двох братів – знає, що один її син убив іншого, і ця страшна колізія знання/незнання (чи втечі від знання) становить собою ще одну потужну психологічну колізію у творі. Я вже не говорю про гендерні інверсії в романі, про етнічні конфлікти тощо.

Загалом, О. Кобилянська, як ніхто інший в українській літературі, порушила складну тему материнства, зокрема не лише безмежної материнської любові, а й захланності та материнства як власності, що є однією з тем Ніцше. Наприклад, героїня одного з її оповідань стає жорстоким тираном для своїх дітей, руйнує їхнє життя – не відпускає від себе доньку, чинить опір синові. Загалом Кобилянська підживила ідею біологічного материнства (як основної ролі жінки) і наголошувала на ролі матері як виховательки, у такий спосіб реагуючи на дарвінізм, популярний у її часи в німецькій літературі. Усе це надзвичайно цікаві моменти. Зрештою, у своїй книжці “*Femina melancholica. Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*” (2002) я про всі ці речі говорю досить детально.

На повість “У неділю рано зілля копала...” в радянські часи звертали уваги тільки як на романтичну казку, хоча насправді її сюжет – своєрідний варіант міфу про зустріч із “чужим”, “Іншим”. Чужинцями одні для одних тут виступають селяни і роми. У певний момент шляхи двох родів з різних “світів”, цілком відмінних за традиціями та способом життя, перетинаються. Авторку цікавить, чи можливі між ними спілкування й порозуміння. Виявляється, ні. Стається драма, шляхи розходяться, кожен залишається на своїх позиціях».

Як підкреслює Т. Гундорова, оскільки О. Кобилянська була феміністкою, героїнями її художніх творів часто ставали вільні жінки, або ж жінки третього стану (не селянки) – неодружені, розумні, інтелігентні, які прагнули себе реалізувати, але не мали для цього необхідної підтримки (якою зазвичай виступав чоловік). Відповідно, тим середовищем, де могла себе реалізувати така «нова жінка», було саме жіноче товариство. «Кобилянська продемонструвала суть жіночої дружби. Цій темі присвячено “Царівну”, *Valse mélancolique*, “Людину”, героїні яких намагаються вирости над собою, вповні реалізуватися, досягти свого зеніту (або, як писала О. Кобилянська,

“свого полудневого”). Кобилянська і сама була такою емансипованою, вільною, сміливою жінкою доби *fin de siècle*, яка не боїться чоловіка й може, наприклад, першою йому освідчитися, що на той час сприймалося як скандал у міщанському середовищі. У житті вона вчиняла так само, як її героїні вчиняють у її творах. На жаль, Кобилянська не мала можливості бути частиною богеми, де складаються та культивуються нові типи стосунків, однак потенційно вона могла стати кимось, подібним до Лу Саломе-Андреас – подруги Ніцше, Фрейда, Рільке», – говорить Т. Гундорова.

Тема, яка заслуговує на окрему увагу, – взаємини О. Кобилянської з Лесею Українкою. «Існування цієї дружби – свого роду платонічної, сестринської любові між ними – було унікальним фактом, – вважає Т. Гундорова. – Ці жінки знайшли розраду й допомогу одна в одній у дуже важкі моменти свого життя. Леся Українка написала О. Кобилянській, що хоче познайомитися з нею, коли прочитала оповідання “Некультурна”, головна героїня якого – гуцулка, емансипована “за інстинктом”, а не за ідеєю. Леся Українка відчула в цій героїні свободу, що ігнорує силу та владу, жінку, яка хоче бути сама собою, яка живе за власними правилами у світі, що сама собі підкорила. Гуцулка має господарство, курить люльку, вільно мандрує, має майже чоловічу силу і не підкоряється жодному чоловікові, який хоче її поневолити. Такий характер був нечуваний на той час у нашій літературі на тлі тихих, покірних, страждених сільських Марусь і Оксан.

І згодом Леся Українка й справді приїхала до О. Кобилянської. Між ними встановився довірливий діалог двох неординарних творчих жінок, які пробивали собі шлях у житті, стверджувались і вже встигли пережити особисті драми: Леся Українка – із С. Мержинським, О. Кобилянська – з О. Маковеєм. Вони відкрили для себе, що можуть багато дати одна одній. Цікаво, що саме в листах до Кобилянської Леся Українка чи не найвідкритіше висловлювалася щодо багатьох своїх творчих планів, наприклад характеру своєї “Кассандри”. Вона писала подрузі: “Про щось я можу поговорити тільки з тобою”. Мені здається, що і Кассандру, і свою Мавку Леся Українка писала, пригадуючи або маючи на увазі (можливо, мимоволі) саме О. Кобилянську та свою платонічну дружбу-любов із нею. Зокрема, у репліках Мавки й листах до Кобилянської є однакові значущі фрази. Власне, сама постать Мавки – уособлення ідеальної комунікації (як особистісної, так і конкретно жіночої) та ідеального мистецтва, фемінну природу якого Леся збагнула у дружбі з Кобилянською. І в “Лісовій пісні”, і в “Кассандрі” порушується також проблема довіри соціуму до того, про що і як саме говорить жінка. Кассандрі, скажімо, не вірять передусім як жінці, бо жінці традиційно було заборонено право публічно говорити, було “не дано пророкувати”, як зауважує Леся Українка.

Є ще один досить цікавий момент, про який варто згадати в контексті дружби з Лесею Українкою. Це вже епізод з пізніших часів, коли шляхи двох жінок-письменниць розійшлися. О. Кобилянська, очевидно, ділилася з подругою ідеєю повісті “Через кладку”, яку дуже довго замислювала. У ній

вона хотіла розповісти дещо особисте, що називала “білою мрією”. Думаю, що йшлося про особисту історію Кобилянської, зокрема її закоханість у Маковея. Після того як повість було написано, Леся Українка написала, що їй трохи інакше уявлялася, як могла розвинути ця “біла мрія”. І в словах, і в житті в них був свій шифр і свої секрети. За ними стояла ціла історія, яку не варто вульгаризувати, однак ігнорувати також не можна. Жіноча дружба в літературі та її культурне значення, криза маскулітності і постання “фемінної культури” як соціокультурного й естетичного феномена – надзвичайно цікаві сторінки становлення повноцінної модерної української спільноти, які мене цікавлять насамперед у зв’язку з постаттю Кобилянської.

Шляхи Лесі Українки й О. Кобилянської потім розійшлися, але в певний момент їхні взаємини стали прикладом пошуку та віднайдення ідеальної комунікації, ідеального співрозмовника».

Аудіозапис радіопередачі доступний за посиланням: https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/olga-kobylyanska-yak-zhinka-tretogo-stanu-nezamizhnya-rozumna-inteligentna?fbclid=IwAR1yvVxHAXwaEflE-nc45mGIWUe_KVaE_CV1Zn1vSXfw_43Eq6FHeB3tpYw (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 26.12).

13 грудня 2018 р. в інформаційному агентстві «Укрінформ» відбулася презентація портальної версії «Великої української енциклопедії» («ВУЕ») – «е-ВУЕ».

Організатором заходу виступила Державна наукова установа (ДНУ) «Енциклопедичне видавництво».

«Інформаційний прорив “Великої української енциклопедії” в інтернет-простір на практиці означає насичення українським контентом світового інформаційного простору. Це, насправді, великий гуманітарний проект, від успіху якого значною мірою залежатиме те, наскільки Україна й українська нація в її інтелектуальному вимірі сприйматимуться світовою чи європейською спільнотою», – зазначив на презентації перший заступник голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України Б. Червак.

Учасники презентації ознайомилися на великому екрані зі структурою порталу, методикою пошуку інформації, дизайном і архітектурою та відзначили доступність і легкість у роботі з ним.

Голова редколегії «ВУЕ», академік-секретар Відділення фізики та астрономії НАН України академік В. Локтєв зазначив, що за деякими технологічними позиціями «Велика українська енциклопедія» матиме перевагу щодо інших енциклопедій.

Від друкованої версії «ВУЕ», перший том якої вийшов два роки тому, електронний портал відрізняється тим, що статті на ньому подано в більшому форматі, вони мають аудіоверсії, а це дає доступ до енциклопедії користувачам з порушенням зору. До того ж статті супроводжуються

додатковими відео- й аудіоматеріалами, вони насичені більшою кількістю ілюстрацій – світлинами, картами, схемами, графіками, діаграмами, малюнками тощо.

«Електронна версія “ВУЕ” є універсальною науково-популярною мультимедійною енциклопедією, – підкреслила директор ДНУ “Енциклопедичне видавництво” А. Киридон. – Над її створенням працював весь колектив енциклопедичного видавництва, а відтворити всі технічні завдання порталу допомогли фахівці Інституту програмних систем НАН України. Особливість цього електронного порталу – авторизація статей, об’єктивність викладу, перевіреність фактів».

Головна сторінка «ВУЕ»: <https://vue.gov.ua>.

Сторінка ДНУ «Енциклопедичне видавництво» у Facebook: <https://www.facebook.com/ev.vue.gov.ua>.

Промо-відео портальної версії «Великої української енциклопедії» можна переглянути за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=OkW0klGvAWg> (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 29.12).

З кожним роком погода в Україні стає більш мінливою й поступово відходять у минуле класичні чотири пори року. Про це в інтерв’ю інтернет-виданню «Сьогодні» розповіла завідувача відділом синоптичної метеорології Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС України та НАН України кандидат географічних наук В. Балабух.

Як зазначила вчена, уже мало кого дивують дощі взимку, прохолода в липні та спека у вересні. Так відбувається тому, що Україна розташована в помірних широтах (44–49 градусів північної широти) і на території країни переважають антициклональні процеси. Погоду формують області високого тиску, а найбільш інтенсивними такі процеси стають у теплий період року, особливо на південному сході України. «Як наслідок, спостерігається суха і спекотна погода, але в холодні періоди для антициклонної погоди характерні потужні морози через інтенсивне охолодження повітря при безхмарній погоді і довгих ночах. У холодний період посилюються і циклони. Їх підвищена активність, яка призводить до різких змін погоди, найбільш характерна для зими, першої половини весни і кінця осені. Упродовж двох останніх десятиліть відзначається тенденція до більш частоті повторюваності антициклонної погоди, особливо в теплий період. При цьому антициклони стали більш потужними, а їхня швидкість переміщення зменшилася, тому періоди зі спекотною і посушливою погодою стали набагато тривалішими», – говорить В. Балабух.

Також, за її словами, дані кліматичних моделей показують, що зміни клімату, що відзначаються в Україні, посилюватимуться й надалі, а кількість екстремальних явищ зросте.

Учена-кліматолог В. Балабух стверджує, що Україна розташована в одному з регіонів планети, де спостерігаються найбільш помітні зміни клімату: «Останні три десятиліття, за даними МГЕЗК (Міжурядової групи експертів зі зміни клімату), можливо, найтепліші в Північній півкулі за 1400 років. Причина – діяльність людини. Якщо взяти конкретно Україну, то в нас темпи підвищення середньої за рік температури повітря майже втричі перевищують зростання приземної глобальної температури. Температура повітря на всій території країни стабільно зростає впродовж року, але найбільше взимку і влітку. Як наслідок, на 20 і більше днів подовжився період вегетації рослин. Літо стало більш довгим і спекотним, зима – коротшою і теплішою. Оподи взимку вже випадають переважно у вигляді мокрого снігу і дощу, тому ожеледь і налипання снігу стали більш частими й небезпечними. Оподів не побільшало, але вони тепер значно інтенсивніші, а бездощові періоди нині триваліші, ніж десятиліття тому. Відзначена небезпечна тенденція повторюваності посух, навіть на Поліссі, де ще нещодавно був надлишок вологи».

В. Балабух зазначає, що зміна циркуляції атмосфери призводить до збільшення інтенсивності і повторюваності екстремальних явищ природи – сильних гроз, злив, смерчів, снігопадів. Це показує і моделювання кліматичних процесів з урахуванням того, що, якщо в попередні роки повітряні маси в середніх широтах, де є і Україна, переміщалися переважно із заходу на схід, то тепер дедалі частіше повітря з тропіків потрапляє за Полярне коло, а з Арктики – у субтропіки. Через що випадає сніг навіть у Сахарі й тануть льодовики в арктичному басейні (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 11.01*).

Корпоративне співробітництво

У листопаді 2018 р. Київська торгово-промислова палата спільно з Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації (УкрІНТЕІ) організували й провели захід, що отримав назву «Бізнес-контакт біржі для промислових, наукових та науково-дослідних установ України». Подія надала унікальну можливість доступу потенційних інвесторів до вітчизняних науково-технічних розробок і подальшого їх впровадження у бізнес-проектах. Для участі було запрошено близько 50 промислових підприємств, наукових установ і стартапів, а також банків, венчурних та інвестиційних компаній.

З 150 проектів кваліфікованою комісією було вибрано лише 15 найбільш перспективних, які могли зацікавити українських і зарубіжних інвесторів. Серед кращих робіт своє місце зайняли й розробки наукових установ НАН України.

«Біосенсори на поверхневому плазмонному резонансі» – наукова розробка Інституту фізики напівпровідників ім. В. Є. Лашкарьова НАН Ук-

раїни. Сфера їх застосування дуже широка: це й експрес-діагностика людини, і ветеринарія, екологічний моніторинг, машинобудівні підприємства.

Ще одна розробка цього інституту – «Технологія нанесення тонкоплівкових тефлонових покриттів». Захисні шари тефлону «товщиною» в нанометри наносять на тканини, електричні інструменти, електронні плати. Вони не бояться води, не піддаються корозії, працюють в агресивних середовищах: у морській воді, нафті, бензині, кислотах.

Якість продуктів – справді одна з провідних тем на цій зустрічі. «Визначення якості рідких харчових продуктів (вин та соків) за допомогою електромагнітних хвиль у НВЧ-діапазоні» представила доктор фізико-математичних наук З. Єременко з Інституту радіофізики та електроніки ім. О. Я. Усикова НАН України. Експрес-вимірвач харків'ян здивував своєю точністю і простотою у використанні.

З того ж таки інституту інженер-дослідник О. Узленков продемонстрував багаточастотний комплекс дистанційного виявлення забруднень морської поверхні в прибережній зоні. Малі розливи розтікаються на великі площі, але їх часто не помічають локатори. З новою технологією проблему можна своєчасно помітити і втрутитися в ситуацію.

Як моніторити ефективність споживання електроенергії, знаходити місця та причини енергетичних втрат? Над цією проблемою працювали учені Інституту проблем моделювання в енергетиці ім. Г. Є. Пухова НАН України. Нині отримано патент на спосіб і пристрій контролю втрат енергії. Розробка перебуває на етапі дослідження та випробувань дослідного зразка.

Фантастичним було представництво Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України. Спочатку біохіміки показали лікувально-профілактичний препарат «Відеїн D3-E білковий комплекс». Дослідження підтвердили надзвичайну важливість вітаміну Д для організму, не тільки дитячого, а й дорослого: через його нестачу виникають ортопедичні деформації, ревматоїдний артрит, навіть цукровий діабет. «Відеїн» значно перевершує зарубіжні зразки. Біохіміки мають лабораторну технологію отримання субстанції та готової форми препарату, нормативну документацію. Справа – за випуском.

«Комплекс апарату “Гелікотестер” для неінвазивної експрес-діагностики хелікобактеріозу шлунка та харчової добавки “Хелікобакт.НЕТ” для його послаблення» – ще одна розробка інституту. Адже 70–80 % дорослого населення України та до третини дітей у віці до 14 років інфіковані мікроорганізмом *helicobacter pylori*. Гелікотестер дає змогу без ковтання зонду робити експрес-діагностику, обстеження, а комплексна дієтична добавка допомагає підтримати здоров'я пацієнтів.

«Гемостатичний комбінований засіб для зупинки масивних кровотеч, у тому числі за гемофілії» добре знаний в Україні, і зокрема на Сході України, де наші воїни захищають країну від російської агресії. Він діє ефективніше, ніж світові аналоги Celox і QuikClot. Препарат об'єднує потужний гемостатичний потенціал активатора зсідання крові та сорбційні властивості

високоактивованих вуглецевих матеріалів медичного призначення. Це спільна розробка Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України та колег з Інституту експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. В. Кавецького НАН України й Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України.

Протипухлинний наноккомпозит «Фероплат», який представив Інститут експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. В. Кавецького НАН України у співдружності з Інститутом хімії поверхні ім. О. О. Чуйка НАН України, призначено для доставки лікувального препарату безпосередньо до пухлини, через що зростає ефективність хіміотерапії та долається медикаментозна нечутливість (резистентність) пухлини. Фероплат захищений патентами України, завершено доклінічні випробування, підготовлено документи для початку клінічних досліджень.

Рання діагностика загрози тромбоутворення – ще одна розробка Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України. Ідеться про інноваційний метод визначення загрози через кількісну оцінку в плазмі крові основних маркерів тромбоутворення – розчинного фібрину та D-димеру. Створені в ПрАТ НВК «Діапроф-Мед» дослідні зразки пройшли апробацію в провідних клініках України, одержано державну реєстрацію розроблених тест-систем.

Детальніше про результати першої зустрічі творців наукових розробок і ймовірних інвесторів у рамках бізнес-контакту, організованого Київською торгово-промисловою палатою спільно з Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації, читайте у статті журналістки О. Дячук «Як зняти з полиць “дрімаючі” розробки?» (Джерело: газета «Світ», № 45–46 (1033–1034), грудень 2018 р.) (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 9.01).

Діяльність науково-дослідних установ

Національну академію наук України було засновано в листопаді 1918 р. у Києві. Її першим президентом став видатний учений зі світовим ім'ям В. Вернадський. НАН України є вищою науковою самоврядною організацією України, яка організує та здійснює фундаментальні й прикладні наукові дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук. В академії функціонують три секції (фізико-технічних і математичних наук; хімічних і біологічних наук; суспільних і гуманітарних наук), що об'єднують 14 відділень наук: математики; інформатики; механіки; фізики та астрономії; наук про Землю; фізико-технічних проблем матеріалознавства; фізико-технічних проблем енергетики; ядерної фізики та енергетики; хімії; біохімії, фізіології і молекулярної біології; загальної біології; економіки; історії, філософії та права; літератури, мови та мистецтвознавства.

Про роботу Відділення біохімії, фізіології і молекулярної біології НАН України у зв'язку зі 100-літтям Національної академії наук України розповідає його академік-секретар академік С. Комісаренко.

Відео можна переглянути за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=wWDO-TATxF4> (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 26.12).

21 грудня 2018 р. відбулася ювілейна сесія загальних зборів Відділення механіки НАН України, присвячена 100-річчю від дня заснування Інституту механіки ім. С. П. Тимошенка НАН України.

Ювілейна сесія відбувалася в малому залі Великого конференц-залу НАН України (Київ, вул. Володимирська, 55).

На зборах були присутні: віце-президент Національної академії наук України академік НАН України А. Загородній, віце-президент Національної академії наук України академік В. Кошечко, головний учений секретар Національної академії наук України академік В. Богданов, академіки-секретарі відділень, представники ДП «КБ «Південне»», члени Відділення механіки НАН України, керівництво та співробітники Інституту механіки ім. С. П. Тимошенка НАН України, представники наукових установ НАН України.

Головуючий на зборах академік-секретар Відділення механіки НАН України академік А. Булат відкрив засідання, виступив із привітанням та короткою інформацією про Інститут механіки ім. С. П. Тимошенка НАН України.

Зокрема, було зазначено, що інститут, створений у 1918 р. ученим зі світовим ім'ям академіком С. Тимошенком, зробив значний внесок у розвиток української та світової науки, започаткував нові наукові напрями, сприяв становленню України як держави з міцним науково-технічним потенціалом, доклав чимало зусиль для розвитку її обороноздатності.

Усі роки свого існування інститут активно займався фундаментальними проблемами природничих і технічних наук, підготовкою наукових кадрів вищої кваліфікації, досяг значних успіхів у вирішенні актуальних завдань різних галузей промисловості країни. Результати, отримані науковцями Інституту механіки ім. С. П. Тимошенка НАН України, знайшли визнання світової наукової спільноти.

Співробітниками інституту підготовлено багатотомні колективні монографії фундаментального характеру, які не мають аналогів у світовій науковій літературі з механіки.

Отримані результати знайшли застосування в багатьох наукових установах і на підприємствах нашої держави, серед яких: Конструкторське бюро «Південне», Державне підприємство «Антонов».

Наукові досягнення співробітників інституту відзначено трьома Державними преміями СРСР, 13 Державними преміями України, Золотою

медаллю ім. В. І. Вернадського НАН України, 26 іменними преміями НАН України, преміями для молодих учених НАН України, почесними званнями, іншими державними й іноземними нагородами.

Сьогодні інститут продовжує активно працювати, розвиваючи фундаментальні дослідження в галузі механіки, підтримує тісні зв'язки з промисловими підприємствами, зміцнюючи науково-технічний потенціал нашої держави.

З нагоди ювілею Інституту механіки ім. С. П. Тимошенка НАН України надійшли привітання від Голови Верховної Ради України А. Парубія, президента Національної академії наук України академіка Б. Патона, керівників установ НАН України.

Вице-президент НАН України академік А. Загородній вручив нагороди від Верховної Ради України та Національної академії наук України.

Заступник генерального конструктора ДП «КБ «Південне»» з наукової і навчальної роботи О. Кашанов вручив нагороди від КБ «Південне».

З доповідями та привітаннями виступили: заступник головного конструктора з наукової та навчальної роботи Державного підприємства «Конструкторське бюро «Південне» ім. М. К. Янгеля» О. Кашанов, заступник головного конструктора КБ «Південне» із системного проектування ракет і ракетних комплексів начальник розрахунково-теоретичного комплексу з проектування й розрахунків у частині балістики, аеродинаміки, тепломасообміну, міцності В. Сіренко, академік-секретар Відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства НАН України академік Л. Лобанов, академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України академік В. Локтев, директор Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України академік Р. Кушнір, директор Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України академік В. Харченко, заступник директора Інституту гідромеханіки НАН України член-кореспондент НАН України Г. Воропаєв, завідувач відділу Інституту технічної механіки НАН України член-кореспондент НАН України В. Гудрамович, директор механіко-машинобудівного факультету Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського» член-кореспондент НАН України М. Бобир, заступник директора Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України член-кореспондент НАН України О. Хіміч.

З доповідями про історію інституту виступили: директор Інституту механіки ім. С. П. Тимошенка НАН України академік О. Гузь, головний учений секретар НАН України академік В. Богданов (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2018. – 27.12).*

Кадрова політика НАН України

27 грудня 2018 р. Кабінет Міністрів України затвердив склад наукової ради Національного фонду досліджень України, до якої увійшли 30 науковців, серед них – 16 учених Національної академії наук України.

Нагадаємо, основним завданням Національного фонду досліджень України, створеного урядом 4 липня 2018 р., буде грантова підтримка фундаментальних і прикладних наукових досліджень, а також науково-технічних (експериментальних) розробок шляхом надання індивідуальних, колективних та інституційних грантів.

Органи управління фонду: наглядова рада (Науковий комітет Національної ради з питань розвитку науки і технологій); наукова рада; голова фонду (його обирає із свого складу наукова рада); дирекція.

Завданням наукової ради буде обрання голови фонду та формування дирекції, зокрема розроблення порядку обрання, призначення та звільнення виконавчого директора, його заступників, керівників структурних підрозділів дирекції, а також проведення конкурсу щодо обрання виконавчого директора. Після повноцінного старту роботи фонду його наукова рада відповідатиме за формування умов конкурсів, визначення тематичних напрямів, координацію та контроль проведення експертизи і відбору проектів.

До складу наукової ради Національного фонду досліджень України увійшли 30 науковців: 16 з них призначено на два роки, інші 14 – на чотири роки. Серед 30 членів ради – 16 учених Національної академії наук України:

– завідувач відділу економіки і політики аграрних перетворень Інституту економіки та прогнозування НАН України член-кореспондент НАН України О. Бородіна (термін повноважень – чотири роки);

– завідувач відділу загальної та молекулярної патофізіології Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України доктор медичних наук В. Досенко (на чотири роки);

– завідувач відділу окислювальних гетерогенно-каталітичних процесів Інституту сорбції та проблем ендоекології НАН України член-кореспондент НАН України В. Зажигалов (на чотири роки);

– завідувач відділу рослинних харчових продуктів та біофортифікації Інституту харчової біотехнології та геноміки НАН України доктор біологічних наук С. Ісаєнков (на два роки);

– старший науковий співробітник відділу соціальної антропології Інституту народознавства НАН України доктор історичних наук О. Кісь (на чотири роки);

– завідувач відділу пористих речовин і матеріалів Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського НАН України доктор хімічних наук С. Колотілов (на два роки);

– завідувач лабораторії ліхенології та бріології Інституту ботаніки ім. М. Холодного НАН України доктор біологічних наук С. Кондратюк (на чотири роки);

– провідний науковий співробітник відділу енергомасообміну в геосистемах Наукового центру аерокосмічних досліджень Землі Інституту геологічних наук НАН України доктор технічних наук Ю. Костюченко (на чотири роки);

– завідувач відділу нелінійного аналізу Інституту математики НАН України доктор фізико-математичних наук А. Кочубей (на два роки);

– завідувач відділу фізичної хімії дисперсних мінералів Інституту біоколоїдної хімії ім. Ф. Д. Овчаренка НАН України доктор фізико-математичних наук М. Лебовка (на два роки);

– завідувач відділу мікроконтактної спектроскопії Фізико-технічного інституту низьких температур ім. Б. І. Веркіна НАН України доктор фізико-математичних наук Ю. Найдюк (на два роки);

– в. о. завідувача лабораторії мікро- і нанооптики Інституту радіофізики та електроніки ім. О. Я. Усикова НАН України доктор фізико-математичних наук О. Носич (на чотири роки);

– завідувач відділу технологій високих тисків, функціональних керамічних композитів та дисперсних надтвердих матеріалів Інституту надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля НАН України член-кореспондент НАН України Т. Пріхна (на чотири роки);

– головний науковий співробітник відділу молекулярної імунології Інституту біохімії ім. О. Палладіна НАН України академік М. Скок (на два роки);

– завідувач лабораторії біомолекулярної електроніки Інституту молекулярної біології і генетики НАН України академік О. Солдаткін (на чотири роки);

– завідувач відділу когерентної та квантової оптики Інституту фізики НАН України академік Л. Яценко (на чотири роки).

Додаткова інформація на сайті Міністерства освіти і науки України: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-sklad-naukovoyi-radi-nacionalnogo-fondu-doslidzhen-yakij-z-2019-roku-nadavatime-granti-ukrayinskim-vchenim-rishennya-kmu> (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>) – 2018. – 28.12*).

Здобутки української археології

Виставку «Археологічний портрет стародавнього Києва: життя рибалки, фальшивомонетника, митника...» відкрито в Державному історико-архітектурному заповіднику (ДІАЗ) «Стародавній Київ» на Андріївському узвозі. Про це під час прес-конференції в інформаційному

агентстві «Укрінформ» розповів директор Інституту археології НАН України член-кореспондент НАН України В. Чабай.

Виставку присвячено пам'яті відомого археолога Г. Івакіна, і вона є презентацією його доробку та доробку Архітектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України, яка працювала під його керівництвом.

«Заповідник “Стародавній Київ” охоплює велику територію, на якій ведеться активна забудова. І без археологічних досліджень ми би втратили дуже багато артефактів і величезну кількість інформації про стародавній Київ. Необхідність таких робіт підкреслюється цією виставкою. Не менш важливо, що ця виставка сформована на честь видатного археолога, дослідника Києва Г. Івакіна. Його наполеглива праця як на Подолі, так і у Верхньому місті привела до дуже високого рівня досліджень, які були опубліковані в численних роботах», – зазначив В. Чабай.

Організатори виставки – департамент охорони культурної спадщини Київської міської державної адміністрації, Київський науково-методичний центр з охорони, реставрації та використання пам'яток історії, культури і заповідних територій, ДІАЗ «Стародавній Київ» та Інститут археології НАН України.

Завідувач відділу археології Києва Інституту археології НАН України, начальник Архітектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України В. Івакін наголосив на тому, що виставка є сучасною, вона максимально наближена до відвідувача: «Виставка – унікальна, зокрема, тому, що вона створена відомим експозиціонером В. Павловою у сучасних музейних традиціях Європи. Тут застосовані сучасні інтерактивні технології подання археологічного матеріалу, QR-коди, які дають змогу подивитися відеомоделі артефактів, наприклад, через Інтернет. Сама структура виставки розроблена за спеціальними підрозділами, які за допомогою малюнків, реконструкцій дають можливість уявити життя середньовічного киянина і краще пізнати нюанси його побуту».

На виставці представлено матеріали трьох київських розкопів, які відбулися в історичній частині міста: по вул. Десятинній, 9 (на подвір'ї Посольства Великої Британії в Україні) дослідили поховання рубежу X–XI ст.; на території парку «Володимирська гірка» виявили зразки давньоруського церковного начиння; по вул. Кирилівській, 37 (Поділ) зафіксували п'ять давніх культурних горизонтів, найдавніший із яких сформувався близько 1400 років тому.

«Найдавніший культурний шар представлений житлом з піччю, яке датується пізнім етапом празької культури (VI–VII ст.), – з цього й починається виставка. І крізь віки вона доходить до XVII–XVIII ст., тобто до пізнього Середньовіччя. І тут представлено матеріал давньоруської доби, коли зароджувалася державність на наших теренах», – розповів В. Івакін.

На думку науковця, сучасна археологія – це комплексна наука, яка включає дуже багато суміжних дисциплін. І саме комплексний підхід до

археологічних об'єктів дає максимально повну картину побуту давньої людини.

Як зазначила співробітниця Київського науково-методичного центру з охорони, реставрації та використання пам'яток історії, культури і заповідних територій О. Співак, виставка за матеріалами розкопок Архітектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України у 2016–2018 рр. під керівництвом Г. Івакіна – це, «скоріше, порятункова експедиція, бо у разі забудови Києва, яка розвивається дуже активно, пошукові роботи надзвичайно важливі, вони дають можливість врятувати побут киян – і тут представлено побут майже 40 поколінь киян».

За її словами, матеріалів значно більше, але в експозиції представлено лише найцікавіші експонати. Зокрема, у трьох вітринах є комплексна знахідка, яку археологи охрестили «фальшивомонетником». Це унікальні речі, серед яких заготовки для монет, рештки відкарбованих монет.

Виставка триватиме до кінця січня, можливо, і першу половину лютого. А на другу половину 2019 р. заплановано відкриття другої виставки, яка буде присвячена ремеслам Подолу (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 9.01*).

Наука і влада

Нещодавно на сторінках газети «Україна молода» (№ 001 за 4.01.2019 р.) вийшла стаття «Один розум добре, а ціла Академія – краще: як науковці допомагають Києву».

У публікації зазначається, що Національна академія наук України постійно приділяє велику увагу співробітництву з київською владою, пропонуючи розробки своїх учених для розв'язання проблем життєдіяльності міста.

Активна й плідна співпраця НАН України та Київської міської державної адміністрації розпочалася ще в 1998 р., коли між ними було підписано договір про співробітництво, а в 2017 р. прийнято його нову редакцію.

Реалізація цього договору, а також програми співробітництва дала відчутні результати у розв'язанні проблем міського транспорту, удосконалення й збереження зеленого господарства, енергозбереження, охорони здоров'я киян і в інших сферах. Зокрема, розроблено ряд прогресивних технологій відновлення зношених деталей об'єктів громадського транспорту й запроваджено ефективні технології ремонту рухомого складу громадського транспорту міста, що продовжує його експлуатацію та приносить чималу економію.

Наприклад, нові технології наплавлення зношених поверхонь бандажів коліс трамваїв, а також механізованого наплавлення порошковим дротом

хомутів автозчепу вагонів метрополітену не лише відновлюють їх, а й дають змогу використовувати у два-три рази довше.

Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України розробив пересувний мобільний комплекс для стикового зварювання стержнєвої арматури залізобетону безпосередньо на будівельному майданчику. Цей апарат використали, зокрема, при монтажі верхнього ярусу глядацьких трибун Національного спортивного комплексу «Олімпійський», і досі він широко застосовується при будівництві промислових та житлових споруд, мостів, віадуків тощо.

Також запроваджено нову технологію зварювання в умовах монтажу металоконструкцій транспортних розв'язок на Московській площі та Дарницькому мосту з Дніпровською набережною.

Фахівці інституту здійснювали постійний нагляд при зварюванні секцій арки Подільського мосту через Дніпро, а також розробили технологію зварювання секцій арки вагою до 700 т, технологію зварювання балок естакад правобережних заїздів на Подільській мостовий перехід, виконали науково-технічний супровід їх виготовлення й монтажу.

Активно використовувалися в інтересах міста й напрацювання установ НАН України при виконанні Державної цільової програми з розробки і запровадження енергозберігаючих світлодіодних джерел та освітлювальних систем на їхній основі.

Такі пристрої, змонтовані на станціях Київського метрополітену, дорогах і об'єктах ЖКГ міста, продемонстрували можливість значної економії електроенергії при термінах окупності від 9 до 30 місяців. Зокрема, Інститутом проблем математичних машин та систем НАН України створено світлодіодну систему освітлення вагонів метрополітену, яка забезпечила зменшення споживання електроенергії в чотири рази при збільшенні освітленості вагонів в 1,5 рази.

Переобладнання всіх вагонів дасть щорічну економію понад 500 тис. грн. Також розширюється застосування в будівельній сфері міста розробленої цим інститутом системи управління інженерним обладнанням будівель. Економія електроенергії від її запровадження становить від 15 до 30 %.

Велику допомогу надають учені НАН України і в дослідженні такої гострої проблеми, як зсувні процеси в межах Києва. Загальна площа зсувних зон, за їхньою оцінкою, становить близько 400 га, куди входить понад 130 зсувонебезпечних ділянок, які на сьогодні підтримують 33 км підірних стінок. Активізація цих процесів спровокована масовою забудовою в міській зсувонебезпечній зоні.

Науковці Центру аерокосмічних досліджень Землі Інституту геологічних наук НАН України запропонували безперервний моніторинг таких зон, зокрема, з використанням матеріалів космічних зйомок для визначення розвитку зсувних процесів у межах міста. Високоточний детальний аерокосмічний моніторинг дасть змогу фіксувати з високою

повторюваністю в часі й частково передбачати розвиток гравітаційних процесів, що можуть активізувати зсуви.

Підсумком проведених робіт стала розроблена вченими геоінформаційна система зсувонебезпечних територій Києва. Рекомендовано також заходи для запобігання загроз подальшого розвитку зсувних процесів і їх послаблення внаслідок природоохоронних заходів.

Інститут археології НАН України здійснює постійний археологічний моніторинг будівельних робіт в історичних зонах Києва, зокрема останнім часом на Поштовій площі з метою врятування археологічних пам'яток, бере участь у розробленні музейно-туристичних маршрутів Києвом.

Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України виконав дослідження за темою: «Комплексний аналіз та прогноз демографічного розвитку Києва до 2026 року». Результати цієї праці використано для розроблення Генерального плану розвитку Києва та його приміської зони до 2025 року.

Національним ботанічним садом ім. М. М. Гришка НАН України проведено дослідження «Рекреаційні території та озеленення Києва» як складову розроблення зазначеного Генерального плану. Проведено комплексне обстеження зелених насаджень, оцінено їхній стан і дано рекомендації з його поліпшення, а також розроблено Концепцію розвитку рекреаційних територій та озеленення Києва.

Учені Інституту проблем реєстрації інформації НАН України разом з фахівцями Київської міської клінічної офтальмологічної лікарні «Центр мікрохірургії ока» та Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика розробили технологію та організували серійне виробництво оптичних елементів з мікропризмовою структурою, які ефективно застосовуються офтальмологічними клініками Києва. Ця робота відзначена премією Кабінету Міністрів України.

На жаль, як зауважує автор статті, чимало корисних розробок учених академії досі так і не знайшли свого застосування через брак коштів з бюджету міста.

Скажімо, Інститут біоорганічної хімії та нафтохімії ім. В. П. Кухаря НАН України виготовив і успішно випробував у виробничих умовах дослідну установку зневоднення осадів стічних вод Бортницької станції аерації. Її застосування дало б змогу зменшити кількість осадів та витрати на їх перекачування, а відтак і навантаження мулових полів станції, щоб запобігти можливій техногенній катастрофі. Однак цей проект залишився незатребуваним через відсутність фінансування.

Як і запропоноване вченими Інституту технічної теплофізики НАН України дослідження теплоізоляційних властивостей зовнішніх огорожувальних конструкцій будинків, що нині актуально для розв'язання проблеми енергозбереження, адже понад 65 % житла в столиці зведено в 1946–1981 рр. і має погану теплоізоляцію. Таке обстеження дає змогу

виявити місця найбільших втрат тепла й усунути його витoki, проте воно ще не набуло поширення в столиці без належного фінансування містом.

З текстом статті можна ознайомитися за посиланням: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3404/188/129298> (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2019. – 9.01).

До уваги держслужбовця

Л. Мацкевич, завсектору НБУВ;

П. Штих, мол. наук. співроб. НБУВ;

А. Шумілова, мол. наук. співроб. НБУВ

Надбання української національної культури як складова світової культури (Реферативний огляд довідкових видань Відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ)

Людина – маленька часточка Всесвіту, а національна культура – складова світової культури. Вивчення культури різних народів – важливий, суто науковий історичний аспект, невід’ємна частина життя з природним прагненням відкрити для себе незвідані краї, звичаї та традиції країн і народів, пам’ятники історії та культури. І, як сказав доктор політичних наук, професор М. Головатий: «Однак завжди потрібно пам’ятати: попри те, що всі нації живуть під одним небом, вони ходять по різній землі. І наш менталітет ще з часів “Слова о полку Ігоревім”, Івана Федорова і друкарні Печерської лаври передбачає спадковий, хоча, можливо, дещо й старомодний потяг до друкованого слова. Попри збільшення обсягу інформації, темпів і засобів її поширення друковане слово (за змістом, психологічним забарвленням, естетикою) навряд чи втратить привабливість, навіть в епоху інформаційних технологій найвищого рівня, інформаційних суспільств загалом»¹.

Вивчаючи різні культури, люди повинні усвідомити глобальне значення миру, навчитися жити в злагоді один з одним, незалежно від національної приналежності. Безцінними джерелами пізнання, які нас долучають до культурно-історичних цінностей і духовних реліквій, є бібліотеки, музеї. Це – справжні культурні скарбниці України, що стверджують сучасне, пов’язують нас із минулим. Це наше послання в майбутнє.

Україна внаслідок геополітичного положення на карті Євразії, регіонально належачи до різних природно-географічних обширів (перехрестя Заходу й Сходу), опинилася у сфері впливу одразу трьох великих культурно-історичних центрів. Наша країна стала точкою безпосереднього дотику західноєвропейського, балканського та азійського світів. Українська народність формувалася на основі об’єднання різних східнослов’янських

¹ Сухомозський М. М., Аврамчук Н. П. Україна у світі: енцикл. довід. Київ : МАУП, 2006. С. 6.

племен і їхньої інтеграції з прийшлими народами. Для українського менталітету характерні сумовиті та елегійні настрої, що іноді несподівано поєднуються із своєрідним гумором і дошкульною іронією. Поміж українців завжди цінувалися стриманість, зваженість, реалістичний погляд на життя. Три століття Україна існувала в умовах польської та литовської державності, зберігала традиційну східновізантійську обрядовість, релігійну культуру, національну ідентичність українського народу. Звичаї, традиції, обряди, які супроводжують людей упродовж життя, об'єднують їх в один народ – націю. Взаємини, світовідчуття впливають на культуру народу.

В Україні живуть представники 128 національностей та етнічних груп, зокрема, росіяни, білоруси, євреї, кримські татари, молдовани, поляки, греки, угорці, румуни, чехи, словаки, болгари, гагаузи та ін. Уся історія й культура цих народів, духовне і матеріальне життя найтіснішим чином пов'язані з українською землею, її географічними умовами.

Українську культуру недостатньо знають у світі. Свідченням цього є скупе представлення у Всесвітньому реєстрі культурної спадщини ЮНЕСКО українських святинь. До цього реєстру занесено сім об'єктів², зокрема Києво-Печерську лавру, Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця», Національний дендрологічний парк «Софіївка», Софію Київську, давнє місто-державу Херсонес Таврійський, Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець-Подільський», історичний центр Львова.

Для детальнішого вивчення культури України пропонуємо видання довідкового характеру. Вони допоможуть думати, аналізувати, бачити розвиток української національної культури у взаємозв'язках із зарубіжними країнами.

1. Історія української культури : у 5 т. / голов. ред. Б. Є. Патон ; НАН України. – Київ : Наук. думка, 2001–2013.

Т. 1 : Історія культури давнього населення України / Ю. С. Асєєв [та ін.] ; редкол.: П. П. Толочко (голов. ред.) [та ін.]. – 2001. – 1134 с. : іл.

Т. 2 : Українська культура XIII – першої половини XVII століть / В. С. Александрович [та ін.] ; редкол.: Я. Д. Ісаєвич (голов. ред.) [та ін.]. – 2001. – 848 с. : іл.

Т. 3 : Українська культура другої половини XVII – XVIII століть / В. С. Александрович [та ін.] ; редкол.: В. А. Смолій (голов. ред.) [та ін.]. – 2003. – 1246 с : іл. – Бібліогр.: с. 1202–1225.

Т. 4 : Українська культура другої половини XIX століття. Кн. 1 / М. П. Бондар [та ін.] ; редкол.: Г. А. Скрипник (голов. ред.) [та ін.]. – 2005. – 1007 с. : іл. – Бібліогр.: с. 969–990.

² Томенко М. Україна: країна, яку ми любимо, держава, якою ми пишаємося. *Сім чудес України / М-во культури України, Нац. парламент. б-ка України ; авт.-упоряд. О. О. Галганова. Київ, 2011. С. 3; Андрес Г. О. Популяризація культурної спадщини. Її роль і значення в охороні пам'яток України. *Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні. Київ, 2014. С. 6.**

Т. 4 : Українська культура другої половини ХІХ століття. Кн. 2 / М. П. Бондар [та ін.] ; редкол.: Г. А. Скрипник (голов. ред.) [та ін.]. – 2005. – 1295 с. : іл. – Бібліогр.: с. 1242–1264.

Т. 5 : Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 1 / Б. М. Ажнюк [та ін.] ; редкол.: М. Г. Жулинський (голов. ред.) [та ін.]. – 2011. – 862 с. : іл. – Бібліогр.: с. 813–830.

Т. 5 : Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 2 / [В. П. Агеева та ін.] ; редкол.: М. Г. Жулинський (голов. ред.) [та ін.]. – 2011. – 1031 с. : фотогр. – Бібліогр.: с. 960–990.

Т. 5 : Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 3 : Культура та розвиток науки і технологій в Україні / І. Є. Александрова [та ін.] ; редкол.: Жулинський М. Г. (голов. ред.) [та ін.]. – 2012. – 949 с. – Бібліогр.: с. 907–941.

Т. 5 : Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 4 : Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні / Л. Ф. Артюх [та ін.] ; редкол.: Жулинський М. Г. (голов. ред.) [та ін.]. – 2013. – 942 с. – Бібліогр.: с. 837–876.

Фундаментальне видання подає цілісну картину розвитку різних сфер культури українського народу. Зокрема, розкриває характер і структуру української культури, її життєздатність та місце у світі, роль в утвердженні національного буття й державності українського народу.

Культура людства твориться у взаємодії національних культур і реально існує як їхня органічна складова. Українська культура є однією із світових національних культур. Вона проявляється у світогляді українців, національній самосвідомості та вдачі, осмисленні та збагаченні свого буття, в етичних орієнтаціях, релігійних віруваннях, правових нормах, смаках і уподобаннях, наукових і художніх звершеннях, міфологічних і художніх образах, логічних поняттях, закріплених у національній мові.

Українська культура долає свою тривалу ізоляцію, поповнює свою присутність у європейському культурному просторі. Ставши повноправним членом сім'ї цивілізованих народів світу, український народ зможе показати свою культуротворчу продуктивність, збільшити свій вклад у культурно-цивілізаційний прогрес людства.

Перший том охоплює історичний період – від кам'яного віку до пізнього середньовіччя. Висвітлюється побут різних етносів на українських землях, досліджується становлення, розквіт і занепад культури Київської Русі.

У другому томі розкрито розвиток освіти, мистецтва й літератури, стан наукових знань в Україні впродовж ХІІІ – першої половини ХVІІ ст. Окремі розділи присвячено рукописній книзі, виникненню й поширенню друкарства.

Третій том присвячено еволюції національного культурного процесу в другій половині ХVІІ – ХVІІІ ст. Науковці з висоти сьогодення змогли неупереджено поглянути на культуру козацької України, визначити її роль і

місце у європейських цивілізаційних течіях, відтворити її історію для сучасного та прийдешніх поколінь.

У двох книгах четвертого тому «Історії української культури» подано відомості про розвиток національного мистецтва, науки й освіти України в ХІХ ст.

П'ятий том охоплює період ХХ – початку ХХІ ст. Том вийшов у трьох книгах. Книги перша й друга містять історичний нарис етапів розвитку української культури від початку ХХ ст. до сьогодні. У третій книзі представлено культурологічний аспект у соціогуманітарних, точних і технічних науках. Книги багато ілюстровані.

Шифр зберігання НБУВ: В343912/Т.1-5, кн.1-4

Шифр зберігання ВНБІ: Т3(4Укр)я2 І-90

2. Енциклопедія етнокультурознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи / Ю. І. Римаренко [та ін.] ; ред. Ю. І. Римаренко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2000–2001.

Ч. 1 : Особа, нація, культура. Кн. 1 : «А–Є». – 2000. – 332 с.

Ч. 1 : Особа, нація, культура. Кн. 2 : «Е–Н». – 2001. – 521 с.

Ч. 1 : Особа, нація, культура. Кн. 3 : «Н–Я». – 2001. – 247 с.

Ч. 2 : Культура і мистецтво в етнонаціональному вимірі. Кн. 1 : «А–Л». – 2001. – 458 с.

Ч. 2 : Культура і мистецтво в етнонаціональному вимірі. Кн. 2 : «М–Р». – 2001. – 375 с.

Ч. 2 : Культура і мистецтво в етнонаціональному вимірі. Кн. 3 : «С–Я». – 2001. – 325 с.

Етнонаціональна палітра суспільного розвитку засвідчує, що національно-етнічне є індивідуальним буттям людства, одним з головних суб'єктів історичного розвитку людства. Етнічні спільноти складаються з окремих осіб і соціальних груп із спільними інтересами й цінностями.

Національними культурними цінностями, за визначенням ЮНЕСКО, можна вважати символічні взаємовідносини, на яких тримається це суспільство чи окрема етнічна група. Саме вони підтримують і посилюють почуття незалежності своїх конкретних членів з метою увічнення багатства своєї соціальної та духовної спадщини. Етнокультуротворення є процесом утворення нації як етнокультурної спільноти. Тому воно і розглядається в контексті системи соціально-економічних, морально-етичних та духовно-культурних засад, які сприяють формуванню національних інтересів як джерела культуротворення.

Нині в Україні посилилася увага до збереження національної культурної спадщини. Розпочато роботу над створенням Реєстру національного культурного надбання, поверненням пам'яток, незаконно вивезених з України. В умовах творчої свободи з'явилися нові жанри та види образотворчого мистецтва, поживалося художньо-виставкове життя.

Метою цього видання є проникнення в етнокультурне буття, сутність етнічності, перевірка дієвості визначень і підходів. Елементами «етнічності» визначено спільність культури, історичний і сучасний досвід, а також уявлення про спільне походження.

Шифр зберігання НБУВ: С10228/ч.1-2, кн.1–3

Шифр зберігання ВНБІ: Т5я2 Е64

3. Мала енциклопедія українського народознавства = The concise Encyclopedia of Ukrainian ethnology / НАН України, Ін-т народознавства ; за ред. проф. Степана Павлюка. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2007. – 846 с.

Наука, щоб правдиво висвітлювати етнічну історію, повинна уніфікувати науковий термінологічний апарат як основу об'єктивного розкриття етнокультурного процесу. Україна була й залишається багатонаціональною державою. Усе населення країни становить українську конституційну націю.

У пропонованій енциклопедії подаються уточнені визначення існуючих понять і термінів, а також нові, зважаючи на постійний розвиток науки етнології. Науково-допоміжний апарат містить тематичний покажчик і персоналії.

Шифр зберігання НБУВ: Вє48886

Шифр зберігання ВНБІ: Т5(4Укр)я2 М18

4. Попович М. Культура : ил. енцикл. Украины / Мирослав Попович. – Киев : Балтія-Друк, 2015. – 184 с. : ил.

Україна, відкрита новітнім культурним течіям ХХ ст., створила авангардне мистецтво, досягнення якого в деяких випадках перевершили сміливістю європейські зразки. Сучасна незалежна Україна має величезні культурні багатства. Україна – це не просто земля, на якій ми живемо, а все те високе й мудре, що створив наш народ.

Пропоноване видання – це історичний коментар до тих пам'ятників і пам'яток української культури, які сьогодні доступні для читача, глядача, слухача. Необхідно пам'ятати, що культура – це не тільки сфера професійного мистецтва, існує ще й загальна, непрофесійна культура та культура виробництва, побуту, влади, права й моралі.

Видання збагачено багатьма ілюстраціями та документальними фото з архівів, має список використаних джерел.

Шифр зберігання НБУВ: Со33895

Шифр зберігання ВНБІ: Т3(4Укр)я2 П58

5. Супруненко В. П. Енциклопедія українознавства : у 2 кн. / В. П. Супруненко ; мал. Н. Музиченко. – Дніпропетровськ : Дніпрокнига, 1999.

Кн. 1 : Ми українці. – 412 с. : іл.

Кн. 2 : Вся Україна: в цифрах, фактах, подіях і особах. – 144 с. : іл.

У виданні представлено національну своєрідність українців, їхню духовну спадщину, світогляд, традиційно-побутову культуру. Філософія та мораль наших предків, свята й обряди, господарська діяльність і побут були тісно пов'язані з навколишнім світом. У народознавчих новелах відтворено етнологічну картину України від найдавніших до наших часів. Видання збагачено ілюстративним матеріалом.

Шифр зберігання НБУВ: С10093/Кн.1-2

Шифр зберігання ВНБІ: ТЗ(4Укр)я2 С90

6. Білокінь С. І. Довідкова книга з культурної спадщини України: метабібліогр., зміст біогр. та ін. словників тощо : робочий зошит / С. І. Білокінь ; НАН України, Центр культуролог. студій Ін-ту історії України. – Київ : [Ін-т історії України], 2009. – 514 с. – (Серія «Джерела до культурологічних студій» ; вип. 4–7).

Видання розкриває зміст найважливіших довідкових видань культурної спадщини України, зокрема бібліографічних покажчиків і словників.

Викладений за історичними періодами загальний список опрацьованих праць визначає історіографічну та довідкову вагу кожного періоду. У першу чергу довідкова книга включає бібліографічні покажчики, біографічні словники, що включають інтракнижкову³ й інтрастатейну бібліографію.

Науково-допоміжний апарат включає таблицю скорочень і покажчик рубрик.

Шифр зберігання НБУВ: Вc48465

Шифр зберігання ВНБІ: Я12(4Укр) Б61

7. Вони змінили світ: [правителі, політики і воєначальники; великі мудреці й знамениті вчені; генії літератури й мистецтва; великі українці] / уклад. І. Ю. Левашова. – Донецьк : Глорія Трейд, 2011. – 702, [16] с. : кольор. іл.

Перша частина видання розповідає про правителів, політиків, воєначальників, пророків, засновників релігій, великих мудреців і знаменитих учених, мандрівників і першовідкривачів, геніїв літератури з давніх часів до ХХ ст.

Друга частина видання присвячена Великим українцям: першим київським князям, княгині Київській Ользі, Володимиру Великому, Ярославу Мудрому, Нестору-літописцю, Данилу Галицькому. Серед геніїв літератури та мистецтва видатні українці: Т. Шевченко, І. Котляревський, М. Гоголь, І. Франко та багато інших. Знамениті вчені: В. Вернадський, М. Грушевський, Є. Патон, М. Пирогов, І. Мечников та ін. Назавжди викарбувалися на сторінках історії України уславлені імена – В. Чорновол, В. Стус, Б. Ступка, В. Івасюк, М. Амосов, А. Солов'яненко. Про них усіх

³ Інтра (італ. Intra) – у перекладі означає «розташована між, проміжна».

можна сказати: «Вони змінили світ – кожен по-своєму, кожен у своїй сфері». Для зручності пошуку видання містить іменний покажчик.

Шифр зберігання НБУВ: Вс50590

Шифр зберігання ВНБІ: Т3(0)д.я2 В73

8. Енциклопедичний словник символів культури України / за ред.: О. І. Потапенка, В. П. Коцура, В. В. Куйбіди. – 7-ме вид. допов. і випр. – Корсунь-Шевченківський : Корсун. видавн. дім «Всесвіт», 2017. – 687 с.

Видання подає інформацію про найважливіші наукові, філософські, художні, міфологічно-релігійні, побутові символи українців і залучає читачів до невичерпної криниці української символіки. Це вже сьоме видання аналогічного словника, значно доповнене й перероблене. Книга налічує близько 470 словникових статей. Перше видання, що вийшло у 1997 р. під назвою «Словник символів», за загальною редакцією кандидата філологічних наук професора О. Потапенка та кандидата філологічних наук, фольклориста М. Дмитренка налічувало 320 словникових статей. Друге видання «Словника символів культури України» за загальною редакцією В. Коцура, О. Потапенка, М. Дмитренка з'явилося у 2002 р. як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. У 2005 р. вийшло третє видання – накладом 2 тис. примірників, у 2013 р. – четверте під назвою «Словник символів культури України», накладом 500 пр., у 2015 р. – п'яте накладом 300 пр. Шосте видання, що побачило світ у 2015 р., мало наклад 500 пр.

Автори словника намагалися висвітлити значні часові періоди існування певного символу, широкий ареал побутування, простежити виникнення, функціонування символів від найдавніших часів до сьогодення, на всіх континентах. Значну увагу приділено питанням семантики певного символу в античній міфології, релігії (Єгипет, Греція), слов'янському народовір'ї (язичництві), християнстві, ісламі, буддизмі. В окремих статтях для кращого розуміння семантики слова-символу подано його етимологію, паралелі з іншомовними термінами. Статті про символи щедро пересипані віршами, народними прислів'ями й приказками, що збагачує виклад матеріалу.

Шифр зберігання НБУВ: Со35452

Шифр зберігання ВНБІ: Т5(4Укр)я2 Е64

Рец.: Добко Т. Універсальне довідкове видання символів України : рецензія / Т. Добко, Л. Мацкевич // Вісн. Книжк. палати : наук.-практ. журн. – 2018. – № 1. – С. 31–33.

9. Історія Української РСР : наук.-допом. покажч. літ. за [1968–1988 рр.] / М-во культури УРСР, Держ. іст. б-ка УРСР. – Київ, 1971–1989 ; Історія України : наук.-допом. бібліогр. покажч. за [1989–2016 рр.] / НАН України. Ін-т історії України, Нац. іст. б-ка України. – Київ, 1990–2018.

У посібниках відображено книги, брошури, статті наукового, офіційно-документального, науково-популярного, суспільно-політичного,

навчального, довідкового, інформаційного, документально-художнього характеру.

Тематичні розділи показчиків включають підрозділи: «Наука. Освіта. Культура», «Україна в міжнародних відносинах». Окремо виділені: «Персоналії релігійних і церковних діячів», «Персоналії політичних діячів», «Персоналії істориків». Довідково-пошуковий апарат складається з іменного та географічного показчиків, списку переглянутих і розписаних джерел.

Шифр зберігання НБУВ: Ж67033

Шифр зберігання ВНБІ: Т3(4Укр)я1 І-90

10. Матейко К. Український народний одяг : етногр. слов. / К. Матейко ; НАН України, Ін-т народознавства. – Київ : Наук. думка, 1996. – 195 с.

У книзі вміщено етнографічний матеріал з питань термінології українського традиційного одягу кінця ХІХ – початку ХХ ст. Народну термінологію одягу можна використати як документальний матеріал, що вказує на соціально-економічне становище різних верств народу, його історію, економічні та культурні зв'язки з іншими народами. Багатівікове співжиття українців з іншими народами сприяло взаємному збагаченню їхньої культури та мови. Термінологія як пам'ятка народної культури є історично-етнографічним джерелом для розвитку етнографічної науки. Окремі терміни використовуються як допоміжний матеріал при розв'язанні етногенетичних проблем або для дослідження етнічних і культурно-історичних зв'язків між народами, а також для визначення культурної взаємодії.

Науково-допоміжний апарат включає предметний показчик.

Шифр зберігання НБУВ: Ва573120

Шифр зберігання ВНБІ: Т5(4Укр)я2 М34

11. Матеріали до біографій етнологів та народознавців України / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України ; уклад.: С. М. Ляшко, С. П. Залозна. – Київ ; Запоріжжя : Дике Поле, 2001. – 174 с.

Біобібліографічний довідник містить загальні біографічні дані, відомості про основні наукові праці в галузі етнології, народознавства та біографічну літературу. До довідника увійшло 430 довідок про осіб, які зробили внесок у створення бази джерел для вивчення народної етнокультури, а також у формування етнології як науки. Хронологічні рамки охоплюють майже сторічний період розвитку етнології (середина ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.).

Видання є результатом реалізації одного з напрямів роботи Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського з підготовки галузевих біографічних довідників.

Науково-допоміжний апарат включає іменний показчик і список скорочень.

Шифр зберігання НБУВ: Ва614676

Шифр зберігання ВНБІ: Т5(4Укр)д.я2 М34

12. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма / Т. О. Ніколаєва. – Київ : Либідь, 1996. – 173 с.

Розвиток українського костюма відбувався в тісному зв'язку з іншими культурами. Традиційне вбрання розкриває глибинне коріння історії українського народу. Географічне розташування України створило передумови формування на її території ранніх центрів культури, які перебували в постійному спілкуванні з цивілізаціями Давнього Світу, Візантією, народами Сходу, Західної Європи. Водні та сухопутні торговельні шляхи, що пролягали Україною, забезпечували культурні контакти, а також обмін товарами між Північчю й Півднем, Заходом і Сходом.

Етнографічний матеріал з українського народного одягу бачимо в наукових працях Я. Головацького, Західній Україні, П. Чубинського, присвячених Центральній (Правобережжя).

У виданні подано інформацію про одяг як складову матеріальної та духовної культури; історію українського костюма; компоненти українського костюма XIX – початку XX ст.; художні особливості українського костюма.

Науково-пошуковий апарат включає бібліографічні посилання та список рекомендованої літератури.

Шифр зберігання НБУВ: Ва567403

Шифр зберігання ВНБІ: Т5(4Укр)я2 Н63

13. Пам'ятки історії та культури України : каталог-довідник / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК [та ін.] ; редкол.: Горбик В. О. [та ін.]. – Київ, 2008. – .

Зошит 2 : Каталог-довідник пам'яток історії та культури України: м. Київ / В. О. Горбик [та ін.] ; редкол.: Г. Г. Денисенко [та ін.]. – 2010. – 277 с.

Довідник включає пам'ятки історії, археології, архітектури та містобудування, монументального мистецтва Києва. До каталогу внесено об'єкти культурної спадщини, які внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Видання впорядковано за адміністративно-територіальним принципом.

Шифр зберігання НБУВ: В351939/Зошит 2

Шифр зберігання ВНБІ: Т3(4Укр)я2 П15

14. Сім чудес України / Нац. парламент. б-ка України ; [авт.-упоряд. О. О. Галганова ; наук. ред. В. О. Кононенко]. – Київ, 2011. – 108, [4] с. : кольор. іл. – Бібліогр. в кінці розд.

Довідкове видання знайомить з основним масивом книг і публікацій, що присвячені визначним пам'яткам матеріальної культури України. Книга містить інформацію про наукові, науково-популярні, публіцистичні, художні,

образотворчі видання та публікації, що вийшли друком в Україні в 2006–2010 рр.

Довідковий апарат складається зі списку використаних джерел та іменного покажчика.

Шифр зберігання НБУВ: Ва745070

Шифр зберігання ВНБІ: ТЗ(4Укр)я2 С37

15. Скляренко В. М. Все об Україні / В. М. Скляренко [и др.] ; авт. предисл. Ю. Макаров. – Харьков : Фолио, 2008. – 573 с. : ил. – (Серия «Страны мира»). – Библиогр.: с. 567–568.

Відкрити заново тисячолітню історію, легенди, традиції, ознайомитися з досягненнями науки й культури, побачити сучасну незалежну Україну покликано це видання.

Видання включає такі розділи: «Загальні відомості», «Історія», «Наука, Культура. Освіта. Спорт», «Визначні пам'ятки», «Корисні дрібниці та поради».

Науково-допоміжний апарат включає список використаних джерел інформації, список літератури та сайтів Інтернету.

Шифр зберігання НБУВ: Вс45942

Шифр зберігання ВНБІ: ТЗ(4Укр)я2 С43

16. Скляренко В. М. 1000 фактів про Україну / В. М. Скляренко. – Харків : Бібколектор, 2013. – 315 с. : іл.

У виданні подано інформацію про історію та політику; символіку, свята й традиції України; релігію; географію та природу; економіку, культуру й освіту; літературу та мистецтво; дивовижні рекорди українців. Про надзвичайних людей, які жили в нашій країні в різні часи; про визначні наукові відкриття й технічні досягнення; про природні багатства України можна дізнатися користуючись виданням.

Шифр зберігання НБУВ: Ва773688

Шифр зберігання ВНБІ: ТЗ(4Укр)я2 С43

17. Сто великих українців / Н. В. Астапенко [та ін.]. – Київ : Арій, 2011. – 494 с. : портр. – (100 великих).

Книга містить 100 коротких біографічних історичних портретів наших видатних земляків. Це представники найрізноманітніших верств суспільства – мислителі, політики, письменники, учені, митці. Їхніми зусиллями творилася українська культура, формувався світогляд української нації.

Серед визначних імен П. Сагайдачний, І. Мазепа, І. Котляревський, М. Лисенко, К. Малевич, О. Довженко, Л. Биков та ін.

Шифр зберігання НБУВ: Ва734391

Шифр зберігання ВНБІ: ТЗ(4Укр)д.я2 С81

18. Украинцы / РАН, Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, НАН Украины [и др.] ; отв. ред.: Н. С. Полищук, А. П. Пономарев. – Москва : Наука, 2000. – 535 с. : рис. – (Серия «Народы и культуры»). – Библиогр.: с. 508–529.

У книзі показано спільність українців з усім слов'янським світом. Подано всебічну уяву про процес багатомістового розвитку українського народу, висвітлено специфіку його традиційної культури, яка формувалася у взаємозв'язку з іншими народами.

Ця книга – данина поваги минулому українського народу, звернення до її майбутнього, яке неможливе без осмислення культурної спадщини, та вшанування пам'яті українських етнографів: К. Гуслистого, А. Порицького, Г. Стельмаха, Я. Прилипка, М. Приходька, В. Зінича та ін.

Видання містить список використаної літератури та список скорочень.

Шифр зберігання НБУВ: Вc35869

Шифр зберігання ВНБІ: Т5(4Укр)я2 У45

19. Україна: історія, культура, освіта, політика, економіка, фінанси, право : енциклопед. слов. / авт.-упоряд. О. М. Сліпущко. – Київ : Аконіт, 2008. – 768 с.

Видання містить терміни, поняття, назви, імена з історії, географії, літератури, економіки, фінансів, мистецтва, культури, політики та інших сфер життя. До складу словника введено ті терміни, назви, поняття, імена, які дають змогу представити цілісний образ України як держави з багатими історичними й культурними традиціями. Також видання містить ряд імен видатних діячів України з різних сфер життя.

Слова в енциклопедичному словнику подано за алфавітом.

Шифр зберігання НБУВ: Ва703935

Шифр зберігання ВНБІ: Я20(4Укр) У45

20. Українознавство : наук. бібліогр. довід. : у 2 т., 4 ч. / уклад. П. П. Кононенко ; НДІ українознавства.

Т. 1, ч. 1 : Загальна українознавча бібліографія. – Бровари : Укр. ідея, 2002. – 424 с.

У пропонованому науковому бібліографічному довіднику подано основний масив наукових українознавчих праць, документів, матеріалів, довідників, покажчиків, посібників, періодичних видань, які б стали фундаментом для визначального розвитку суспільства й українознавства.

У розд. 2 «Універсалії, довідники, покажчики» матеріал розміщено за рубриками: українська державна бібліографія; енциклопедії, енциклопедичні словники; словники, біографічні довідники, путівники, адресні книги, адрес-календарі; щорічники, альманахи та календарі довідникового характеру; бібліографічні довідники та покажчики, тематична бібліографія; персональні бібліографічні покажчики.

Видання сприятиме плідному й ефективному розробленню теоретико-методологічних питань формування українознавства як цілісної науки, практичному вирішенню завдання впровадження українознавства в освітній процес.

Шифр зберігання НБУВ: В349582/Т.1, ч.1

Шифр зберігання ВНБІ: Т3(4Укр)я1 У45

21. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упоряд. С. В. Ульяновська. – Київ : Либідь, 1993. – 588 с.

Пропонований збірник пропонує перше в Україні перевидання циклу лекцій, прочитаних видатними українськими вченими-емігрантами для студентів Українського технічно-господарського інституту в Подебрадах (Чехословаччина) у 30-ті роки. Організатором і редактором збірника, як і автором більшості матеріалів, був Д. Антонович – видатний політичний і громадський діяч передреволюційного часу та доби УНР, дослідник української культури. Серед авторів видатний історик Д. Дорошенко; учений-славіст із світовим ім'ям, історик літератури та філософії Д. Чижевський; архітектор світового значення, графік і мистецтвознавець В. Січинський; В. Біднов, О. Лотоцький, С. Наріжний, С. Сірополко, А. Яковлів – це люди, які відігравали важливу роль в українському громадському та науковому житті. Їхні праці становлять інтерес для науковців і дослідників.

Шифр зберігання НБУВ: Ва553324

Шифр зберігання ВНБІ: Т3(4Укр)5я2 У45

22. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / [упоряд. прим. та біогр. нариси: А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк]. – Київ : Либідь, 1991. – 638 с. – (Пам'ятки історичної думки України). – Текст рос., укр. – Бібліогр.: с. 624–636.

Нинішня етнонаціональна ситуація характеризується зростанням національної самосвідомості населення, підвищенням інтересом до витоків традиційної культури, етнічної історії. Процес національного відродження України прискорюється завдяки засвоєнню духовного багатства народу, накопиченого поколіннями.

Аналіз ідей, втілених у народні вірування, виявляє історичні зв'язки слов'янських племен, що колись проживали на території України, з іншими народами, прояснюючи складну проблему етногенезу – формування етнічної спільності.

Збірка вводить сучасника у цікавий духовний світ наших предків. Доданий до статей науковий коментар допоможе ознайомитися із сучасним баченням проблеми народних вірувань і повір'їв.

Видання містить: біографічні відомості про авторів; список літератури, використаної авторами; бібліографію української народної демонології.

Шифр зберігання НБУВ: Ва539237

Шифр зберігання ВНБІ: Т5(4Укр)я2 У45

23. Шкода М. Н. Традиції і свята українського народу / М. Н. Шкода. – Донецьк : БАО, 2007. – 384 с.

Кожна нація, кожний народ має свої звичаї та традиції, що виробилися протягом багатьох століть. Вони знайшли своє втілення в рухах, словах, світовідчуттях, світосприйманні та взаєминах між людиною й природою. Ці взаємини безпосередньо впливають на духовну культуру народу. Звичаї народу – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю.

У виданні подано інформацію про українські святкові традиції, професійні свята України, міжнародні свята й дні пам'яті.

Шифр зберігання НБУВ: Ва691289

Шифр зберігання ВНБІ: Т5(4Укр)я2 Ш67